2. BASKI

ŞEYH BEDREDDİN

YENİLİKÇİ MÜSLÜMAN DÜŞÜNÜRLER DİZİSİ 5

R.İHSAN ELİAÇIK

ty TEKİN

Kurucusu
KEMAL KARATEKİN

Tekin Yayınevi: 647
ISBN: 978-9944-61-191-6

TEKİN YAYINEVİ
Ankara Cad. Konak Han, No: 15/A Cağaloğlu – İstanbul
Tel: (0212) 527 69 69 Faks: (0212) 511 11 22
www.tekinyayinevi.com
e-mail: info@tekinyayinevi.com
Sertifika No: 12336

ŞEYH BEDREDDİN
R. İHSAN ELİAÇIK

Yenilikçi Müslüman Düşünürler Dizisi - 5

©Tekin Yayınevi 2016, © R. İhsan Eliaçık 2016

Editör Ayşegül Çakan
Kapak Uygulama ve Sayfa Tasarım Bilgi Erdoğan

1. Baskı Aralık 2016
2. Baskı Mart 2017

Baskı ve Cilt Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, No: 12/197-203
Topkapı / İstanbul Tel: (0212) 567 80 03
Sertifika No: 11931

Kitabın tüm yayın hakları *Tekin Yayın Dağıtım San. Tic. Ltd. Şti*'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz, yayınlanamaz ve dağıtılamaz.

R. İhsan Eliaçık

ŞEYH BEDREDDİN

R. İhsan Eliaçık, yazar ve düşünür. 23 Aralık 1961'de Kayseri'de doğdu. Kayseri ve Kırşehir'deki değişik okullarda ilk, orta ve lise öğrenimini tamamladı (1980). Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde okudu (1985-1990). İlahiyat Fakültesi'nden ayrılarak bağımsız yazarlık hayatına başladı (1992). Yeryüzü, Değişim, Kayseri Gündem, Yarın, Zaman, Gerçek Hayat, Söz ve Adalet, Bilge Adam, Özgür Gündem, Karşı gibi birçok dergi ve gazetede yazıları yayınlandı. 12 Eylül 1980 darbesinde Mamak Cezaevi'nde 1 yıl yattı. Akıncılar ve Akıncı Gençler davasından yargılandı ve beraat etti. 28 Şubat'ta 30'u aşkın davada yargılandı, iki kez cezaevine girdi. 30 yılı aşkın süredir fikir hareketlerine, düşünce ve yazı hayatına devam ediyor. Şu ana kadar 23 kitabı yayınlandı. Evli ve beş çocuk babası. Arapça ve İngilizce biliyor, İstanbul'da yaşıyor.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM **9**
ŞEYH BEDREDDİN:
HAYATI, FİKİRLERİ VE ESERLERİ 11

İKİNCİ BÖLÜM **25**
RUMELİ'NİN HALLAC'I ŞEYH BEDREDDİN
(1370- 1416) 27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **35**
TEMEL ESERİ: VARİDAT 37

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM **87**
FIKIH (HUKUK) KİTAPLARI
[Letâifu'l-İşârât, Câmiu'l-Fusuleyn, et-Teshîl] 89

BEŞİNCİ BÖLÜM **95**
OKUMA PARÇALARI 97

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM **9**
ŞEYH BEDREDDİN:
HAYATI, FİKİRLERİ VE ESERLERİ 11

İKİNCİ BÖLÜM **25**
RUMELİ'NİN HALLAC'I ŞEYH BEDREDDİN
(1370- 1416) 27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **35**
TEMEL ESERİ: VARİDAT 37

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM **87**
FIKIH (HUKUK) KİTAPLARI
[Letâifu'l-İşârât, Câmiu'l-Fusuleyn, et-Teshîl] 89

BEŞİNCİ BÖLÜM **95**
OKUMA PARÇALARI 97

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH BEDREDDİN: HAYATI, FİKİRLERİ VE ESERLERİ[1]

Türkiye'de öteden beri Şeyh Bedreddin anmaları veya Şeyh Bedreddin üzerine yapılan konuşmalarda görebileceğiniz gibi, şöyle bir şey var: Bir kesim var, belli başlı kelimeleri duyduğu zaman ödleri kopuyor; başka bir kesim daha var, onların da, öbür belli başlı kelimeleri duyduğu zaman ödü kopuyor. Şu anda, dindar kesimin yoğun olduğu bilinen Fatih'in ortasında bulunuyoruz; burada, komünist veya sosyalist, sol dediğin zaman, belli bir kesimin tüyleri diken diken oluyor. Belli başka bir kesim de var ki, onlar da İslam, Kuran dendiği, şeriat dendiği, Peygamber, Muhammed dendiği zaman tüyleri diken diken oluyor. Ve bu ikisi, bir türlü bir araya gelmiyor. Şeyh Bedreddin anmalarında da bunu çokça görüyoruz.

Belli bir kesim diyor ki, *"Şeyh Bedreddin Osmanlı'ya isyan etti, devlete isyan eden asılır, o da asıldı."* *"Zaten dinden çıkmıştı, ilhad, mülhid suçu işlemişti."* Yani, İslamın akidelerine ters yorumlar yaptığı için dinden çıktığını iddia ediyorlardı. Buna karşı başka bir kesim de, *"Evet, zaten Şeyh Bedreddin, Tanrı'ya, dine karşı çıkmıştı, onun eleştirisi buydu"* diyerek, ikisi birbirini onaylamış gibi, yıllardır al gülüm ver gülüm, birbirlerinin iddiasını besliyorlar.

Oysa Şeyh Bedreddin, zamanın egemen Allah anlayışına, hâkim olan din anlayışına karşı çıkmıştı. Zamanın egemen İslam yorumuna, saray İslamına karşı çıkmıştı; İslamın kendisine değil. Bazıları, saray İslamına karşı çıkmasını, İslamın kendisine karşı çıkma gibi yansıtmaya çalışıyor. Sarayın Allah'ına karşı çıkmış-

1 İnşa Kültürevi, Şeyh Bedreddin'i anma programı konuşması, 16 Aralık 2015, Fatih, İstanbul

tır; Allah'a değil. Onun bir Allah anlayışı var. Varidat, Türkçeye çevrilmiş kitabıdır, Şeyh Bedreddin'den geriye kalan kaynak budur. Varidat'ta, 282 defa Allah, 56 defa peygamber, 25 defa ahiret, 30 defa cennet, 38 defa melek, 13 defa şeytan, 57 defa da varlık, vücut kelimesi geçiyor. Varidat, tipik bir İslam felsefesi, İslam kelamı veya İslam tasavvuf felsefesi kitabıdır ve İslam düşünce tarihinin temel kaynaklarından biridir. Varidat, felsefi, ağır bir metindir. Dolayısıyla böyle bir metin ortadayken, *"Tanrı'yı, Allah'ı, Peygamber'i istemiyordu"* diye, Şeyh Bedreddin'in İslam ile, Allah ile ilişkisini kesmeye, günümüzdeki ateist sol bir kimliğe sokmaya kalkmak, Şeyh Bedreddin'i hem sırtından, hem göğsünden defalarca hançerlemek demektir, bunun yapılmaması gerekiyor.

Şeyh Bedreddin, bir İslam âlimidir. Şeyh Bedreddin, Müslüman, devrimci bir halk önderidir. Onun yazdığı fıkıh kitapları, İslam âleminde asırlarca okutulmuştur. Onu asanlar, onun fıkıh kitabını okumuştur. Arapçayı, Farsçayı iyi bilir, tasavvuf eğitimi almıştır. Nevzuhur bir kişilik değildir. Nasıl?

Şeyh Bedreddin 1359 yılında doğmuş, 1416 (veya 1420) yılında, bugün Yunanistan sınırları içinde kalan Serez'de aşağılama maksadıyla çırılçıplak asılmıştır. Yaşadığı yerlere baktığımızda, Simavna, şu anda Yunanistan sınırları içinde, o zaman Osmanlı toprağıydı, İstanbul henüz fethedilmemişti. Şeyh Bedreddin, Edirne'de, Bursa'da yaşadı, sonra Konya'ya geldi, bir müddet orada bulundu. Daha sonra Halep'e gitti, o zaman bugünkü gibi sınır yoktu, Suriye, Irak ulus devletler değildi, imparatorluklar daha yeni yeni kuruluyordu. Bir müddet Kudüs'e sonra Kahire'ye gitti ve orada yaklaşık yirmi yıl yaşadı. Kahire'de, Ahlat kasabasına bağlı, Şeyh Hüseyin Ahlati ile karşılaştı. Bir rivayete göre Şeyh Bedreddin'in çağdaşı Kaygusuz Abdal da onunla aynı dönemde, orada uzun süre kalmıştı, onunla da görüşmüş olabilir. Sonra tekrar Tebriz'e gitti. Orada, Hurufiler ile tanıştı.

Saydığımız bu isimler kimler? Bunlar, Öteki İslam Tarihi'nin akıp geldiği yerler. Hurufiler, Timur istilasına karşı ayaklanmış, direnmiş ve savaşmışlardır. Bundan dolayı da asılmış, öldürülmüşlerdir. *Bende sığar iki cihân / Ben bu cihâna sığmazam!* dizeleri

Azerbaycanlı şair İmadeddin Nesimi'ye aittir; (şiirlerini isyan dili ile söyleyen) Nesimi, Şeyh Bedreddin'in çağdaşıdır. O dönemde Avrupa'da, Katar Şövalyeleri vardı. Onlar da kilisenin zulmüne karşı direniyorlardı. Trakya'da, Begomiller vardı. Begomil, Allah dostu demektir; bugünkü Bosnalıların atalarıdır. Onlar da resmi, egemen din anlayışı olan kiliseye karşı savaşmaktaydılar, Şeyh Bedreddin'in fikirlerine benzer fikirler savunuyorlardı.

Avrupa'da Katarlar, Trakya'da Begomiller, Ege'de Bedreddinîler, Orta Anadolu'da Ahiler, Kalanderîler, Azerbeycan'da Hurufîler, Irak'ta, Suriye'de, Ortadoğu'da Karmatiler'in ardılları; bunların hepsi aynı fikirleri savunurlar. Kendi yaşadıkları bölgelerdeki sultanlara ve saraylara karşı çıkıp, ortaklaşacı bir mülkiyet çerçevesinde, *yârin yanağından gayri her şey* ortak anlayışını savunan gruplardır. Mesela Katarlar ve Begomiller Hıristiyandır. Diğerleri Müslüman kültürü içinden çıkmışlardır ama benzer şeyleri savunurlar. İbni Haldun'un ifadesi ile bunlar, merkeze karşı çevreyi temsil ederler; yani hadârete karşı bedâveti temsil ederler. Mülk sahiplerine karşı, emeğiyle, alın teriyle geçinenleri temsil ederler. Hepsinin de karakteri aynıdır ve bunlar tesadüfen çıkmış da olamaz, hemen hemen aynı yüzyıllarda yaşamışlardır.

Azerbaycanlı İmadeddin Nesimi, 1418'de Halep'te diri diri derisi yüzülerek idam edildi. İnsan huruf ile yani harfler ile uğraştığı için derisi yüzülür mü, bunu aklınız alıyor mu? *"Harflerle uğraşmış, onun için derisi yüzülerek idam edilmiş."* Veya Varidat'ı yazmış olduğundan, burada cennet, melek, cin hakkında bugün bizim söylediğimize benzer fikirleri olduğu için Şeyh Bedreddin asılmış, bunu aklınız alıyor mu? Kitap yazdığı için insan asılmaz. "Hallacı Mansur, sırf Ene'l-Hakk dediği için asılmış." Hayır! Sözünden, şiirinden, kitabından dolayı kimse asılmamıştır. Bunlar zamanlarının sultanlarına karşı isyana girişmişler, hareket ve muhalif bir duruş sergilemişlerdir. Ene'l-Hakk demek, Hakk bendedir, halife yeryüzünde Allah'ın gölgesi falan değildir, Allah hepimizin içinde, herkeste, yoksulun yüreğinde, her yerdedir! Vahdet-i vücut, hepimiz bir ve eşitiz, varlık birdir demektir. Fenafillâh, halkta yok olmak demek, öyle saraylarda oturmak değildir.

O zaman, bütün tasavvuf terimlerinin siyasi anlamı vardı; Hurufiliğin, Vahdet-i vücutçuluğun, Ene'l-Hakkçılığın... Bunlar, devrimci sufi hareketlerdir, Öteki İslam Tarihi'nin konusunu teşkil ederler. Ama bunun dışında başka sufi hareketler de var, onlar, saraylarla iyi geçiniyorlardı; onlara bir şey (cezalandırma, idam) yoktu, onlar sarayların başköşelerinde ağırlanıyorlardı; onların içinde de Ene'l-Hakk diyenler, Vahdet-i vücutçular vardı ama onlara bir şey (bundan dolayı ceza, idam vb.) olmuyordu. Ama bunlar kesiliyorlar! Demek ki, söze değil, kişinin duruşu, o andaki pozisyonu, aldığı siyasi vaziyet gereği bütün bunlar başına geliyordu.

Şeyh Bedreddin, ta Hz. Peygamber'den, İmam Ali'ye, oradan Ebuzer el-Gıfari'ye, oradan ehlibeyt imamları yoluyla, oradan Mutezile düşünürleri yoluyla, özgür irade ekolü kanalıyla, Ebu Müslim Horasani'den Karmatilere, Karmatilerden Zenc İsyanı'na, Zenc İsyanı'ndan, Nizari İsmaililiğinden, Anadolu'daki Babai İsyanları'na, Babai İsyanları'ndan Celali İsyanları'na kadar gelen bir çizginin, 1416 yılındaki ifadesidir. Bütün bir tarihte hiç kimse yok, bir tek Şeyh Bedreddin var diye düşünürseniz, çok fena yanılırsınız. Şeyh Bedreddin'in söylediği sözler, savunduğu fikirlerin hiçbiri, sadece kendinin savunduğu fikirler değildi, bir çizginin devamıydı. Hocası Hüseyin Ahlati, Şeyh Bedreddin'e, Rumeli'nin Hallaç'ı diyor; aynı zamanda, Rumeli'nin Ebuzer'i de diyebiliriz; çünkü o çizginin bir devamıdır.

Bunlar, literatürde heterodoks İslam diye bilinen, benim Öteki İslam Tarihi dediğim kapsama girmektedir. Ve bu, sarayların dışından akıp gelen bir İslam anlayışıdır. Ezilen, horlanan, yok edilen İslam anlayışıdır, dışlananlar, ötekileştirilenler, hakları yenilenler, sesleri duyurulmayanlardır. İnşallah bunları bulup ortaya çıkaracak ve göstereceğiz. Ve insanlar görecekler ki, özellikle İslam tarihi olmak üzere, tarihte din ile dinsizliğin mücadelesi yok, dine karşı din vardır. Allah ile Allahsızlığın, inananlar ile inanmayanların mücadelesi değil, "Allah" ile Allah'ın mücadelesi, yani bir Allah anlayışı ile öbür Allah anlayışını mücadelesi vardır. Bir zenginlerin Allah'ı var, bir de yoksulların Allah'ı var. Bir ezenle-

rin İslamı var (veya dini), bir de ezilenlerin İslamı (veya dini) var. Firavun'da da böyleydi, Babil'de de böyleydi, Asur'da da böyleydi. Âdem'den beri, daima, birbirinden farklı iki Allah anlayışı, daima iki din yorumu olmuştur.

Şeyh Bedreddin'in ezilenlerin İslam anlayışını savunduğunu görmeyip, ezenlerin "İslam"ına, sarayın "Allah"ına karşı çıkmasını, doğrudan İslama ve Allah'a karşı bir hareket olarak görmek, onu bir kez de zihinlerde çırılçıplak asmak anlamına gelir ve bu, Türkiye'de yapılmıştır. Şeyh Bedreddin'in Serez'de fiziken çırılçıplak asıldığı yetmiyormuş gibi, insanların zihinlerinde de çırılçıplak asılmıştır. Ne yapmak suretiyle? Onu din dışı göstermek suretiyle. İslam âlimi olduğunu, Kuran yorumu yaptığını, Varidat'ta Allah Allah deyip durduğunu görmeyip, Allah'a inanmayan bir adam gibi yansıtmak, onu zihinlerde çıplak/üryan çarmıha germektir. Şeyh Bedreddin'i bu şekilde öğrenemezsiniz. Klasik ateist ve sol ağızlardan Şeyh Bedreddin'i öğrenemezsiniz. O devir bitti, biz yeni bir devir açıyoruz, ikisini birleştiriyoruz. O dille, din dilini birleştiriyoruz. Bu Fatih'teki tarikatlardan, cemaatlerden, dini merkezlerden de Şeyh Bedreddin'i öğrenemezsiniz; nereye gitseniz, dinsiz imansız, mürtedin teki diyecekler! İyi ki asıldı diyecekler! O devir de bitti. Bu insanları bunlardan öğrenmemiz mümkün değil; şahsen ben öğrenemedim. Nazım Hikmet'ten Şeyh Bedreddin destanını okudum, isyanını öğrendim ama imanına dair bir şey öğrenemedim, yok; çünkü göstermiyor. Bir diğerine bakıyorum, imansız ilan ediyor, dinsiz ilan ediyor. Hâlbuki Şeyh Bedreddin'de hem iman, inanç, hem de isyan vardır.

Şeyh Bedreddin'in sınıfsal karakterini inkâr etmek, onu göğsünden hançerlemektir. Şeyh Bedreddin'in Kuran'a dayalı bir hareket olduğunu kabul etmemek, onu sırtından hançerlemektir. Garibim hem zamanında asılmış, hem de zihinlerde hançerlenip duruyor. Ben buna çok üzülüyorum, yüreğim paramparça oluyor. Böyle insanları meydanlara çıkıp bas bas bağırarak anlatasım geliyor. Neden? Acaba biz de ölünce böyle mi olacağız diye korkuyorum. Düşünün, bir insanın sağlığında kitapları yakılıyor, asılıyor, eseri beş yüz yıl sonra yazılıyor, kimse onun kitabından

eserinden bahsedemiyor, Varidat denince herkes tir tir titriyor, saklı saklı anıyor.

Onu zihinlerde asmak, yanlış tanıtmak ile oluyor; bir din sahibi olduğu halde, dinsiz gibi gösteriyorsun; Allah'a inandığı halde, inanmıyormuş gibi gösteriyorsun, hem kötülemek, hem de güya övmek için. İki taraf da birbirini besliyor. Biri diyor ki, "o, çağının çok ilerisindeydi, öyle ki çağında yaratıcıyı kabul etmiyordu" yani "Allah'ı kabul etmiyordu" demek, lafı oraya getirmek istiyor. Hâlbuki söylenmesi gereken şey şudur: Şeyh Bedreddin, zamanın "Allah" anlayışına, egemen din anlayışına karşı çıkmıştır, Allah'a ve dine değil! Kendine göre bir Allah anlayışı, kendine göre bir din yorumu, kendine göre bir İslam yaklaşımı, kendine göre bir Peygamber saygısı sevgisi vardır. Nitekim Varidat'ta, onlarca hadis, onlarca ayet geçiyor.

Şeyh Bedreddin zamanında yaşayanlardan biri de İbni Haldun'du ve büyük ihtimalle Mısır'da görüşmüşlerdi. Arkadaşlar, Şeyh Bedreddin, isyanı planlamıştır. Bazılarının iddia ettiği gibi, müritleri, Torlak Kemal ile Börklüce Mustafa isyanı yapmış da, o da bunların belasına idama gitmiş değildir. Ta Mısır'dan dönerken, zihninde bir proje vardı. Sorun neydi? Şu: O zamanki emeği ile geçinenler, yani ezilenler, sömürülenler, köylülerdi. Bugün nasıl ki işçiler, hizmet sektöründe çalışanlarsa, o zamanlarda temel üretim aracı toprak olduğu için, toprakta çalışan köylüler, üretimin ana unsurunu oluşturmaktaydı. Osmanlı'da tımar sistemi vardı. Topraklar üçe ayrılırdı, bunlardan biri de tımardı. Sultana, ağaya, paşaya, yerel beye ait topraklar ve bu topraklarda çalışan köylüler arpa buğday ekiyorlar ve buralar vergiye bağlanıyor. Yani toprak ağası ve onun marabası, feodalite. Osmanlı İmparatorluğu kurulurken mülk Allah'ındır diye kurulmuştu, miri toprak sistemi getirilmişti. Bütün topraklar Allah'a aitti, başka hiç kimseye ait değildi, çalışacağız, üreteceğiz, alnımızın terinden hakkımızı alacağız, üç yıl üst üste çalışmayandan toprak alınacak, öbürüne verilecek denmişti. Miri toprak sistemi İslam kültüründen geliyordu, toprakta özel mülkiyet yoktu.

Özel mülkiyet Roma kavramı, oradan İslam dünyasına geçmiştir. İslam dünyasında, kadim dünyada mülk Allah'ındır; dolayısı ile özel mülkiyeti reddeder. Mülkiyet kimseye ait değildir demek herkese aittir demektir. Bu düşünce ezeli bir düşüncedir, ilk defa Marks ile ortaya çıkmış değildir. Hatta bunları Marks, İbni Haldun'dan öğrenmiştir; bedevîyi, hadarîyi, burjuvaziye proletaryaya çevirmiştir. İbni Haldun der ki; "İnsan için yegâne değer emektir, emekten başka bir değer yoktur, tarih bedevîler ile hadarîlerin savaşından ibarettir..." Yani alet edevat kullanan, üretim araçlarına sahip olanlarla, bunlara sahip olmayanların savaşımından ibarettir der. Komünist Manifesto da bu cümle ile başlar: Tarih sınıf savaşlarından ibarettir... Bu söz İbni Haldun'dan alınmıştır. İbni Haldun 1406 yılında vefat etmiştir. Şeyh Bedreddin 1416 yılında vefat etmiştir. 15. yüzyılın hemen başında, Mısır'da görüşmüşlerdir. İbni Haldun'un teorisini, Şeyh Bedreddin sosyal bir projeye dönüştürmek istemiş ve bir hareket dâhilinde ortaya koymuştur. Bedreddin'in Mısır'dan dönüşünde kafasında bir proje vardı.

Anadolu'da Ahiler ve Kalenderiler vardı. Bunlar ortaklaşacı yaşayan, Anadolu köylüleriydi, yaşantıları halk İslamıydı, saray İslamını sevmezler, beylerden, paşalardan nefret ederlerdi. Bunlar Şeyh Bedreddin'e destek verdiler. Börklüce, başına börk takmak demektir. Börklüce (Mustafa) Osmanlı ordusunda askerdi. Osmanlı sultanı onun gözünün önünde birçok esir askerin kafasını kestirtti. Börklüce gördüğü karşısında travma geçirdi ve sultanlığın çok zalim bir şey olduğuna dair fikirler oluşmaya başladı. Şeyh Bedreddin Bursa'da öğrenci iken, Yahudi arkadaşı Elyasos, Yahudi haham kurulunun vermiş olduğu fetva ile diri diri yakılmak sureti ile öldürüldü. Çok uğraşmasına rağmen Şeyh Bedreddin bu cezayı affettiremedi; amcası Bursa kadısıydı, ona gitti, yalvardı yakardı, yapmayın dediyse de, amcası, "ben dahi buna engel olamam" dedi. Şeyh Bedreddin bu olay ile ilk travmayı Bursa'da geçirmiştir: Dinler adına işlenen bu vahşet, insanı diri diri yakmak nedir?

Yahudi Elyasos, dinlerin birliği fikrini savunuyordu. Tapınakların ayrı olması, dinlerin ayrı olduğu anlamına gelmez, bu ta-

pınakların duvarlarının kaldırdığında bütün dinler birdir dediği için, tapınağın ileri gelen bekçileri, rahipleri tarafından öfke ile karşılandı. Cami, kilise, havra, cemevi, mescit, bunlar sonradan ortaya çıkmıştır, bunların özü birdir, bunları kaldıralım dediğiniz zaman, size en çok kim kızar? Bu tapınağın etrafındaki yöneticiler sana ateş püskürür: "Bizim tezgâhımızı bozuyorsun" derler.

Bedreddin'in travması, şu anda IŞİD'e bakanların, din hakkında şoka uğraması gibidir. İnsanların kelleri kesiliyor sen kalkmış bana Allah'tan Peygamber'den bahsediyorsun, bana Allah'tan Peygamber'den bahsetme diyen, İŞİD'den ürkmüş korkmuş onlarca insan tanıyorum ve onları Allah'a Peygamber'e döndüremiyorum. Bir müddet yanımıza yaklaşma, bize bundan bahsetme diyorlar. "Belki şu IŞİD ortadan kalkar da senin söylediklerin de, senin dışında birileri tarafından daha desteklenirse, bunun söylediği doğruymuş falan diyebiliriz." Aksi halde? "Aksi halde sen zaten yalnız bir adamsın, varsa da birkaç kişi, sayınız az, öbürleri çok, demek ki gerçek İslam IŞİD'dir." Senin dediğin İslam değildir noktasına geliyorlar.

Osmanlı'nın, kadıların din zulmünden, din adına işlenen cinayetlerden kaçanlar, son durak olarak Şeyh Bedreddin'e geldiler, onun etrafında toplandılar. Dediler ki, senden sonraki hiçlik, bu dini bırakacağız. Bu açıdan Bedreddin'in durumu, bizim durumumuza çok benziyor. Bir televizyon programında bana dendi ki, ateizm ile IŞİD arasındaki mesafede siz nerede duruyorsunuz? Ben dedim ki, ateizmden bir önceki duraktayım. Şeyh Bedreddin de ateizmden bir önceki durakta duruyordu. Etrafına toplananlara bakarsanız, Osmanlı'nın zulmünden, kadıların rüşvetçiliğinden, din istismarından bıkmış, yaka silkmiş kişiler ona koşuyor. Zulümden kaçmış, diyor ki "Ey Bedreddin, Allah'ı bırakmak üzereyiz, sen son durağımızsın."

Şeyh Bedreddin de, Osmanlı'nın kurucu ailesinden, hanedan soyundan geliyordu. O zamanki çağda soy bakımından kurucu aileden gelmek bir karizma veriyordu. Selçuklu'nun ileri beyliklerinden, öncü, akıncı beyliklerinden, babası da bir akıncı beyiydi. Sünni İslam kültürü içinde yetişmiş, Alevi değil, içinden çıktığı,

yetiştiği çevre Sünni. Ama Sünni kültürün bağrında, ona isyan olarak doğmuş. Osmanlı'daki Sünni din zulmüne bir isyan olarak doğmuş. Böyle olunca hemen etrafında bu zulümden bizar olanlar toplanmış. Kimler? Torlaklar, Aleviler, Kalenderiler, Yahudiler, Ermeniler, Müslüman, gayrimüslim o zamanki Osmanlı sarayının zulmünden kim eziyet çekiyorsa... Vergi toplayıcılarının zulmünden inleyenler, vergilerinden boğulanlar, onun etrafına toplanmış ve isyana katılmışlar. Devir de Fetret Devri; Yıldırım Beyazıt ölmüş, oğulları taht kavgasına tutuşmuş. Bu esnada Anadolu'da fena bir zulüm vardı. İnsanlar akşamlara kadar çalışıp, vergi diye saraya göndermektedirler. Anadolu bir kurtarıcı aramaktadır. Şeyh Bedreddin Mısır'dan döndükten sonra, mesela Edirne'ye yürüyüşü var, orada halk sokaklara dökülerek, İsa'nın Kudüs'e gelişinde olduğu gibi onu karşılamış, binlerce insan peşine düşmüş. Ve nihayet, Sultan Mehmet Çelebi, onu önce İznik'e sürgüne gönderiyor, Bedreddin Teshil'i orada yazıyor.

Bedreddin, gelenlerle birlikte bir plan yapıyor, ayaklanma planlıyorlar. Ve nihayet Börklüce Mustafa'ya diyor ki, "Sen İzmir'den başla, Torlak Kemal sen de Manisa'dan Ege'den başlayacaksın, ben de Edirne'ye geleceğim" diyor. O zaman imparatorluğun en önemli şehirleri buralar, henüz doğu tarafının falan fazla etkinliği yok. Ve bunu (ayaklanmayı) planlıyorlar, tesadüfen başlamıyor yani. Kendisi zaten Osmanlı'da kazasker olmuş, o esnada topraksız köylülere toprak dağıtmıştı. Börklüce Mustafa, İzmir Karaburun ve civarında, köylerde ve kasabalarda, bugünkü tabiriyle, özyönetimler kuruyor; çünkü onlar, merkezi padişahlık yönetimine inanmıyorlar. Düşündükleri toplumsal düzen, padişahların düşündüğü gibi değil. Nasıl ki sarayın Allah'ından farklı bir Allah düşünüyorlar, sarayın anladığı, merkeze bağlı, yeryüzünde Allah'ın gölgesi padişahın olduğu en üstten alta doğru yayılan bir yönetim, toplumsal örgütlenme düşünmüyorlar. Aşağıdan yukarıya doğru, küçük birimler halinde, Hasan Sabbah gibi... Hasan Sabbah'ın 360 kalesi vardı; bugünkü tabirle 360 kantonu, küçük yerleşim birimleri vardı. İslamiyet, saraylarda imparatorluklar şeklinde değil, küçük yerleşim birimlerinde azar azar nüfuslarla,

ortaklaşacı üretim ve paylaşım düzeni ile yaşanır diyorlar. Şeyh Bedreddin bu görüşün, Karmatilerin bir devamıydı. Karmatiler de Yemen'de El-Ahsa şehrinde aynısını yapmışlardı. Zenc İsyanı'na katılanlar da el-Muhtare şehrinde aynısını yapmışlardı. Saray dışındaki İslami akımlar hep yerinden yönetimi, padişahçılığı değil ortaklaşacılığı, küçük birimler halinde yaşamayı, beraber üretmeyi ve paylaşmayı savunmuşlardır. Onun dışındaki saray İslamı, tepede bir padişah, vergi koymayı, haraç toplamayı, baskı uygulamayı savunmuş. Bu akım, onların (sarayın) alternatifiydi, aynısını Börklüce Mustafa Ege'de uyguladı, zenginlerin topraklarını köylülere dağıttı. Hep beraber çalışacağız, bütün köylülerin toprağı olacak dedi. Aynısını Manisa ve Saruhan civarında Torlak Kemal yaptı, Şeyh Bedreddin de Kazasker, yani bugünkü Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, kadıların başıydı. O göreve de İslam âlimi olmayanı getirmezlerdi. Kazasker olan Bedreddin'in ilk yaptığı iş, köylülere toprak dağıtmak oldu. Ellerine geçen ilk olanakta, ne yapmak istedikleri (ortaklaşacı toprak düzeni) bellidir.

Peki bu nereden geliyor? Peygamberimiz Medine'ye geldiğinde ilk yaptığı şey, zenginlerin topraklar etrafında kurmuş oldukları çitleri yıktırmak oldu. Hz. Ali, yönetime geldiğinde ilk yaptığı iş, bütün valilere vazetti, onlara verilen toprakları geri aldı ve topraksız köylülere dağıttı. Börklüce Mustafa'nın kurdukları özyönetimde yaptıkları ilk iş buydu, Karmatiler de buydu, Ebu Müslim Horasani de buydu, Hürremiler de buydu. Celali İsyanı'nda ortaya çıkanlar, küçük bir köy elde ettiklerinde, yaptıkları ilk iş, hemen toprağı paylaşmak ve bölüşmekti. Bütün Celali İsyanları, yoksul isyanlarıydı; bunların birçoğuna, Alevi, Kızılbaş isyanları denmiştir. Alevi isyanları da vardı ama büyük çoğunluğu Türk Sünni isyanlarıydı. Türk-Sünni kültürü itaat kültürüdür, devletine isyan etmez dedirtmek için, bu isyanların tamamına Alevi Kızılbaş isyanları dediler. Alevi Kızılbaş denince ne olacak, Fatih'teki Sünni, bu isyanın ne dediğini dinlemeyecek. Mesela, Bozoklu Şeyh Celal, Vardar Ali Paşa isyanları vs. Alevi isyanı değildi ama onlara da Alevi isyanlarıdır dendi. Etrafındakiler kimdi peki, onlar bunlar, fark etmez, aynı Şeyh Bedreddin'in etrafındakiler gibi. Bu, Osmanlı tarihçilerinin bilinçli yaptıkları bir şeydir. Şu

anda devlete en muti olan bölge İç Anadolu diye biliyor değil mi? Müslüman, Türk, Sünni kültür diye biliniyor. Bu isyanları hepsi oradan çıkıyor, Orta Anadolu'da, hepsi. Hepsinin ortak özelliği yoksul köylüler olmasıdır, Alevi, Sünni fark etmez, Ermeni, gayrimüslim fark etmez, hepsinin de ortak durumu yoksulluktur.

Naima adlı Osmanlı tarihçisi, Bozoklu Şeyh Celal İsyanı'ndan sonra şöyle diyor: *"İsyancılar Osmanlı ordusunu ele geçirdiler ve ilk kez yünlü elbiseler giydiler, ilk kez, çıplak baldırlarını örttüler! Ve karınlarını doyurabildiler"* diyor. "Ordudan ele geçirdikleriyle!" İsyana katılanların durumunun ne olduğunu, gerisini, artık siz düşünün. Ve onları aşağılıyor, ilk kez böyle oldu diyor, baldırları çıplaktı diyor, ordudan isyanla aldıklarıyla karınları doyuyor da tarihçi de onları işte böyle aşağılıyor. Yani bu isyanların hepsi, Osmanlı yoksullarının isyanlarıdır; anonim olarak halk şu sözleri de üretmiştir: *Şalvarı şaltak Osmanlı/Eğeri kaltak Osmanlı/Ekende yok, biçende yok/Yemede ortak Osmanlı.* Bu, o zamanki durumu tam olarak anlatıyor.

Bu tür isyanların kendilerine önder beklediği zamanlar vardır; 1410'lu yıllar da böyle bir zamandır ve Şeyh Bedreddin de tam böyle bir zamanda ortaya çıkmıştır. Son sahnede: Mehmet Çelebi, oğlu Murat ve Beyazıt Paşa'yı, bu özyönetimlerin üzerine gönderdi, bunlarla çarpışıldı. On bin kişinin sekiz bini savaş alanında öldürüldü, Börklüce Mustafa dâhil, iki bin kişiyi de esir ettiler. Ve bu insanları sıraya dizerek, bizatihi Şehzadenin ve Beyazıt Paşa'nın denetiminde, Börklüce Mustafa'yı sağ bırakıp, ellerinden ayaklarından çivi çaktılar (çarmıha çivilediler). Börklüce daha fazla acı çeksin diye, ona göstererek iki bin kişinin kafasını tek tek kestiler. En son Börklüce kaldı, ona tövbe etmesini, sultandan özür dilemesini, fikirlerinden vazgeçmesini, nedamet getirmesini istedilerse de o cellatların yüzüne tükürdü. Onu epey bir çarmıhla devenin üstünde, köylerde kasabalarda dolandırdılar ve kafasını keserek öldürdüler. Manisa civarında olan Torlak Kemal'e de aynısını yaptılar.

Sultan, Edirne'deki Şeyh Bedreddin'in üstüne yüz adam gönderip yakalattı; son bir kez görüşeyim diye getirtti. En son görüşmede ne olduysa işte, idamına karar veriyorlar. Çelebi Mehmet

diyor ki, bunu asmaktan başka çare yok. Şeyh Bedreddin hanedan soyundan geliyor, Osmanlı'da görev almış, kazaskerlik yapmış, Börklüce Mustafa da onun kethüdası, yani genel müdürlüğünü yapmış, Musa Çelebi zamanında böyle görevler almışlar, o zaman Musa Çelebi onlara destek vermişti. "Kazaskerlik yapmış bir adamı nasıl asarız, neye göre yargılayacağız?" O zaman İranlı bir molla, ona siyaseten katl fetvası veriyor. İsyan ettiği ve isyana öncülük ettiğinden dolayı katledeceğiz diyorlar. Müslüman diye de zındık tanımına tam koymadan, İranlı molla "kanı helal, malı, karısı, kızları haramdır" diye fetva veriyor. Eğer "zındık" olsaydı, "karısı, kızı, malı da helal" olacaktı. Müslüman olanlara, siyaseten katlde, "sadece kanı helal, malı ve ırzı haram" fetvası verilir; zihniyete bakın!

Dolayısı ile fetvayı verdiler ve bugünkü Yunanistan sınırları içinde kalan Serez Çarşısı'nda, bir bakırcı dükkânı karşısında, aşağılamak için çırılçıplak astılar. Osmanlı'da böyle vahşi gelenekler vardı. Osmanlı, tipik bir Roma İmparatorluğu'dur, İslam ile falan alakası yoktur. Haneden soyundan isyan edeni hem çırılçıplak hem de tecavüz ettikten sonra asarlar, mesela Genç Osman'ın katli öyle olmuştur. Bütün bir itibarı sarsılmış olarak yok olsun gitsin, insanların zihninde de katledilsin diye bunu yaparlar, Şeyh Bedreddin'i de bunun için çırılçıplak astılar. Ve gömdüler. Beş yüz yıl boyunca mezarının nerede olduğu belli değildi. 1961 yılında, Bakanlar Kurulu karar ile mezarının buraya getirilmesi kararı alındı. Ve bir kavanoz içinde, nereye gömüleceği belirsiz bir şekilde Topkapı Sarayı içinde yirmi yıl bekledi. Ondan sonra, Divan Yolu'ndaki, Sultan II. Mahmut türbesinin bir köşesine konulması, nakledilmesi kararlaştırıldı ve oraya koydular, şu anda da orada. Biz de cuma günü inşallah oraya gideceğiz, mezarı başında, gelenlerin dinlemesi için Türkçe Yasin okuyacağız, sizi de davet ediyorum. Şeyh Bedreddin'e Allah'tan rahmet dileyeceğiz, yolunu sürdüreceğimizi, oradaki insanlara ilan edeceğiz, sözümüzü söyleyeceğiz. Kitaplarla, onun bıraktığı hatıralarla, ezeli olan ve onun da sahip olduğu fikriyatı, çağımızda tekrar tekrar anmak suretiyle devam ettireceğimizi söyleyeceğiz...

Soru: Şeyh Bedreddin'in padişahlara ders verdiği doğru mu?

Cevap: Evet, doğru. Padişahların saygı ile andığı biri. İznik'e sürgüne gönderildiğinde, ulemaya bir şey yapılamayacağı için, "hiç olmazsa onu İznik'e sürelim, kendisine de devletten bir maaş bağlayalım" demişler. Çok büyük saygınlığı var yani, âlim biri. "Biz buna nasıl laf ederiz" falan diye düşünüyorlar. Kahire'de bulunduğu yıllarda, Sultan Berkuk'un çocuğunu eğitiyor; ilerde padişah olacak şehzadeleri eğitiyor yani. Şehzade kültüründe şöyle bir şey vardı, zamanının en kudretli ilim adamlarına şehzadeler verilir, onlardan eğitim aldırılırdı. Şeyh Bedreddin de, Mısır'daki hükümdarın oğlunu eğitmesi için görevlendirilmişti ki ikinci büyük travmayı da orada yaşamıştır. Birincisinin Bursa'da olduğunu söylemiştim, Yahudi din adamı arkadaşının diri diri yakılması ile ilk şoku geçirdi, uygulanan "din" hakkında şüpheye düştü ve gerçek dini aramaya başladı. Mısır'da da, sarayın şaşaasını gördü. Bir tarafta saray debdebe içinde yaşarken, bir tarafta halk yoksulluk, sefalet içinde yaşıyor. Şeyh Ahlati ile görüştükten sonra da karar (bir nevi ikrar) veriyor, o da Bedreddin'in ikinci doğumu oluyor. Radikal bir karar alıyor ve ne kadar kitabı varsa, üzerinde ne kadar mal varsa, götürüp Nil Nehri'ne atıyor; "ben bundan sonra başka bir yola giriyorum" diyor. Ve üzerinde dikişsiz derviş abasıyla dolaşıyor. O zaman Torlaklar, Börklüceler, Anadolu'daki akımlar, dikişsiz, tek parçadan elbise giyer, bazıları başları tıraşlı gezerdi. Bu aynı zamanda dünyaya meyletmemeyi, sade yaşamayı ve mülkiyetsiz ölmeyi ifade ederdi; onu ifade etmek için, bir lokma bir hırka felsefesini savunurlardı. Bu yol, Ebuzer'in yoluydu. İlk çıktığında tasavvuf da böyleydi, devrimci sufi bir hareketti, sonra tarikata dönerek, şeyhlerin maskaralığına dönüştü.

Şehzadeler arasındaki kavga için ise şöyle deniyor: "Şeyh Bedreddin şehzadeler arasındaki kavgada taraf olmuştur, yenilen tarafta olduğu için de öldürülmüştür. Dolayısıyla onun sosyal bir harekete önderlik etmesi de söz konusu değildir." Hayır! Bu çok yanlış bir düşüncedir. Şeyh Bedreddin'e Musa Çelebi taraftı, Şeyh Bedreddin Musa Çelebi'ye değil. Musa ile Mehmet'in taht kavgası sırasında Bedreddin Edirne'ye gitti. Edirne daha çok,

"din" zulmünden kaçanların toplandığı bir yerdi; bunlar ile Mehmet'in etrafında toplananlar, dini ulema, devletten yana olanlar, klasik Osmanlı saltanatını savunanlar arasında bir ayrışma oldu. Bu ayrışma, Alevi-Sünni ayrışması değildi. Bu ayrışma, toprak ağalarıyla, onların topraklarında çalışan yoksulların ayrışmasıydı. Çünkü baktığını zaman, Sultan Mehmet Çelebi'nin etrafında toplananlar hep eşraf ve toprak ağalarıdır, Musa ile yakınlaşanlar da hep, o topraklarda çalışan köylülerdir, Şeyh Bedreddin de onlardan (ezilenlerden) taraftır. Dönemin ekonomi politiğini böyle okumamız lazım. Mesela bazı Alevi dergâhları, Osmanlı'dan yana tavır almışlardır, bazıları da bu taraftadır. Mesela Celali İsyanları; eğer Alevi-Sünni savaşı olsaydı, halkın birbirine girmesi, Sünnilerin Alevileri, Alevilerin Sünnileri katletmesi, yani iç savaş olması lazımdı; böyle bir savaş olduğunu görmüyoruz. Hepsi, yönetime karşı isyandır. Yani toprak sahiplerine, elinde varlık bulundurana, saraya karşı, yoksul halkın bir yerde Alevi kimliği ile bir yerde Sünni kimlikle, öbüründe başka bir kimlikle başkaldırısı, ayaklanmasıdır. Bu (isyanların tarihi) aynı zamanda, üzerinde yaşadığımız topraklardaki ezilenlerin tarihidir; bunu böyle okumalıyız, mezhep gözüyle okumamalıyız. Şeyh Bedreddin'in etrafında, Aleviler, Sünniler, Ermeniler, Yahudiler, Torlaklar, Ahiler, Kalenderiler, Bogomiller hatta Hıristiyan Katar Şövalyeleri bile var. Her dinden, her mezhepten ve her ekolden, her meşrepten insan, ortak bir önder etrafında toplanıp, bir ayaklanma denemesinde bulunuyor. Bunların hepsi, Anadolu'nun ezilmiş kitleleridir, öbür taraftakiler de sarayın çevresindeki insanlardır.

Soru: O zamanki sistem (devlet) ile bu zamanki sistem arasında sizce bir fark var mı?

Cevap: Devletin temel davranışlarında bir fark yok. Bazı konum değişiklikleri falan var ama şu anki devlette de Sünni yoksullar, Kürtler, Aleviler, Ermeniler ötekidir; hâlâ ötekidir. Resmi devlet anlayışının ötekisi bunlar değil midir? Osmanlı'ya baktığın zaman, onlarda da aşağı yukarı aynıydı. Bin senedir bu topraklarda mülkiyet düzeni değişmedi, yoksulun kaderi hep aynı, ötekiler hemen hemen aynı; bunların eşitliğini savunmamız lazım. Bunların hepsinin esas sahibi olacağı ortaklaşacı bir devlet ve toplum düzeni düşünebilmemiz lazım.

İKİNCİ BÖLÜM

RUMELİ'NİN HALLAC'I ŞEYH BEDREDDİN (1370-1416)

Bazı insanlar birbirlerine ibadet ederler
ya da altınlara, paralara, yiyeceklere, üne, şana...
Bilmedikleri için de Allah'a ibadet ettiklerini sanırlar.

Şeyh Bedreddin

Torunu Hafız Halil'in Menakıbnamesi, Şeyh Bedreddin'in yakalanma anında Kur'an okumakta ve namaz kılmakta olduğunu, son duasında "Mülk O'nun, Hükm O'nun" dediğini, darağacına tevhid (Lailaheillallah) diyerek yürüdüğünü, asılırken de üç kez tekbir (Allahuekber) getirdiğini yazar.[2]

Şeyh Bedreddin'in fikriyatı A. Gölpınarlı'nın tabiri ile vahdet-i vücut ve iştirak, idi. **Vahdet-i vücut:** Varlık birliği inancı ve iştirak; yani, eşitlikçilik, ortaklaşacılıktır.

Şeyh Bedreddin 56 yaşında Serez çarşısında üryan (çırılçıplak) asıldı. Börklüce Mustafa'yla birlikte İzmir Karaburun'daki isyana katılanların sekiz bini savaş alanında, iki bini esir edildikten sonra kafaları kesilerek öldürüldü. Börklüce ise çarmıha gerilip deve üzerinde gezdirilerek öldürüldü. Torlak Kemal'in ise Manisa'da binlerce kişiyle birlikte kılıçla kafası uçuruldu.

Zamanın muktediri Osmanlı padişahını (Mehmet Çelebi) bu kadar kızdıran ve kitapları da yakılmak suretiyle tamamen bu topraklardan silinmek istenen fikir ne idi?

Şeyh Bedreddin'in savunduğu fikir ve eylemi, ta Hz. Peygamber, Hz. Ali, Ebuzer el-Gifari ve Hz. Hüseyin'den beri gelen bir

2 Hafız Halil; Menakıbname; (Manzum çeviri: Prof. Dr. Mehmet Kanar) s. 178, 210, 212, Tekin Yayınevi, İst., 2015

çizginin devamı, tarih boyunca Ebu Müslim Horasani'den Mutezile düşünürlerine, Özgür İrade Ekolü'nden Ebu Hanife'ye, Zenc İsyanı'ndan Karmatilere, İsmaililerden Hürremilere, İmaduddin Nesimî'den Şahkulu'na, Babaîlerden Celalîlere kadar akıp gelen Öteki İslam Tarihi'nin kendi çağındaki ifadesi olarak görmek icap eder.

Şeyh Bedreddin'deki vahdet-i vücut ve iştirak fikri, kanımca, hayatındaki iki büyük travma diyebileceğimiz, düşünsel ve ruhsal sarsıntı nedeniyle oluşmuş görünüyor.

Bunlardan ilki Bursa'da medrese öğrencisiyken Yahudi ilahiyatçısı Elisayos'un yine Yahudi haham kurulu tarafından yakılarak öldürülmesi olayıdır.

Elisayos dinlerin vicdani birliğine inanıyor, ayin, tören, tapınak farklılıkları kaldırılınca aslında dinlerin hepsi birdir diyordu. Onun bu sözü, döneminin Yahudi, Hıristiyan, saray uleması ve Sünni din adamlarını çık kızdıran bir fikirdi. Çoktanrıcı bir putperest olmakla suçlandı. Bursa kadısı bile yakılmasına engel olamadı. Şeyh Bedreddin'de bu olay derin izler bırakmış ve vahdet-i vücut düşüncesinde, dinlerin birliği, şeklin önemli olmadığı, dinî hoşgörü, özü itibariyle dinlerin aynı şeyi söylediği fikrini görmüş ve bu giderek zihin dünyasında yeşermiştir.

İkincisi ise: Kahire yıllarında Memlük sultanı Berkük'ün şaşalı sarayında gördükleriyle birlikte Şeyh Ahlati'nin veya Kaygusuz Abdal'ın devrimci sufi fikirlerinden etkilenmesidir. Öyle ki bir müddet sonra kitaplarını ve üzerinde ne kadar mal mülk varsa hepsini Nil Nehri'ne atarak tek kumaşlık derviş abasıyla[3] dolaşmaya başlamıştır.

Şeyh Bedreddin'in yaşadığı çağa baktığımızda savunduğu fikirlerin ve zihninde oluşan sosyal adalet fikirlerinin tesadüf olmadığı görülür. Çünkü Rumeli'den Horasan'a geniş bir coğrafya-

3 Osmanlı'da Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in de içinde bulunduğu gruplar, bir tür hacda giyilen ihrama ve kefene benzeyen dikişsiz, tek kumaşlık elbise ile dolaşırlardı. Başları tıraşlı ve yalın ayak olmaları, maddi ve manevi kirlerden arınarak üryan (çıplak) olma yani mülkiyetsizliği ve dünya malına mülküne önem vermemeyi ifade etmekteydi.

da hem sultan, bey, ağa zulmü vardı hem de bunlara karşı adalet ve eşitlik özlemi her geçen gün artmaktaydı.

Anadolu sultanların, beylerin, ağaların, müstelzimlerin[4] zulmüyle inliyor, ağır vergiler, savaş, işgal, yağma ve talan köyleri kasabaları mahvediyordu.

Suriye, Irak ve Mısır'da Karmatî fikirlerin ardılları, Avrupa'da Katarlar, Trakya'da Zelotlar, Rumeli'de Begomiller, Ege'de Torlaklar, Anadolu'da Babaîler, Ahîler, Kalenderîler, Azerbaycan'da Hurufîler zamanın egemenlerine karşı sosyal adalet fikrinin yeşerdiği ortamlardı. Bu akımlar tesadüfen ortaya çıkmış değildir.

Şeyh Bedreddin, Kuzey Afrikalı İbni Haldun (1332-1406), Çek Hıristiyan rahibi Jean Huss (1369-1415) ve Azerbaycanlı İmaduddin Nesimi (1369-1417) ile aynı çağda yaşamıştır; vefat tarihleri de hemen hemen aynıdır.

İbni Haldun (1332-1406) "İnsan hayatında yegâne değer emektir" dedi. "Tarih aletlere (üretim araçlarına) sahip olan Hadarîler ile bunlara sahip olamayan Bedevîlerin savaşından ibarettir" tespitini yaptı. Tarihin gidiş yasalarını sezdi ve bunları *Mukaddime*'de dile getirdi. Şeyh Bedreddin Kahire yıllarında İbni Haldun ile görüşmüş ve ona büyük hayranlık duymuştu. İbni Haldun'un emek-değer teorisinden ve Hadarî-Bedevî savaşımı fikrinden haberdardı.

Jean Huss (1369-1415) John Wyclif'in eserlerinin etkisi ile kilisenin dünyevi mal varlığını, din adamlarının paraya doymaz

4 Müstelzim: Vergi toplayıcısı. Lüzum, lazım, mülzem kelimeleri bu kökten gelir; gereken, lazım olan şey demektir. Osmanlı'da bürokrasinin mali yükünü azaltmak için vergi toplama işi müstelzimlere devredilmişti. Yani devletin ana gelir kaynağı olan vergi toplama işi özelleştirilmişti. Vergi toplayanlar, yani müstelzimler, devlete istilzam (vergi toplama) karşılığı ödedikleri meblağları köylü/çiftçiden toplamak ve bundan kâr etmek amacıyla daha fazla vergi koymaya başladılar. Nihayet köylülerin elindeki topraktan elde ettiği gelir, vergileri ödeyemez hale geldiğinde çift/çubuklarını terk ederek şehir ve kasabalara göçmeye, topraklarını terk etmeye başladılar (Büyük Kaçgun). Zamanla, bir müstelzimin elindeki mülk ve servette anormal artış oldu. Ve köylü topraklarını bunlara teslim etmek zorunda kaldı. Bugün Anadolu'nun sosyolojik bir vakası haline gelen toprak ağalığı adı altındaki feodal yapının kaynağı da buraya dayanır.

lığını ve çürümüşlüğünü anlatıyordu. Coşku içinde dünyevileşmiş olan kilisenin bir reformdan geçmesi için mücadele ediyor, dini konularda Papa'nın son karar merci olmasını reddedip, otoritenin sadece İncil olduğunu ileri sürüyordu. John Wyclif'ten kader anlayışını devralmış, buna herkesin kendi ulusal dilinde ibadet etmesi anlayışını eklemişti. Kilise tarafından yakılarak öldürüldü.

İmaduddin Nesimi (1369-1417) *"Bende sığar iki cihan/Ben cihana sığmazam"* diyerek toplumsal özgürlüğün kökünün aslında ruhsal özgürlük olduğunu dile getirmişti. Sultanlar, harflerle uğraştığı için kimsenin derisini yüzdürmedi. Nesimi'nin bağlı olduğu Hurufîlik, Timur zulmüne karşı çıkan, sultan, bey, ağa egemenliğini tanımayan, çağın sosyal adalet arayışı içindeki hareketlerdendi.

Nesimi'nin savundukları ile Avrupa'da Katar Şövalyeleri'nin, Rumeli'de Begomillerin, Trakya ve Ege'de Bedreddinîlerin, Suriye'de Karmatîlerin, Tebriz'de Hurremîlerin savundukları arasında pek fark yoktu. Bunların hepsi, kökleri ta Ali'ye, Ebuzer'e, onlardan da Muhammed Peygamber'e kadar giden "Lehu'l-Mülk" (Mülk Allah'ındır) söyleminin kendi zamanlarındaki izdüşümleriydi. Ama saray tarihçileri bunları bize hep "asi, zındık" diye anlattılar. H. Kıvılcımlı, Şeyh Bedreddin'i şöyle değerlendirir:

"Şeyh Bedreddin'in zamanına kadar medeniyetler, dıştan gelen barbar akınlarıyla -tarihsel devrimle- yıkılırlardı. Aksak Timur'un Yıldırım Beyazıt üzerine yaptığı akın tarihsel devrimlerin en sonuncusuydu. Şuursuz medeniyet yıkılışları karşısında ilk sosyal devrimi yapmaya çalışan, Modern Çağ'ın müjdecisi Bedreddin, düşünce ile davranışlarını birleştiren büyük bir kişidir. Düşüncelerini Varidat ve Teshil isimli kitaplarında söylemiştir. Şeyh Bedreddin gençliğinde uzun seneler Mısır'da, fıkıh, kelâm gibi, zamanının ilimlerini tahsil etmiştir. O devirde halkın durumu yürekler acısıydı. Osmanlı Devleti, padişah tarafından yönetilir, padişahın soyca yakınları olanlar, sultan, han, hünkâr ve hünkâr beyleri vb. adlarla ülkenin verimli topraklarını aralarında paylaşıp, topraksız köylüleri köle gibi çalıştırırlardı. Bu köylüler savaşlarda da asker olurlardı. Buna karşılık Şeyh Bedreddin ve müritleri, halkın arası-

na karışıyor, toprakların onu işleyen, ona alın terini karıştıranların olduğunu, insanların kardeşliğini öğütlüyorlardı.

Şeyh Bedreddin bir ortaçağ köylü sosyalizmini ortaya koymuştu. Bu konudaki görüşleriyle, kendinden iki asır sonra gelecek olan ütopik (hayali) sosyalizmin kurucusu Thomes Moore'dan daha ileri görüşlü ve gerçekçiydi. Yıldırım Beyazıt oğulları arasındaki taht kavgaları sonunda, Sultan Mehmet diğer kardeşlerini yenerek tahta çıkmıştı. İleri görüşlü bir kimse olan kardeşi Musa Çelebi ise Şeyh Bedreddin'den yanaydı. Sultan Mehmet, Musa Çelebi'yi de yenerek Şeyh Bedreddin'i İznik kasabasına sürgün gönderdi. Şeyh burada boş durmayıp, en sadık adamlarından Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'i halkı teşkilatlandırmaları için Aydın ve Manisa dolaylarına yolladı.

Aydın'a, oradan da Karaburun dolaylarına giden Börklüce Mustafa, köylülerle ilişki kurdu ve görüşlerini kabul ettirdi. Bölgedeki Hıristiyan halkla da dostluk kurdu. Ve bir kısım topraklardan ağa-bey takımını atarak, toprağı hep beraber işlemeye, sosyal adaleti uygulamaya, kardeşçe yaşamaya başladılar. Durumdan endişelenen Sultan Mehmet, Saruhan (şimdiki Manisa) valisini üzerlerine gönderdi. Teşkilatlanmış köylüler valinin kuvvetlerini Karaburun'un dar geçitlerinde tepelediler. Bu sırada Şeyh Bedreddin İznik'ten kaçarak Bulgaristan'ın Deliorman bölgesine gitmişti.

Börklüce Mustafa'nın çok güçlü olduğunu öğrenen Sultan Mehmet bu defa da Sultan Murad'ı büyük bir kuvvetle üzerlerine gönderdi. Zaten bunu bekleyen Börklüce kuvvetleri *düşman ordusuna on bin balta gibi* daldı. Kahramanca çarpıştılar. Sekiz bini öldü. Diğerleri esir edildiler; Ayasluğ şehrine götürüp boyunlarını vurdurdular. Börklüce Mustafa'yı da kollarından bir deveye bağlayarak çarmıha gerdiler. Birçok şehirde gezdirerek teşhir ettiler.

Manisa dolaylarındaki Torlak Kemal de aynı akıbete uğratıldı. Bu sırada Deliorman'da Bedreddin'in etrafında halk toplanmıştı, teşkilatlanmak üzereydiler. Bunu duyan Sultan Mehmet, adamlarından bazılarını Bedreddin'in yanına göndererek onun müritliğine geçmelerini söyledi. Aslında bunlar birer ajandı. Ve fırsatını kollayarak Bedreddin'i çadırında bastırıp bağladılar. Serez kaza

sındaki Sultan Mehmet'in yanına götürdüler. Öldürülmesine fetva çıkartıp Serez çarşısında bir ağaca (üryan: çıplak) astılar."[5]

Şeyh Bedreddin'in en yakın müridi ve Kazasker[6] olduğunda Kethuda[7] yaptığı Börklüce Mustafa'yı Bizans tarihçisi Doukas "köylü" diyerek şöyle anlatır:

"Mezkûr köylü, Türklere vaaz ve nasihatlerde bulunuyor ve kadınlar müstesna olmak üzere erzak (yiyecekler), melbusât (elbiseler), mevâşi (hayvanlar) ve arazi (toprak) gibi şeylerin kâffesinin (hepsinin) umumun mal-i müştereki (herkesin ortak malı) addedilmesini tavsiye ediyor idi. Diyordu ki: 'Ben senin emlakine (malına, mülküne) tasarruf edebildiğim gibi sen de benim emlakime aynı suretle tasarruf edebilirsin.' Köylünün ifadesine göre Hıristiyanların Allah'a mu'tekid (inancı, itikadı) bulunduğunu inkâr eden her Türk, bizzat kendi dinsiz idi. Köylünün bütün fikir arkadaşları tesadüf ettikleri Hıristiyanlara dostane muamelelerde bulunuyorlardı. Börklüce Mustafa tesmiye edilen bu köylüye: Bunlar, zerküllah tabir edilen başlık ile örtünmeyüp yalnız yekpare kumaştan yapılmış bir libas giymeğe, baş açık gezmeğe ve Türklerden ziyade Hıristiyanlara meyil göstermeğe karar verdiler...

Sultan Mehmet, keyfiyetten haberdar olunca ancak on iki yaşında bulunan oğlu Murad'ı Trakya ordusuyla birlikte padişahın mutemedi (güvenilir adamı) Bayezid Paşa refakatinde Börklüce

---

5 Hikmet Kıvılcımlı; Şeyh Bedreddin, s. 9-10

6 Kazasker ya da Kadı-asker: Osmanlı Devleti'nde şer'i davalara bakan askeri hâkim. Yetkileri arasında kadı, müderris ve din görevlisi atamaları, kadı kararlarını bozma, değiştirme ve yeni kararlar oluşturma gibi maddeler vardı. Yani kadı (mahkeme) kararlarına itiraz, kazaskerliğe yapılırdı. Yetkilerinin çoğunu 16. yüzyıldan itibaren şeyhülislamlığa devretmiştir. 1480 yılına kadar Anadolu Kazaskeri olarak tek bir merkezliydi. Bu tarihten sonra Rumeli Kazaskeri ve Anadolu Kazaskeri olarak ikiye ayrıldı. Rumeli kazaskeri protokol ve rütbe olarak daha yüksekti. Kazaskerlerin görev süreleri iki yıl iken, 17. yüzyıldan sonra bir yıla indirildi. Buna ek olarak, kazasker olan biri aynı makama tekrar tayin edilebilirdi. Kazaskerlik Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını korudu. Bugünkü karşılığı Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'na denk düşer.

7 Kethuda: Ked (ev) + hüdâ (iktidar sahibi). Kethüdâ: Bir evin işlerini idare eden kişi. Osmanlı memurluklarından biridir. Muhtardan ziyade bağlı olduğu amirlik adına işleri yürüten, memurluk yapan demektir. Bugünkü karşılığı Genel Müdür veya Özel Kalem Müdürü'ne denk düşer.

Mustafa üzerine gönderdi. Bayezid Paşa Bitinya, Frigya, Lidya ve İyonya'nın bütün silahlı kuvvetlerini topladı. Aynı sü'bü'l-mürur (geçilmesi zor) derbentlerden geçti. İhtiyar, çocuk, erkek ve kadın her kime tesadüf edildiyse hepsi gaddarca katledildi../.. Börklüce'ye tatbik olunan en müdhiş işkenceler bile onu fikr-i sabitinden çeviremedi. Mustafa, bir deve üzerinde çarmıha gerildi. Bayezid, genç Murad ile birlikte Saruhan ve havalisini (Asya ve Lidya), baştan başa dolaşarak rasgeldiği alem-i terk ve inzivada yaşayan bütün Türk dervişlerini işkenceler ile idam etti."[8]

Bizanslı tarihçinin bu anlatımı Bedreddin hareketinin genel karakterini de resmediyor. Aslında bu fikirler ne Şeyh Bedreddin'de ne de çağdaşı hareketlerde ilk defa görülen fikirler değildi. Az önce geçtiği gibi ta Ebuzer'den beri gelen bir tarihsel fikri damarın o günkü biçimiydi.

Şu halde Şeyh Bedreddin'in eserlerinde özellikle Varidat'ta geçen söylemlerinin, onun eylemiyle birlikte ele alınması gerekiyor. Çünkü eylemi, yani isyan hareketi, söyleminin de tefsiri olmaktadır. Şimdi bu gözle Varidat'ı okumaya geçebiliriz.

8 Doukas, Bizans Tarihi, s. 67-69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEMEL ESERİ:
VARİDAT

"Bilesin ki: Ahiret işleri, cahillerin düşündüğü gibi değildir. Avamın sandığı gibi cismanî değil, ruhanîdir. Peygamberler ve halis kişilerin söyledikleri doğrudur. Fakat temel nokta onları anlamamadır. Şunu iyi bil ki: Kitaplarda yazan ve ağızlarda dolanan cennet, köşkler, ağaçlar, huriler, ırmaklar, meyveler, azap, ateş vs. bunların anlamları görünüşteki gibi değildir. Başka anlamları da vardır. Bunları ancak kalbi temiz olan halis kişiler bilir."

Görüldüğü gibi Varidat, ahret, cennet, cehennemden ne anlaşılması gerektiği ile başlıyor. Fakat ilk girişte geniş izahata girişilmiyor. İleride sık sık bu konuya dönüleceği için, şimdilik "Cahillerin iddia ettiği gibi olmadığını bil" denilerek adeta "o bildiğiniz cennet cehennem anlayışını unutun, size başka bir cennet cehennem anlatacağım" diyerek, yeni bir sayfa açıyor; nitekim ileride gelecek.

"İbadetlerin amacı, gönülleri gelip geçici şeylerden sıyırıp, ebedî ve yüce varlığa yöneltmektir. Gelip geçici şeylere bağlı bir gönülle bin yıl namaz kılsan dahi, hiçbir sevap elde edemezsin."

Burada "ibadetler"den namaz, oruç, hac gibi nüsuklar (ritüeller) kastediliyor. Çünkü ibadetlerin amacı, gönlü ölümlü varlıklardan uzaklaştırarak ebedi ve yüce varlığa yöneltmektir. Yoksa bin yıl namaz kılsan boştur. Burada "namaz" işin şekli (ritüeli), "gönül" ise esas amacı oluyor. Buradan anlıyoruz ki Varidat, ibadetlerde şekil-ruh ayrımı yaparak, aslolanın şekil değil ruh (gönül) olduğunu vurgulayarak başlıyor. Nitekim ileride tekrar tekrar bu konulara dönülecek.

"Bu beden baki kalmayacağı gibi, ölümden sonra dağılan organların eski hallerine dönmesi de mümkün değildir. Ölülerin diriltilmesinden maksat bu değildir."

"Cismani haşr" meselesi olarak da bilinen ölülerin mezarlardan kendi bedenleri ile dirilmesi konusuna yine kısaca değinerek bir giriş yapıyor. Ta Gazali, İbni Rüşd'lerden beri gelen kadim bir tartışma yeniden açılıyor. Bu konu da ileride tafsilatlı bir şekilde gelecek.

"Sen nerdesin ey gafil! Dünyaya daldığın için, Allah'ı anlamaya zaman bile ayıramıyorsun. Kemale ermek senin zannettiğin gibi olmaz. Hakk'tan uzak olduğun için bilsen bile onlara yönelmiyorsun. Bunlar üzerine iyi düşün ki gönlünü Allah'a yöneltebilesin. Sen meyvelerle ve başka şeylerle aldatılan çocuğa benzersin. Çocuğa dersten ürkmesin diye hoşuna gidecek şeylerle benzetmeler yapılır. Sen bu gafil gönlünle Allah ve peygamberleri tanıdığını ve kitaplar okuyarak ne istediklerini anladığını mı sanıyorsun? Dersle uğraştığın sürece Hakk'ı idrak etmekten daha da uzaklaştığını bilmelisin!"

"İlahi emir, Allah'ın zatını gerektirir. Arap dilinden, telaffuzundan ve harflerinden münezzehtir. Kalem, her şeyin gerçeğidir, kendine dair ne hâl meydana gelirse yazar. Huriler, köşkler, ırmaklar, ağaçlar, meyveler vs. bunların tümü hayal âleminde gerçekleşir, duyu âleminde gerçekleşmez; bunu anla! Cin de aynı şekildedir, adı da bunu gösterir zira dış âlemde yoktur. Aksi hâlde herkesin duyusu olduğu için herkesin onu görmesi gerekirdi. Oysa onu gören dışta gördüğünü sanır, oysa hayal kuvvetiyle görmüştür."

Cennet ile aynı kökten gelen Cinn'in "cahillerin anladığı gibi olmadığı" söylendikten sonra "nasıl" kavranacağına dair kısa paragraf:

"Bunlar duyu organlarıyla değil; hayal gücüyle kavranabilir."

Yani kişinin rüyada gördüğü gibidir. Zahiri, somut, maddi, cismani değil, soyut, manevi ve hayalidir. Bedreddin'in bu görüşü, Farabi'lerden beri gelen yeniden dirilişin, cennetin ve cehennemin cismani değil, ruhani olduğu görüşünün devamıdır.

"Yüce Allah Kur'an'da buyurmuştur ki: Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez. İlimde ilerlemiş olanlar ise, O'na inandık derler.[9] Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir. Ayetteki 'el-Ğayb' kelimesinde geçen Elif ve Lam (el-) ismi, genel hale sokma takısıdır. Gerçekte bilen yalnız bir ve kahhar olan Allah'tır. Her şeyde, hatta her zerrede bütün âlemler mevcuttur. Hiç görülmüyor mu acaba? Tohumda bütün ağaç varken, ağaçta da tohum var. Ağacın bütünü de meyvede mevcut. Âlemler de böyledir. Bütün parçalarıyla birlikte kendi aslında yani Mutlak Varlık'ta vardır. Mutlak Varlık da âlemlerin her birinde vardır, açığa çıkmıştır. Buradan: Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi istedim; beni bilsinler diye insanları yarattım, sözünün anlamı ortaya çıkar. Bilen yine kendisidir, ondan başkası değildir. Allah hem her şeydir (bütün), hem de her şeyden (bütün) ayrıdır."

Varidat, bu paragrafla yine kısaca, Allah anlayışına geçiyor. Allah'ın bütün olduğu, her zerrede bulunduğu, her zerrenin de bütünün içinde olduğu şeklindeki vahdet-i vücut anlayışına kısa bir giriş yapıyor. Varidat boyunca konu azar azar derinleşecek; şimdilik, Allah'ın bütün her şey olduğu vurgusu yapılıyor. Şeyh Bedreddin lisanında vahdet-i vücut (varlık birliği) görüşü eşitlikçi bir dünya görüşünü ifade etmektedir; Kur'an'ın, tevhid (birlik) kavramı ile anlattığı şeyin sufi lisanındaki karşılığıdır. Sultanların, kralların "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olduklarını iddia ettiği dinî bir toplum ve çağda, Allah her yerdedir, birdir, bütündür demek; tüm insanlar, bütün varlıklar birdir, eşittir, imtiyaz, kast, sınıf, ayrıcalık yoktur, sultanlar Allah'ın gölgesi değildir; Allah her yerdedir, hepimizin içindedir, bu nedenle biriz, eşitiz manasına gelmekteydi. Şeyh Bedreddin'in Mısır'dan hocası Darendeli Hüseyin Ahlatî, Bedreddin Rumeli'nin Hallac'ıdır derken, bu kopmaz çizgiye vurgu yapmaktadır. Kur'an'da İhlâs Suresi'nde: **Allah birdir, bütündür, doğmamış ve doğurulmamıştır** denilirken de kastedilen buydu. Yani kimse "Tanrı'nın oğlu, kızı, hanedanı, gölgesi" değildir. Kimseye böyle bir yetki verilmemiştir. Bütün insanlar Allah'ın önünde birdir ve eşittir, denmek istenmektedir.

9 Al-i İmran, 7

Altı mumla içim aydınlandı
Ya bin meşaleyle gönül nice olur[10]

"Ey Hakk yolun yolcusu! Ümitsizliğe düşme! Zorlu engelleri aştıktan sonra, sen de aydınlığa kavuşabilirsin. Bazı insanlar birbirlerine ibadet ederler ya da altınlara, paralara, yiyeceklere, üne, şana... Bilmedikleri için de Allah'a ibadet ettiklerini sanırlar."

Burada Varidat'ın ibadet anlayışını görüyoruz. Demek ki ibadet, insanların birbirlerine, dirhem ve dinarlara, paralara, yiyeceklere olabiliyor. Bu tam da Kur'an'ın "ibadet" dediği şeydir. İbadet, yapmak, ortaya çıkarmak, çalışmak, meydana getirmek demektir. Kişi kimin için bir şey yapıyorsa ve kime çalışıyorsa ona ibadet ediyor demektir. Sizi kim sömürüyorsa ona ibadet ediyorsunuz demektir. Namaz, oruç, hac ibadet değil; nusûktur.

"Yüce Allah âyeti kerimede buyurmuştur ki: Doğrusu biz emaneti göklere, yeryüzüne ve dağlara sunduk.[11] Âlim Allah'ın bütün olduğu, her zerrede bulunduğu, her zerrenin de bütünün içinde olduğu şeklindeki vahdet-i vücut anlayışına kısa bir girişler bu emanetin Allah'ı bilmek (Marifetullah) olduğunu söylemişler. Ben, bu sözün, Hakk'ın sureti anlamına geldiği düşüncesindeyim. Çünkü Âdem, Hakk'ın sureti biçiminde yaratılmıştır. Onun sureti bütünün suretidir ve yalnız insanda bulunur, başka varlıklarda bulunmaz. Böylece de 'Göklerde...' veya 'Diğerlerinde...' diye yoruma gerek kalmaz. Gökler, yer ve dağlar kabul etmediler, emaneti yüklenmekten kaçındılar, ancak insan bunu yüklendi ve yüce Rahman'ın suretini kabullendi. Daha önceleri zâlim ve bilgisiz iken, sonradan âdil ve bilgili oldu."

Demek ki sultanlar yeryüzünde Allah'ın gölgesi değil; ayırımsız tüm insanlar yeryüzünde Allah'ın suretidir. İnsan olan herkes Allah'ın suretini kendinde taşır. Bütün insanlar Allah'ın suretinde

---

10 Mevlana'nın Mesnevisi'nde geçen bir beyittir. Beş duyu ile hissi müşterek denen duyu kastedilir.

11 Ahzab, 72

yaratıldığına göre, aralarında doğuştan oğul, temsilci, gölge, kast, hanedan, sınıf olmaz, herkes Allah'ın önünde birdir, eşittir.

"Seni Allah'a yaklaştıran her şey melektir, rahmandır, onlardan başkasına yaklaştıranlar ise iblistir, şeytandır. Seni Yüce Allah'a yönlendiren kuvvetlerin meleklerindir, bedenî şehvetlere yönlendiren kuvvetlerin ise şeytanlarındır. Ey kişi! İçin melekler ve şeytanlarla doludur! Hangisi daha baskınsa onun dediği olur. Cinler ise ikisinin arasındadır. Yeryüzüne düşen her yağmur damlasının bir sebebi vardır. O bölgeye yağmuru yağdıran sebep, orada yağmur meleğinin bulunmasıdır. Çünkü yağmurun kendisi melektir, yağmurun yağma sebeplerinin her biri de melektir. Her damlaya melek dersen, yağmayı sağlayan sebep dolayısıyla doğru söylemiş olursun. Her damla içinde melekler vardır dersen, bütünün parçaları olması bakımından yine doğruyu söylemiş olursun. Bu, bir suretin melek diye adlandırılmasına engel değildir."

Varidat, bu paragrafta yine kısa olarak melek-şeytan anlayışına giriyor. Melek ve şeytanın harici kuvvetler değil: insanın içinde olduğunu söylüyor. Mutezile düşünürü Nazzam ve Müslüman filozofların kadim görüşünü tekrar ediyor. Varidat, yazılış biçimi gereği konuları azar azar vererek gittiğinden ileride bu konuyu da tafsilatıyla açacak.

"Şunu bil ki; ceza, rahmet, acı, lezzet ve benzerleri bütünden oluşur. Fakat Allah, bütün bunlardan münezzehtir, zira bunlar izafidir ve nüzulün gereğidir. Görmüyor musun? Gerek insan ve gerekse yılanın ağzındaki salgı, kendisi için uygun olup, başkasına zehirdir. Hâlbuki canlı hayatında bu durum hem geçerlidir, hem de zarar verici şeylerden korunma vardır. İşte Allah da böyledir. Kötü şeylerden uzaktır ama kâinatın her yerindedir."

Vahdet-i vücut anlayışında *nuzül,* Hakk'ın varlık deryası olarak kendini açmasıdır. Çeşitli varlık aşamalarından geçerek tekrar kendi varlığına dönmesi de *hurûc* (çıkış) olarak adlandırılır. *Tecellî* (beliriş) veya *zuhûr* (görünüş, ortayı çıkış) da denir. Mutezile düşünürü Nazzam, *burûz* (açığa çıkma) demiştir. Filozoflar da (İbni

Sina, Farabi) *sudur* (yayılış) der. Kur'an'da geçen *halk, fatr, felak, ibda, inşa* vb. yaratma kavramlarına tekabül eder. Yine paragrafta kötülük problemine kısa bir giriş yapılıyor. Dünyada kötülükler neden var? Allah bu kötülüklerin neresinde? Bu kötülükleri Allah mı diliyor ve izin veriyor? Yılan insanı neden sokup zehirliyor? Allah yılanı zehirsiz, insanı da zehirden etkilenmeyecek şekilde yaratamaz mıydı? Görüldüğü gibi paragrafta "kötülükler izafidir" denilerek İslam felsefe ve kelamındaki klasik görüş sürdürülüyor. "Sana göre kötü olan, ona göre iyi olabilir" deniyor. Yılanın ağzındaki su, ona göre lazımdır ama o sana geçince zehir olur. Nitekim ileride gelecek.

"Bil ki: Allah'ın ortaya çıkmada zâtî bir eğilimi vardır. Bunun gerçekleşmesi de, ancak küçük nesnelerle ortaya çıkışı ile olur. Sevgi de, bu zatî eğilim ve özün gereğinden ibarettir. Yüce Allah, 'Ben gizli bir hazineydim bilinmeyi istedim; beni bilsinler diye insanları yarattım' sözleriyle buna işaret etmektedir. Diğer bir izahla: 'Gerçekleşmesi için yarattım, tespit ettim ve ortaya çıkardım' denilmektedir. Bu anlamla, bazı şeyhlerin verdiği anlam arasında büyük fark vardır."

Bu parafta ele alınan doğuş, filozofların *teogoni* dediği şeydir. Allah neden var? Nasıl ortaya çıktı? Varlıklar neden ve nasıl ortaya çıkıyorlar? Sevgi'den. Allah Zâtî olarak (kendi öz kuvvetinde) ortaya çıkma eğilimindedir. Kendinden zuhur diyalektiği denen bu yaklaşıma göre varlıklar da böyledir. Var oluş ve doğuşa neden olan şey eşyanın içindeki zuhur etme, ortaya çıkma kuvvetidir. Mutezile düşünürü Nazzam buna *burûz* (bariz olma, açığa çıkma) demişti. Kur'an'ın ilk suresinde geçen **Alak** (sevgi, alaka, tutkunluk) dediği şey tam da budur. Erkeğin dişiye, dişinin erkeğe alakası, sevgisi, tutkunluğundan yeni bir insan (Âdem) doğmaktadır. Keza, toprağın tohuma, tohumun toprağa ilgisi, alakası, sevgisi, tutkunluğundan yeni bir varlık (ağaç, bitki) ortaya çıkmakta, zuhur etmekte veya bariz olmaktadır. Varlığın özünde, sevgi, aşk, ilgi, alaka diyalektiği vardır.

"Dikkatli ol. Bir toplumun başları olan hatip, imam ve diğerlerinin amaçları, Hakk'a yönelik olmayabilir. Bu durum on-

lardan uzaklaşman için yeterlidir. Şayet amaç halkı irşat ise o başka. İbadet temelinde Hakk varsa anlamlıdır. Bu temel yok olursa ibadetler de yok olur ve toplum kötülükler içinde kalır. Kötülük toplumundan ise uzak durmak yeğdir."

Bu paragrafla birden, tekrar sosyal bir konuya dönülüyor. Kötülük işleyen, zalim bir yönetimden (imam, baş, sultan) uzaklaşmak gerekir. Eğer onları doğru yola getirmek gibi bir ibadet yapmak istenirse, onların içine girilebilir. Ama böyle bir ihtimal yoksa onlardan uzaklaşarak kendi halinde yaşamak gerekir. Şeyh Bedreddin, ömrü boyunca uzak durduğu sultanlardan Musa Çelebi'nin çağrısını, halkı zülüm ve baskıdan kurtarabilmek adına kabul etmiş ve dönemin kazaskeri (şeyhülislamı) olmuştu. En yakın müridi Börklüce Mustafa'yı da kethüda (genel müdür, müsteşar, vekil) tayin etmişti. İlk yaptıkları iş topraksız köylülere toprak dağıtmak olmuştu. Musa Çelebi tahttan indirilince Börklüce, Ege bölgesine gitmiş, orada kendi halinde yaşayan ortaklaşacı topluluklar ve kendi kendilerini yönetme-özyönetim kurmuşlardı. Yine ilk yaptıkları iş, beylerin ve ağaların topraklarını yoksul köylülere dağıtmak olmuştu. Yenilince bunların hepsi ellerinden tekrar alınarak beylere ve ağalara iade edilmişti. Erol Toy'un *Azap Ortakları* adlı roman çalışması bugün nüfusu 12 bin olan Aydın'ın Germencik ilçesine bağlı adı hâlâ Ortaklar olan kasabanın kuruluşunu anlatır.

"Var olanın Allah olduğunu, O'ndan başkası olmadığını bil. Asıl amaç da yine O'dur. Ariflerin, Ya Maksûd! Ya Mevcûd! (Ey amaç! Ey var olan!) demeleri bunu gösterir. Birbirleriyle zıt olsalar da Allah bütün varlıkları kapsar. Eşya daima vücut denilen varlığın altında toplanmıştır. Bir başka deyişle her şey o tek olan özün başka başka sureti, görüntüsüdür. Suretler, görünümler çelişkilidir fakat Yüce Allah bunlardan münezzeh olsa da uzak değildir. Öyleyse batıl, varlık bakımından haktır, onun batıl olması ise görecelidir."

Allah, yeryüzündeki (varlıktaki) çelişkilerden münezzehtir. Örneğin zengin-yoksul, yöneten-yönetici çelişkisinden münezzehtir. Bunların böyle olmasını isteyen ve dileyen Allah değil, in

sanların yaptıklarıdır. Allah'ın istediği çelişkisizlik, pürüzsüzlük, birlik ve eşitliktir.

"Bütün varlık aşamaları, cisimler âleminin içindedir. Bu cisimler yok olunca, ruhlar ve diğer mücerredâttan başka her şey yok olur. Mirsâdü'l-İbâd adlı eserin yazarı cisimleri şeker kamışına, ruhları da şeker kamışı özüne benzetir. Benzetmesinde ruhları cisimlerden ayırma yanılgısına düşmüştür. Hâlbuki gerçek öyle değildir; ruhların cisimsiz var olması, bâki kalması mümkün değildir. İnsanın bedeni ruhtur, Hak'tır; suretlerin birikmesiyle yoğunlaşmıştır. Suretler ortadan kalksa da, ortağı olmayan, bir olan Allah kalır."

Bu paragrafta anlatılan ruh ve beden ikiliğinin yanlış olduğudur. Varidat'a göre, ruh ölünce beden de ölür, beden ölünce ruh da ölür. Yunan felsefesindeki gibi bedene çıkıp giren bir ruh yoktur. Ruh, bedenin duygu, düşünce, eylem ve davranış hatıralarının toplamıdır. Yeniden diriliş Kur'an'da geçtiği gibi bir **halk-ı cedid**'dir. Yani ruh bedenle birlikte ölür. Yağmurun ölü toprağı başka bir halde yeniden diriltmesi gibi, bedenle birlikte, öncekine benzemeksizin yeniden diriltilir.

"Hak, etki yönünden Allah'tır. Etkilenme yönünden ise kul, mahluk, mahkûm ve yeniktir. Bundan dolayı bütün işler Allah'a aittir, suretler ise araçlarıdır. Kulun görünüm yerinde Hak'tan başka bir şey yoktur. Fakat kul yanılgıya düşüp, kendisinde Hak'tan başka özgün bir varlığın işi ve seçimi bulunduğunu sanmıştır.

Bu yanılgı onun gafletinden ileri gelmektedir. Tıpkı bir marangozun elindeki iş yaptığı aletin ayrı bir varlık olduğunu sanması gibi. Esas işi elindeki aletin yaptığını sanırsa bu doğru değildir. Gerçeği bilip, işi ve seçimi kendisine bağlayıp ve bunların Allah'tan geldiğini anlarsa, bunda yerilecek bir husus yoktur. Oysa iş görünüşte insanın fakat gerçekte Allah'ındır. Doğru olan budur.

Bilgin kişi düşünüp yaptım derse, gerçeği söylemiş olur, bunu cahil söylerse inandırıcı olmaz. Araştırıp, gerçeği ortaya çıkarmak için, işi yapanın işini hissetmesi ve seçmesi gerekir.

Zira istediğini yapar, istemediğini bırakır; çünkü işler, Allah'ın isteğiyle tahakkuk eder. İç ve dış sebep sonuç ilişkilerinden dolayı, aşamaların gereği olarak işler ortaya çıkar. Bunlar birleşip ortaya çıkınca, irade de zorunlu olarak ortaya çıkar ve sonuçta işler olur. İnsan, işleri bırakmaya muktedir olduğunu sanır; hâlbuki durum öyle değildir. İşleri yapmamak da aynı şekildedir. Böylece yapanın gerçekleşme sırasında elinde seçme tercihinden başka bir şey yoktur. Hayvanların yaptıkları çelişkili işlere baktığımızda, yapıklarının kendi seçimleri ile olduğunu sanırız. Hâlbuki gerçek öyle değildir. Kargaların çöplükleri eşmesi, horozların gece yarılarında ötmesi ve diğerleri, sıradan insanlarda, bunların hayvanların seçimi ile olduğu düşüncesini uyandırır. Oysa yanlıştır. Aklı yetmeyen karşı gelse bile, keşfen görünen budur."

Varidat, son dört paragrafta Allah ile âlem ilişkisini kurmaya çalışıyor. Her türlü çelişki, tezat, kötülük, acı, elem olan bu varlık âlemi ile bunlardan münezzeh (uzak) olan, görünmeyen bir Allah'ın ilişkisi nasıl kurulacaktır? Bir Allah'a inanan tüm teosofların uğraştığı bu mesele İslam felsefe ve kelamında çok derin bir konudur. Görüldüğü gibi Varidat metni, bu konuda klasik vahdet-i vücutçu görüşü devam ettiriyor. Bir taraftan, Var olan Allah'tır derken, diğer taraftan var olandaki çelişki, tezat ve kötülüklerden Allah'ı münezzeh tutarak onları izafileştiriyor.

"Kâinat, cinsi, türü ve özü yönünden kesin olarak kadimdir ve onun ortaya çıkışı zamanla ilgili değil, zâtîdir. Çelişkiler Hak'tan doğar. Hak bunların bir kısmından hoşlanır, bir kısmından hoşlanmaz. Doğuş, öz ve aşamalar gereğidir. Buna karşı çıkılmaz. Olup bitenlerin içinde doğal düzene uyumlu olana, kendisine yakınlaşmaya, tekâmüle (gelişmeye, olgunlaşmaya) yarayanlarına razı olur, aksine razı olmaz."

Gazali, Müslüman filozofları (İbni Sina, Farabi) 20 konuda eleştirmiş, bunlardan 17'sinde onları bidatçı, üç konuda da tekfir etmişti ve kâfir saymıştı. Bu sebeple Gazali *Tehafütu'l Felasifé*'sini (Filozofların Tutarsızlığı'nı) yazmıştı. Gazali'den yaklaşık yüz yıl sonra ise İbni Rüşd, *Tehafü't-Tehafüt*'ünü (Tutarsızlığın Tutarsızlığı'nı)

sızlığı'nı) yazarak hem Gazali'yi cevaplandırmış hem de Farabi ve İbni Sina'yı eleştirmişti. Gazali'nin filozofları tekfir ettiği üç konu: Ölülerin bugünkü bedenleriyle (cismani haşr) değil, ruhani olarak dirileceği, Allah'ın cüz'iyatı (teferruatı) bilemeyeceği ve âlemin kadim (evrenin sonsuz) olduğu görüşleriydi. Görüldüğü gibi Varidat metni, her üç konuda da Gazali'nin değil, filozofların, özellikle de Farabi ve İbni Rüşd'ün görüşünü sürdürmektedir.[12]

Varidat metninin burada anlatmaya çalıştığı şey âlemin kıdemi (evrenin sonsuzluğu) ve maddi âlemde meydana gelen oluş ve bozuluşların (kevn ve fesat), kendi iç kuvvetlerinin (doğa yasaları, tabiat kanunları) işleyişi ile olduğudur. İbni Rüşd âlemin kıdemi (evrenin sonsuzluğu) meselesini şöyle açıklamıştı:

İkisi birbirinin zıddı, üçüncüsü de bu ikisinin ortasında kalan üç tür varlık çeşidi olduğunda her iki taraf da müttefiktir. Taraflar iki zıt kutup varlık hakkında hemfikirken üçüncü varlık türü hakkında isimlendirme farkından dolayı bazı görüşler ileri sürmüşlerdir. Birinci varlık *kadim* dediğimiz apaçık varlığı diğer her şeyin faili olan Allah'ın kendi varlığıdır. O yüce ve ulu bir gücün sahibidir. İkinci varlık belirli bir faktörün etkisiyle ve bir *madde*den var olmuştur, ayrıca var oluşu zamandan sonradır. Su, hava, ateş, toprak, madenler, bitkiler, hayvanlar, insanlar vb. tüm varlıklar bu varlık türündendir ve buna *hadis (ölümlü, fani)* varlıklar denir. İkisi arasında yer alan üçüncü varlığa gelince, bu çeşit varlık bir şeyin etkisiyle meydana gelmekle birlikte, başka bir şeyden meydana gelmemiş, bununla beraber zamandan sonra var olmuştur. Bu varlık çeşidi, bir bütün olarak âlem (evren)dir. Âlem (evren), bir yandan hadis varlıkların özelliklerini, diğer yandan kadim varlıkların bazı özelliklerini taşımaktadır (İbni Rüşd *Tehafü't-Tehafüt*).

"Bu durum, bir adamın sakin iken yapmayı istemediği bir işi, kızınca yapmasına benzer. Allah'ın iradesi zatın ve aşamaların gereği anlamındadır. Zahirî düşünen kişilerin sandığı gibi suçlar, kötülükler ve ahlaksızlıklar Allah'ın emriyle ortaya

12 Bu konuda geniş açıklamalar için bkz. İslâm'ın Yenilikçileri adlı kitabımız, C. 1, Felsefe bölümü.

çıkmaz. Yüce Allah zalimlerin söylediklerinden münezzehtir. Allah'ı arayan birisi, hastaya benzer. Aranan tekâmül sağlığa, cahillik ile Hak'tan uzak kalma da hastalığa benzer. Nasıl ki hasta, bir gün yeniden sağlığına kavuşmak ümidiyle kendini doktora teslim edip, onun kendine istediğini yapmasına izin verir, emirlerini yerine getirir, ilaçların acılarına karşı sabır gösterir ve tedavideki türlü acılara dayanıklı olmaya çalışıp, gayret harcarsa -ki bu gerçekleşmeyebilir de- işte arayan kişi de böyledir. Zira sağlığın temel şartı doktorun söylediklerine uymaktır; çünkü bu bir araçtır; türlü acılar sonunda sağlık elde edilir veya edilmez. Ama çaba göstermesi gerekir ve doğru olan da budur. Hasta doktoruna, beni sağlığıma kavuşturuncaya kadar senin emirlerine riayet etmeyeceğim derse, bu akla uygun düşmez. Hakikati arayan kişi de, engelleri aşmak için çaba göstermeli ve istediğim gerçekleşinceye kadar şeyhlerin söylediklerine uymayacağım dememelidir. Zira böyle bir durum cahillik belirtisidir.

Kişi kendine yararlı şey için çalışmalıdır.
Yardım etmese de felek kendisine
İstekle çalışırsa tamamlanır işi, sevinir
Zor bir iş çıkarsa kuşkusuz mazur olur.

Hakk'a ulaşmanın en iyi yolu dünya işlerini bir yana bırakmaktır. Hakk'a ulaşma isteğinde bulunan birçok kişiye bu yol önerilince der ki: İsteğimi elde etmedikçe dünyayı bırakmam. Bu sözünün akıldan uzak olduğunu düşünmez."

Burada anlatılmak istenen tarikat erkânıdır. Mürit, hasta gibidir. Hasta nasıl doktoruna teslim olur ve dediklerini yaparsa, mürit de şeyhine teslim olmalı ve dediklerini yapmalıdır ki kemale ersin, tedavi olabilsin. Şeyh Bedreddin'in bir şeyh olduğu unutulmamalıdır. Burada müritlerine tarikat erkânı öğretiyor.

"Bunlar ve peygamberler tıpkı çocuk sahipleri gibidirler. Zira onlar çocuklarına olgunluk (kemâlât) kazandırmak için, gerçekte var olmayan bazı nesnelerle korkutup, umutlan-

dırmaktadırlar. Fakat çocuklara söylenenler masum yalanlar olabilir. Şüphesiz ki peygamberlerin söylediklerinin bunlarla alakası yoktur. Peygamberlerin söylediklerinin diğer gerçek anlamlarını dinleyenler, bilgi derecelerine göre düşünebilirler. Arifler gerçeği bilirler. Mesela bir kişiye şunu yaparsan, sana nurdan iki kuş verilecektir dendiğinde, arifler bu iki kuşla ilim ve hünerin kastedildiğini bilirler. Hâlbuki dinleyenler alelade kişilerin bildiği anlama geldiğini sanırlar. Bu da doğru değildir. Burada söylenenler peygamberlerin bilgisi dâhilindedir. Benzeri rüyada da görülür. Zira rüyada görülen görüntü gerçekte başkadır. Fakat birçok kişinin karşılaştığı bir durum olduğu için, görüldüğü gibi olmadığı anlaşılmış; izahına çalışılmış ve anlamları bilinmiştir. Peygamberlerin yolunda başkalarına yol yoktur. Başkaları basiretsizliği devam ettirirken, veliler, erenler keşif yolu ile bunu anladılar. Şöyle bir düşün! Halk bu hususta ne gibi sanılar içindedir? Allah'a varmanın yolları çeşitlidir; onu tatmayan bilmez."

Burada anlatılmak istenen de kutsal kitapların ve peygamberlerin kullandığı dil hakkındadır. Bu dil sembolik, şiirsel ve metafizik bir dildir. İbni Rüşd'ün *hatabi* dil dediği de buydu. Bu dil vicdanları etkilemeye ve şuur (bilinç) oluşturmaya yöneliktir. Doğanın işleyişi, maddi dünya vs. ona paralel bir manevi kavramsallaştırma ile anlatılır. Peygamber burada evrenin gidiş kanunlarını, Allah yaptı etti diye açıklar. Varidat metninin, "Yağmurun her bir damlasını melek indirir, bir inen melek bir daha görev almaz" derken kastettiği de budur. Burada melek, yağmur damlasının yanında onu indiren kanatlı bir melek değil, yağmuru indiren tabiat kuvvetinin kendisidir. Hikmet Kıvılcımlı'nın *kutsallaştırma prosesi* dediği şeydir.

"Allah selamet versin Hazreti İsa aleyhisselâm, ruhuyla diri, cesediyle ölüdür. Ancak o Allah'ın ruhu olduğundan dolayı ve ruhani yanının üstünlüğü dolayısıyla ölmemiştir. Ruh ölümsüzdür; ondan dolayı ölmemiştir, dediler. Karar üstün olanındır; bu da cesedi ölmedi anlamına gelmez; çünkü bu imkânsızdır; bunu anla!"

Nüzul-ü İsa hakkında ileri sürülen bu fikirler İslamın ilk yüz yılından itibaren savunulan bir çizginin devamıdır. Genellikle mutezile düşünürleri ve felsefe çizgisinde gelişen mecra bu fikirleri Şeyh Bedreddin'e kadar taşımıştır. İsa bedeniyle ölü, ruhuyla diridir görüşü aslında her insan için geçerlidir. Burada ruh, Yunan felsefesindeki gibi bedene girip çıkan bir şey değil, bedenden geriye kalan fikir, eylem ve hatıralardır. Kişi, bunlarla insanlığın dimağında insanlık var oldukça hep yaşar. Allah katında ise, *Allah yarattığını unutmaz* olduğundan hep yaşar. Ruhun ölümsüzlüğü bu demektir.

"Hicri 808 yılı Cuma gününde yeşiller giyinmiş iki kişi gördüm. Birinin elinde, Allah'ın selamı ona olsun İsa'nın ölüsü vardı. O iki kişi, sanki bana İsa'nın bedeninin öldüğünü ima ediyorlardı. Allah daha iyi bilir. Halk tabakasının iddia ettiği gibi ölü bedenlerin yeniden dirilmesi, doğru değildir. Fakat öyle bir zaman gelebilir ki, insanlardan kimse kalmazsa, yeniden topraktan babasız anasız insan doğar ve daha sonra evlenmeyle çoğalır."

Varidat metninde geçen *topraktan anasız babasız doğan insan* hakkındaki bu ifade klasik dinî görüşün devamıdır. Oysa bu görüşün evrim süreci temelinde yeniden yorumlanması gerekir. Buna göre topraktan yaratılma, topraktan gelen gıdalardan olma demektir. Bu şekilde topraktan beslenen erkek ve dişi iki Âdem'den yeni bir Âdemoğlu doğar. Bu böyle devam eder gider. İbni Haldun'un *Mukaddime*'sinde insanın yaratılışı konusu Varidat metninden daha ileridedir. Orada İbni Haldun, "Maymun iki ayağı üzerine dikilince, Allah'ın halifesi olacak insanın tarihi başladı" der. Şeyh Bedreddin'in (1370-1416) hemen hemen çağdaşı olan İbni Haldun, (1332-1406) *Mukaddime*'sinin ele alınacağı sonraki bölümde gelecek. Kitapta Şeyh Bedreddin'i öne almamızın sebebi çalışmamızın mantığı açısından semboliktir.

"Cennet ve cehennem ile ayrıntılarının, cahillerin akıllarından geçenlerle ilgisi yoktur. Melekler ise melekût âlemindendir. Görülmeleri ancak varlık içinde olabilir; zira melekût varlığın batınındadır. Öyle ki, iyiliğe yol açanlara melekler,

kötülüğe yol açanlara ise şeytanlar ve iblisler denir. Belki de kişiliğe bürünüp, insanların istidadına göre görüntü şekliyle ortaya çıkabilir ve insan onu diğer sair varlıklardan sanabilir. Hâlbuki gerçek öyle değildir; o kişinin gördüğü, iç görüntüdür ve onun içindir ki, gören gözünü kapatsa bile görüntüyü görebilir. Hakk'tan yüz çeviren, hisleri cüz'i olan kişi şeytandır."

Tekrar melek konusuna biraz daha ayrıntı verilerek giriliyor:

"Meleklerin görülmeleri ancak varlık içinde olabilir; zira melekût varlığın batınındadır."

Yani melek doğanın-tabiatın içindeki kuvvetlerdir. Evrenin gidiş yasalarıdır. İnsanın içinde ise iyi fikir, huy ve davranışlara melek, kötü fikir, huy ve davranışlara da şeytan denir.

"Gönlü yasaklardan arınmış uyuyan bir kişinin rüyaları sonuna kadar gerçekleşebilir. Âlimler ruhun soyut varlıklarla bağlantılı olduğunu ve onda olayların yansıdığını söylerler. Bu durum öyle olabilir. Belki de gördüğü onun dışında değildir; fakat uyanık iken düşündükleri rüya olabilir. Halk tabakasının iddia ettiği gibi rüyada görülenler ayrı şeyler değildir. Kişi uyanıkken tasavvur ettiğini uykudayken de görebilir. Dileğim onların söyledikleri değil, benim söylediklerimin doğru olmasıdır. Uyuyan kişi uyanıkken gördüğü, işittiği ve tasavvur ettiğinin dışında bir nesneyi görmez. Kendisine uygun düşeni görür. Şayet gördükleri karşılaştırma ve soyutlarla bağlantı sonucunda tahakkuk etseydi, kişi o halde, daha önce hiç görmediği, duymadığı ve gerek kendisi, gerekse de kendi soyundan olanların gönlünden, hatırından geçirmediği çok güzel şeyler görebilirdi. Fakat gerçek böyle değildir. Zira gördükleri, düşüncesi sonucunda oluşturduğu nesnelerdi. Gönül tasavvur yapmaktan hiçbir zaman boş kalmaz. Düşünceler daima uyanıkken ve uyurken insanın aklından geçer. Düşüncelerin arınma ve hâllerine göre rüyaya da doğru aktarılması ve hatırlanması mümkündür. Sözün kısası rüya, uyuyan kişinin düşündüklerinden ibaret olup, görüntülere dönüşür."

Rüya hakkındaki bu sözler, Farabi'nin söylediklerileriyle hemen hemen aynıdır: Uyuyan kişi uyanıkken gördüğü, işittiği ve tasav-

vur ettiğinin dışında bir nesneyi görmez ifadesi, *maddi koşullar, kişinin ruh, hayal, idea dünyasını belirler* görüşünün aynısıdır.

"Yüce Allah, ilk önce bir cevher yarattı ve daha sonra kâinatı o cevherden var etti" meselesi herkes tarafından bilinir. Benderim ki, buradaki cevherden maksat şudur: Hakk'ın sureti ilkin kendi suretinde zuhur etmiş olan ilk mazhardır. Demek ki Cenâb-ı Hakk önce basit bir surette zuhur etti. Daha sonra o suretten başka suretler meydana geldi. Sonunda varlıklar âlemi ortaya çıktı.

Şunu bil ki, zikirler ve dualar gönlü matluba, yani Allah'a yönlendirmek içindir ve bir bağlantıdan başka bir şey değildir. Asıl etkili olan şey yönelmedir. Yönelişten birçok nesne ortaya çıktığı gibi, gaflet ehline saklı kalan hususlar da aydınlanır. Amelsiz ilim, tıpkı imansız bir amel ve bedensiz ruh gibidir.

Kelamcılar (Eş'ariler) 'Allah her şeye muktedirdir ve istediğini yapabilir' derler. Bu da, Allah'ın kâfirin küfrünü ve zâlimin zulmünü istediği anlamına gelir. Yani bir anlamda da, küfür ile zulmün onun iradesi ve seçimi ile ortaya çıkması demektir. Ebu Ali İbni Sînâ ve benzerleri Allah'ın varlığının kendini gerektirdiğini zatı vaciptir derler; yani, 'O'nun varlığı kâinatın varlığından değişiktir fakat kâinata etki yapmıştır' demektedirler. Hâlbuki ikisi birbirinden ayrı ve farklıdır. Tıpkı ateşle su gibi arasında ters etki vardır. Bu inançların ikisi de yanlıştır ve cehaletten ileri gelmektedir. Allah zalimlerin söylediklerinden münezzehtir. Allah'ın iradesi ve seçimi kâinatın istidadına göredir."

Bu paragrafta da, Allah ile insanın eylemleri arasında ilişki açıklanmak isteniyor. Allah ile insan arasında karşılıklı (interaktif) bir ilişki olduğu, *Allah'ın iradesi ve seçimi kâinatın istidadına göredir* denilerek açıklanıyor. Burada *kâinatın istidadı* evrenin (oluş, akış, gidiş) yasalarının işleyişi demektir.

"Yüce Allah'ın buyurduğu: 'Allah istediğini yapar ve dilediğini hükmeder'[13] sözleri, bir şey için ne dilerse onu yapar

13 İbrahim, 17

anlamına gelmez. Yani tasavvur ve tahayyül edilen, birbirine zıt olan İslam, küfür, zulüm, adalet, taş, ağaç ve diğerlerinde istediğini gerçekleştirir anlamını taşımaz. Buradan çıkarılan anlam şudur: Allah'ın isteği ve dileği, o nesnenin istidadı doğrultusundadır. İstidadında bulunmayanı istemez ve irade, istidada bağlıdır. Kâinatın tümü, istidadına göre ortaya çıkmıştır. İrade bu şekilde olup, bunun karşıtı ile ilişkisi yoktur. Allah istediğinden başka bir şey yapmaz ve istediği (iradesi) de istidadın dışına çıkmaz. İstediğini yaparken, nasıl olur da özde ortaya çıkanı yapmasın? İnsan bazen üzüntüye kapılabilir ve bu üzüntünün sebebini de bilmeyebilir. Hâlbuki bunun bir sebebi olmalıdır, onu bilse üzülmezdi. Fakat onu içinde duyar ve üzülür. Allah daha iyi bilir."

Kâinatın tümü istidadına göre ortaya çıkmıştır. Allah'ın iradesi buna göredir ifadesindeki *Allah*, kâinatın dışından harici bir güç olarak görülmüyor. Kâinatın tamamı zaten Allah'ın izafi görünüşü olarak görüldüğünden, *kâinatın istidadı* (evrenin oluş, akış, gidiş yasaları) Muhammed İkbal'in tabiriyle *Allah'ın davranışı* olmuş oluyor.

"Allah'tan başka ilâh yoktur sözü, kâinatta O'ndan başka tapılacak yoktur anlamındadır. Melek, köpeği bulunan eve girmez hadisi, sahibinin gönlünde köpek niteliği bulunan kişinin meleklik aşamalarından hiçbirinde şansı bulunmadığı anlamındadır. Allah bilir. Câhiliye döneminde insanlar görünen putlara tapıyorlardı. Bu çağda ise kuruntuya dayalı putlara tapıyorlar. Umulur ki Allah gerçeği ortaya çıkarır ve ona taparlar; tıpkı Mutlak Varlığa ibadet etmenin gerekli olduğu gibi."

Bu durumda, **Allah'tan başka ilah yoktur** ifadesi kâinatta (tabiat, tarih ve toplum hayatında), oluş, akış ve gidiş yasaları dışında tabi olacak bir şey yoktur manasına gelir. Kim bunların dışına çıkarsa *kuruntuya* tapmış olur. Keza görünen putlar, Lat, Uzza, Menat heykelleri iken, kuruntuya dayalı putlar, güç, otorite, paradır.

"Allah Mutlak Varlık'tan ibarettir. Bütün fiiller o varlıktan ortaya çıktığı, dolayısıyla bütün kemâlât (olgunluk, eksiksizlik) onda toplandığı için ona Allah denmiştir. İşler, sıfat-

lar, olaylar, durumlar ve olgunluklar mazharlar olmadan ortaya çıkmaz. Bütün mazharlar bütün olgunlukları gerçekleştirir. Mazharların değişikliğine göre, nesneleri değişik gösteren görüntüler meydana gelir. Bunlardaki çokluk (kesret) mazhardadır; Allah'ta değil. O birdir, tektir. Mazharların her biri, şekil bakımından diğeriyle çelişkilidir; ama gerçekte ise aynıdır. Mazharların her birinde şekil itibarı ile kendine özgü vaziyetler ortaya çıkar. Gerçekte bütün varlıklar birdir."

Mazhar: Zuhur (görünme, belirme, ortaya çıkma) yeri ve zamanı demektir. Vahdet-i vücut görüşünde Allah bilgisi, kuvveti, iradesi, şekil verme (musavver) gücü ile eşyada mazhariyet kazanır. Bu nedenle mazharlar çoktur, ama Allah tektir, birdir. Birlik ve çokluk arasında kopmaz bir bağ vardır. Allah birdir fakat geri kalan her şey çoktur. Bir olan sadece Allah'tır. İslamda demokrasi teorisinin teolojik temeli bu düşünceye dayanır. Cabiri'nin dediği gibi:

"Arap dünyasında devletin yapısı, bugün olduğu gibi geçmişte de, yönetimde 'ortak' kabul etmeme yönüyle temayüz etmiştir. Demokrasi ise özü itibariyle yönetimde ortaklıktan başka bir şey değildir. Allah'ın birliğine iman etmek dinî inancımızın temel taşı olup bunu muhafaza etmemiz gerekir. Ancak bu muhafaza da, Allah'tan başka her şeyin çok sayıda olduğuna ve çokluk esası üzerine dayanması gerektiğine inanmakla olur. Bunların başında da, kendisinden birliği kesin surette soyutlamamız gereken 'beşeri egemenlik' gelir. O hâlde biz Araplar ve Müslümanlar, ulûhiyet ve rububiyet alanında ortaklığın olamayacağına inandığımız kadar, yönetim ve siyasette ortaklığın zorunluluğuna inanmadığımız sürece, demokrasiye bir anlam verip, onun içeriğine açık bir biçimde fikri ve toplumsal birtakım boyutlar kazandırmalıyız"[14]

"Bu mazharlardan biri Ben Hakk'ım (Ene'l-Hakk) derse, bütün mazharlar Hakk'tan gelmiş olduğuna göre doğrudur. Mazharların çok olması, Allah'ın çok olduğu anlamına gelmez. Çünkü mazhariyete kavuşmuş varlık şartsız Hakk diye

14 Cabiri, İslami Yenilenme, s. 122-123

adlandırılır. Mazharların ondan çıkması veya çıkmaması, onlarla nitelenmiş olması veya olmaması durumu değiştirmez."

Ben Hakk'ım (*Ene'l-Hakk*) ifadesinin Şeyh Bedreddin'in duruşu açısından politik anlamı vardır. Sırf teolojik faraziye değildir. Sultanların "yeryüzünde Allah'ın gölgesi" (zillulah fi'l-arz) kabul edildiği otoriter dinî baskıya itirazı ifade eder: "Allah her yerdedir, bendedir, ondadır, yoksulun da yüreğindedir, kimse seçilmiş, imtiyazlı değildir. Kimse Allah'ın oğlu, kızı, gölgesi, hanedanı değildir, hepimiz biriz ve eşitiz!" denmek istenir. Bu anlamda başta Karmati düşünürü Hallac-ı Mansur olmak üzere devrimci sufi irfanının dilinde *Enel'-Hakk*, "Zillullah fi'l-arz" m alternatifi olmaktadır.

"Görünüş (mazhar) bakımından her nesneye, Allah'tan ayrıdır denebilir; çünkü şekil bakımından varlıklar ondan çıkmıştır. Gerçekte ise varlık birdir. Yaratıcı denmesinin doğru olması gibi, Rezzak demek de doğrudur. Diğerleri de bunun gibidir. Allah ve kul da öyledir. Çoklukta (kesrette), esasında farklılık yoktur. Farklılık dolayısıyladır ve kavramlardadır. Çokluk sadece hayallerden ibarettir. Hadisi şerifte işaret edildiği gibi: Allah vardı ve onunla başka hiçbir nesne yoktu. Ve Bestami'nin dediği gibi: O şimdi de, tıpkı daha önce olduğu gibidir. Âyet-i kerimede de: Her şey yok olacak ancak o bakidir[15] denmiştir. Allah'ın buyurduğu gibi: Dünya hayatı bir oyun ve oyalanmadır.[16] Yani dünyada insanları Hakk'tan alıkoyan uğraşlar vardır, onun için oyun ve oyalanma denmiştir. Burada da iki yönü var: Biri Hakk'a yönelip dünyayı bir yana bırakmak, diğeri dünyaya dalıp Hakk'ı bir yana bırakmak. Her iki yönde de haram, mekruh, mübah ve helal[17] olan durumlar vardır. Dünya ile ilgilenmek, Hakk ile ilgilenmek anlamına geldiğin-

---

15 Kasas, 80

16 Muhammed, 36

17 Helal: Allah tarafından izin verilen. Haram: Allah tarafından yasaklanan. Mekruh: kötü görülen. Mübah: serbest bırakılan, yapılıp yapılmaması kişiye bırakılan.

den mübah, belki de ibadettir. Dünyaya dalmak şeklinde olursa mekruhtur."

Burada Hakk üç anlama geliyor; 1-Gerçek 2-Hak 3-Adalet. Bu durumda Hakk'a yönelmek: 1-Gerçeğe; tabiat, tarih ve toplumsal oluş, akış, gidiş yasalarına yönelmek 2-Hakça paylaşıma, haklara riayete yönelmek 3-Adalete, eşitliğe yönelmek demek olur. Bunun dışındakiler dünyaya dalma; oyun ve oyalanmadan ibarettir.

"Sema[18] da böyledir. İhlâs sahibi fakirler[19] vakitleri elverdikçe sema yapabilirler. Zira onlar güzel bir ses duyunca, dünyayı bir tarafa bırakarak Allah sevgisiyle dolup taşarlar. Allah'a ulaşmaya yarayan işi bir Müslümanın yasaklaması helal midir?"

Varidat metni burada sema (müzik) konusuna değiniyor. Allah'a (Hakk'a) yönelten yani gerçeğe; tabiat, tarih ve toplumsal hayatın sorunlarını hatırlatan, hakça paylaşıma, hakka hukuka riayete, adalete ve eşitliğe çağıran müzikler oyun ve oyalanma değildir. Zamanın bağnazlığına Dertli'nin lisanıyla, *Şeytan bunun neresinde* der gibidir.

"Sâlikler[20] (insanlar) birkaç sınıfa ayrılan odunlar gibidir. Bir sınıfı kuru odun olup, en küçük bir ateşle tutuşur ve kül oluncaya kadar sönmez, tamamen alev olur. Şu söz bu durumu anlatır: *Fakirlik tahakkuk edince, baki olan Allah'tır.* Diğer bir sınıfı ise yaş odun olup kuruyuncaya kadar, ne kadar uğraşırsan uğraş yine de tutuşmaz. Orta sınıfa gelince, hem yaş hem kurudur. Emek verince tutuşur, ihmal edildikçe söner. Bu yolda istekli olanların örneği de böyledir. Alışkanlıklarını yak ki olağanüstü sonuçlara eresin."

Fakirliğin tahakkuk etmesi: Kişi tam anlamıyla *fakir* olunca, geriye Hakk'tan başka bir şey kalmaz. Yani kişi tüm mülkiyet

---

18 Sema: Müzik. Semah gibi müzikli, rakslı erkan, ritüel.

19 Fakir: Sufi lisanında Allah'a adanmış kişi, derviş. Öyle ki tüm mülkiyet ilişkilerinden arınmıştır, vücudunu bile kendine ait görmez, tüm varlığını Hakk'a adamıştır.

20 Sâlik: Yürüyen. Hakk, adalet ve eşitlik yolunun yolcusu. Seyr-i Süluk: Bu yolda seyir halinde olmak, bu yolda yürüyüş halinde olmak.

ilişkilerinden arınıp, tüm sahiplik iddialarından vazgeçip tam bir derviş olursa geriye baki olan **Hakk** (gerçek, adalet, eşitlik, hak) kalır. Kişi böylece *fena fi'llah* mertebesine erer. Yani bu değerlerde yok olur, halka karışarak tamamen birlik ve eşitliğe ulaşır. Burada yapılan analiz her ne kadar sâlikleri (tarikat yoluna yürümek isteyenleri) anlatıyor gibi görünse de sınıfsal bir analizi çağrıştırmaktadır. Buna göre toplumda insanlar üç sınıftır: 1-Kuru odun gibi olanlar. Bunlar toplumun zayıf bırakılmış, ezilen, yoksul kesimleridir. Kuru odun gibi ateşi (çağrıyı) çabucak içine alma ve tutuşma meyilleri vardır. 2-Nemlenmiş yaş odun gibi olanlar. Bunlar toplumun zengin, doymuş, nemlenmiş sınıfıdır. Ateşi (çağrıyı) içine alma ve tutuşma meyilleri pek yoktur. Ya kendiliğinden (içten) tutuşurlar ya da dışarıdan çok uğraşılması gerekir. 3-Her iki meyli de olan orta sınıftır. Ateş devam ederse tutuşur, yoksa sönerler. Yani güçlüden yana, yanardöner sınıftır.

"Allah her şeyden münezzehtir, arınmıştır. Bununla birlikte her şey O'ndadır ve O da her şeydedir. Varlığı zorunludur. Varlığın hiçbir şekilde O'ndan ayrılma ihtimali yoktur. Mazhar olarak mümkün, hayalidir. Fakat oluş ve ortaya çıkış ardı ardına mazharlarda ortaya çıkar. Her ne kadar mazharlarda bulunsa da, O bundan münezzehtir. Mümkünün var olması gerçek bakımından Hakk'tır. Varlığın da mazhariyet itibariyle olması mümkündür ve sonradan olmuştur. Yüce Allah: 'Acı ve tatlı sulu iki denizi birbirine kavuşmamak üzre salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirinin sınırını aşamazlar'[21] diye buyurmuştur. Mümkün, Hakk olmayacağı gibi, Hakk'ın da mümkün olması imkânsızdır. Fakat mazhariyet itibariyle her ikisi birdir ve gerçekte her şey Hakk'tır. Hakk'm dışında bir varlık söz konusu olamaz. Başka nesne ancak itibarî sayılır.

Diğer bir deyişle Allah her şeye sinmiş ve her şeyin rengini almış olduğu gibi her şeyden de uzaktır. Kötülük, şeref, zulüm ve keder belirdikleri yerde (mazharlarında) ortaya çıkar ve göründükleri yere göre de farklılık gösterirler. Allah açısından her şey

21 Rahman, 11-12

eşittir. Bin surette belirse bile, gerçekte, O'ndan başka varlık yoktur. Yüce Allah bütünde (her şeyde), bütün de O'nda ortaya çıkar. Gerçekte, beliren (mazhar) ile belirten (Hakk) aynıdır ve aradaki farklar itibarîdir. Allah, yerine göre bütün varlıklarda ortaya çıkar ve bu çıkış varlıkların isteğine göre değildir."

Burada anlatılanlar ilk bakışta kelami, felsefi, fantastik düşünceler gibi görünüyor. Oysa Varidat metninin var gücüyle ispat etmeye çalıştığı şey, sürekli olarak "Allah bundan münezzehtir (uzaktır), durum cahillerin ve medrese âlimlerinin iddia ettiği gibi değildir" demesinden de anlaşılacağı gibi Allah ile yeryüzünde güçlülerin lehine, zayıfların ise aleyhine kurulmuş bulunan teolojik bağları çürütmektir. Bu nedenle Allah, güçlünün gölgesinde değil, zayıfın yüreğinde, arayışında, çığlığındadır. Şu hâlde mümkünün (saltanat, baskı, zülüm ve tüm kötülükler) Hakk olması, yani Allah'ın dilemesi, iradesi ile olması imkânsızdır. Hakk'ın da bu anlamda mümkünü istemesi imkânsızdır. Mümkün bu nedenle izafi, sonradandır. Allah istememiş fakat birileri onu yapmıştır, onun için hayalidir. Keza, "Allah'ın iradesi varlığın istidadına göredir." Yani halk istemezse birisi çıkıp "Ben Allah'ın gölgesiyim" diye onlara hükmedemez. Halkın rızası (istidadı) olması gerekir. Allah buna bakar. Çünkü Allah'ın iradesi her zerrenin (toplumda her insanın) özne hâline gelmesiyle, katılmasıyla, rızasıyla oluşur. Bu nedenle her zerre *Ben Hakk'ım* (*Ene'l-Hakk*) diyebilir. Çünkü Hakk bütünün, bütün Hakk'ın içindedir. Fakat aralarında karışmaya engel vardır. Durum, denizin içinde acı ve tatlı iki suyun karışmasına mani olan bir engel bulunması gibidir. Birbirine asla karışamaz ve sınırlarını aşamazlar.

"Allah'ın iradesi ve özgürlüğü zatının gereğidir. Durum, cahillerin ve medrese âlimlerinin iddia ettiği gibi değildir. Yüce Allah'ın: 'Onu yapıp, ruhumdan üfledim'[22] buyurması, o aşamaya getirilmesi anlamındadır. Bu aşamada beden istenilen şekli alır. Ve bu durum sebepler doğrultusundaki maddenin istidadıyla olur. 'Üfürme' diye ifade edilen ruh, ikisinin ilgisiy-

22 Hicr, 29

le ortaya çıkar. Gerçekte üfürmenin aslı yoktur. Vücutta ruhun bulunması bileşiminin özelliğindendir. Konuşma ile gülme de böyledir. İnsan ile hayvan arasındaki farklar da bileşimlerinin ayrı olmasındandır, özleri birdir. Hayvan aşamasında ruh olarak görülen bu öz, insan aşamasında konuşma olarak görülür ve dışarıdan bir şey değildir. Hayvanda, hayvan olan öz, insanda, insan olmuştur. Farklar ise, istidada göredir. Bedenden ayrılan öz, bu şekilde, surette ortaya çıkmıştır. Bu öz, suretin bozulması ile bozulmaz. Öz bakidir, değişmez; fakat ortaya çıkması için bir şekle ihtiyacı vardır."

Varidat metninin burada anlattığı konular, bugün *genetik* dediğimiz bilimin konularıdır. İnsanın ortaya çıkışı, evrim süreçleri, hayvandan ayrılan yönleri, insan ve hayvandaki genlerin özellikleri, dönüşümleri, birbirinden farklı ve benzer yönleri din ve kelam diliyle anlatılıyor. Bu konulara girilmesinin sebebi, tıpkı Kur'an'daki gibi Allah'ın bütün insanları aynı özden ve eşit olarak yarattığının vurgulanmasıdır.

"Bizim görevimiz yol göstermektir; dostların görevi ise çalışıp çabalamaktır. Sonsuz olan gönül evreni zamanla değişir. Acele etmeye gerek yoktur. Her yemişin bir mevsimi vardır. Fakat boş oturmamak, çalışmak gerekir."

Bu ara paragraf Varidat metninde anlatılanların toplumsal bir hareket planının parçası olduğu izlenimi veriyor. Yani bu anlatılanlar bir amacı gerçekleştirmek içindir. Yol gösterme Şeyh Bedreddin'e, bunun gereğini yerine getirme, örgütlenme ve nihai devrimci hareket bunları benimseyenlere aittir. Sabırla çalışılmalı, ekilen tohumların hasat zamanı sabırla beklenmelidir. Zamanı geldiğinde gereken hep beraber yapılacaktır. Varidat metni, kendi gelecek ufkunu ve kader ağını yavaş yavaş örmektedir. Burada anlatılanların Şeyh Bedreddin'in İznik sürgünü başta olmak üzere, etrafına toplanan yoksulların, dışlanmışların, yok sayılanların var olmak için hazırlık yapanların zihin dünyasını yansıttığı unutulmamalıdır.

Melek konusuna ara bir giriş daha:

"Şunu bil ki, göklerdeki kuvvetler, unsurlar (hava, su, ateş, toprak) ve benzeri (tabiat) kuvvetleri meleklerdir. Peygamberlerin bu hususlaki sözleri de, söylediklerimi doğrular. Durum cahillerin iddia ettiği gibi değildir."

Melek, şeytan, cennet ve cehennemin ne olduğu vurgusu tüm Varidat metni boyunca sık sık dönülen bir konudur. Bu vurguların hiçbirisi sırf kelam olsun diye değil. Sosyal bir hareketin ideolojisi inşa edilmektedir. Allah, melek ve cennet, güçlünün (saray, medrese) dilinden ve elinden alınmakta, zayıfın: yoksulun, köylünün, yok sayılanların dili, çığlığı, protestosu ve ruhuna dönüştürülmektedir. Şöyle ki: "Allah her yerdedir, özümüzdedir" denince herkese yakın hâle gelir, zayıfın da Allah'ı olur; "melek: toprak, su, ateş, havadır" denince herkes onunla ilişki kurabilir. Görünmeyen, harici varlık olunca sadece bir sınıfa: saraya, medreseye, havasa, ait olur. Denetlenemez, test edilemez hâle gelir ve buradan girilerek her türlü yalanın, onlar (zayıflar) adına konuşmanın ve onlar adına konuşanların egemenliğinin, ruhbanlığının yolu açılır. Böylesi dinî bir söylem, Allah, melek, cennet söylemini, Peygamber'in, Mekke'deki Kâbe çetesinin elinden çekip almasının ve tersine çevirmesinin aynısıdır.

"Bilesin ki; 'Yüce Allah öz varlığıyla bilinmez' sözünün anlamı, evrenin (âlemin) bütün şekillerinde vardır. Allah, bu şekillerle ortaya çıkar ve sonsuza kadar devam eder. Allah'ın öz varlığına ulaşan bir kimse ortaya çıkarsa, hakikate varmış olur. Anlamalısın ki, Mutlak Varlık, kendisi için zorunlu olan varlıktır. Çünkü varlıkla yokluk arasındaki karşıtlığa göre, başka türlü olamaz. Bunlardan biri diğeriyle nitelendirilemez. Varlığın yok olması, yokluğun da var olması mümkün değildir. Mutlak Varlık, özel bir imkânla mümkün hâle gelemez. Çünkü böyle olunca varlığını başka varlıktan almış olur. Kendi varlığı, var olmasını sağlayan varlığa bağlı kalır, onun dışında yok olur. Varlığı, yoklukla nitelendirilir. Yukarıda geçtiği gibi, bu imkânsızdır. Aynı zamanda bu, başka varlık da var olamaz. Böyle olsa o gerçekleşmeden önce bir varlığın bulunması gerekir. Mutlak Varlık için de böyle bir şeyin bulunması imkânsız-

dır. Mutlak yokluk, bir şeyin var olmamasıdır. Böylece Mutlak Varlığın var olması gereği ve bütün var olanların O'ndan var olduğu tespit edildi. O varlık yüce Allah'tır. Var olan her şeyde görünen O'dur, görüneni ortaya çıkaran da O'dur."

Allah'ın varlığının, ondan başkasının yok olacağının sürekli vurgulanması, onun varlığını ispat etmek ve insanları onun varlığına inandırmak için değildir. Ondan başkasının yok olacağı, ebedi olmadığı, sanki ebedi yaşayacakmış gibi davranılmaması gerektiği, böylece de hesap vermeye yanaşılmasını sağlamak içindir. Çünkü varlıkları başka varlıklara bağlıdır, varlığı başka varlığa bağlı olmayan sadece Allah'tır. Mesela devletin varlığı halka bağlıdır. Devlet-ebed-müddet kibri, Mutlak Varlık yerine geçmeye kalkmaktır.

"Şunu bil ki mutlak varlık olan yüce Allah'ın her aşamada iki özelliği vardır. Biri etki ve fiildir; diğeri ise etkilenmektir. İlkinde varlık Allah'tır, ikincisinde âlemdir, yaratılmıştır ve meydana gelen olaydır; bunu anla!

Mutlak Varlık olan Allah Teâlâ her ikisinin arasındaki mutlak oluş ve birleşimle bağımlılıktan dolayı Mutlak Varlık'tır. Allah Teâlâ ne bütündür, ne de parçadır. Zira bütün ve parçanın başka bir anlamı vardır. Gerçek, var olma ve yok olmadan önce gelmektedir. Gerçeğe, başka varlıklardan soyutlanmış olarak bakıldığında parça görülüyorsa da, her iki yönü içine almaktadır. Adı geçen Mutlak Varlık bütünden bir niteliktir. O'ndan daha üstün bir aşama yoktur, O her şeyin üstündedir ve bütün O'ndadır; O da bütündür ve bütün O'dur.

Bu aşamada varlığın ne başlangıcı, ne sonu, ne görünüşü, ne de görünmeyişi aşamaları yoktur. Diğer aşamaları da buna göre değerlendir! Zira O, bütünden arınmış mutlak bir varlık sayılıp, bütün O'nda tahakkuk etmiştir. Diğer bir deyişle, ezel ve ebed diye bir olay yoktur, her ikisi birdir. Yüce Allah'a dair iki değerlendirme vardır. Biri, belirtilmemiş olan değerlendirmedir ve buna göre O'na, birdir ve uludur denir. Diğeri ise, belirtilmiş olanıdır. Buna göre de, O'na bir ve güzel denilir. Bu iki değer, iki el ile izah edilir. Aynı zamanda iki el'le, Allah'ın

karşılıklı her iki niteliği, görünmeyen-görünen, alan-veren ve bunun benzeri olan bütün karşıt nitelikler de açıklanır. Allah Teâlâ'nın Âdem'i iki eliyle yarattığını Hz. Peygamber hadisi şerifte belirterek buna işaret etti. Allah ve kâinatın görüntüsü de böyledir. Salat ve selam ona olsun Peygamber, Allah Teâlâ'nın Âdem'i kendi suretinde yarattığını söylemiştir. Kur'ân'da da böyledir. Bunun anlamı şudur ki: Allah Âdem'i kendi kâmil suretinde yarattı. Buradaki suret manevidir; maddi değildir. Zira Hak Teâlâ'nın Rabb ve İlah aşamasında görünür bir sureti olamaz. Allah bundan münezzehtir. O'nun maddi sureti kâinatın gerçeklerinde ortaya çıkmaktadır. Manevi görülmeyen sureti ise, Allah Teâlâ suretinde tecelli etmektedir. Âyet-i kerimedeki: İki elimle yarattığıma secde etmeni engelleyen nedir?[23] sözleri bunu belirtir. Ayetteki iki el maddi değil; manevi anlamdadır. Bundan dolayı da hadis-i kudside, Ben onun işitişi ve görüşü olurum, denildi. Ben onun kulağı ve gözüyüm, denmedi. Yüce Allah âyet-i kerimede: 'Biz emaneti sunduk'[24] buyurmuştur. Burada emanet, Âdem'i yarattığı ve bütün kemâlâtı üzerinde toplayan ilahi surettir. Âdem onunla Allah'ın halifesi olmuştur."

Demek ki sultanlar Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve gölgesi değildir. Allah'ın yarattığı her insan, ister sultan olsun ister halk, ister güçlü olsun ister zayıf, Allah'ın yeryüzündeki suretini taşır. Eğer Allah'ın emirlerinin hizmetkârı olursa Allah onun işitişi ve görüşü olur, Allah'ın değerleri onda vücut bulur. Bu yol herkese açıktır. Yani herkes İsa gibi Allah'ın yeryüzündeki ruhu (Ruhul lah), Musa gibi Allah'ın yeryüzündeki sesi (Kelimullah), İbrahim gibi Allah'ın yeryüzündeki dostu (Halilullah) olabilir. Allah'ın iki eliyle yarattığı her insan, eğer şeytana (kibir, hırs, haset, öfke, şehvet) uymazsa Allah'ın yeryüzündeki eli/gücü (yedullah) haline gelir. Bu durum, asla güç, servet, devlet, mülk ve saltanat sahiplerinin tekelinde değildir.

"Uykuda görülen rüyalarla olaylar ve açıkça görülen diğer şekiller, esasında bilgi ve birlik aşamasının belirtileridir. Bun

---

23 Sad, 75

24 Al-i İmran, 77

lar, Allah yolunda kendini adayan kişiye birer uyarı olup, yüce amacına ulaşması için savaşması gerektiğini gösterir. Bu da işin tadına varma ve tevhidin gerçekleşmesidir. Bunlar rüyada gördükleriyle farklıdır ve bunların benzerleri tevhidin belirtileridir ve aralarında büyük aykırılık vardır. Bunları ancak ermiş kişi bilir.

Mesela kendini Allah yoluna adayan kişi kendinden geçmiş ve uyumuş değilken, bedeninin yayılıp, bütün dünyayı kapsayacak kadar genişlediğini görür. Yine bu kişi yeryüzündeki dağları, ağaçları, ırmakları, bahçeleri ve bütün varlıkları da kendinde görür. Ayrıca bütün varlıkları kendinde gördüğünü sanır ve gördüğü her nesneye bu benim der. Kendi nefsinden başka hiçbir nesne görmez. Gördüğünü kendi nefsiyle karşılaştırır. Yine özünde zerre ile güneşi eşit görür ve aralarındaki farkı anlayamaz. Zamanı da bir bütün olarak görür; başlangıç ile sonu ve ebedle ezeli de göremez. Bu, Âdem zamanıdır ve bu da salât ve selam ona olsun Muhammed zamanıdır demekten de tuhaflık hisseder.

Zira, başlangıçla sonun bir olduğunu ve sanki zamanın değişmediğini gördüğünü zannetmiştir. Daha sonra bu görünüş ve çokluktan da uzaklaşıp, yeni bir ruh haletine bürünür. Bazen dünyanın varlığına, bazen da yokluğuna inanır ve bu yokluğun içinden, bütün nesneleri görür ve şaşakalır. Daha sonra bütün nesnelerin yok olduğunu görür ve bunu anlatmaya gücü yetmez. Bundan sonra, çokluk âlemini iç içe görür ve burada bir saat durur ve ardından kendine gelir.

Bunlar, bazı dostlarımın başından geçmiştir. Anlatılanlar arasında bulunan *varlıkların salt yokluğu,* ehadiyet aşamasına işarettir. *Bir kez varlığa, bir kez yokluğa yönelme* vahidlik aşamasına işarettir. *Çokluk* (kesret), Allah'ın varlık hâlinde belirmesine işarettir. *Her gördüğü şeye bu benim* demesi, tevhide işarettir.

Dolayısıyla bunların tümü Hak'tan Hakk'a giden yolda birtakım uyarılardır. Zevk hâlinin tevhidi bundan ibaret değildir. Bu tevhid, anılan hâllerin dışındadır. Hakk yolunun yolcusu

bunu ancak kendi zevkiyle bulabilir. Her şey bu tevhide bağlı dır. Hatta her şey ondan ibarettir. Ancak bu mertebeyi vasfet mek mümkün değildir; tatmayan bilmez."

Son beş paragrafta anlatılan *ermiş kişinin tevhidi* sanıldığının aksine kuvvetli sosyal, politik ve evrensel mesajlar içermektedir. Şöyle ki: Sâlikin (dervişin) zerre ile Güneşi eşit görme diye ifade edilen birlik ve eşitlik (tevhid) fikrine ulaşması isteniyor. Öyle ki *ermiş kişi*'nin gözünde zaman, mekân, sınıf çelişkileri, çokluk vs. gi derek kaybolmalıdır. Tarihin önceki zamanlarında olup biten şey lerle bugün olup bitenler hemen aynıdır. Âdem zamanında da, Mu hammed zamanında da güçlüler ve zayıflar vardı. Bugün de vardır. Vahdet-i vücut (varlık birliği) fikrinde mazharlardaki (zuhurdaki/ görünüşteki) çelişkilerin, zıtlıkların kaybolması ve hepsini bir gör me hâli (tevhid) zirveye konuyor: Yeryüzünde sınırların, sınıfların kalkması, savaşların sona ermesi, zengin-yoksul, yöneten-yönetilen, güçlü-zayıf, aç-tok, çok-az ikiliklerinin yok olması ve mutlak bir lik (ehadiyet) makamına ulaşma, *Biz kimseye kin tutmayız/Kamu âlem birdir bize* diyen Ermiş (Derviş) Yunus'un dediği gibi, *Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan/Halka müderris olsa, hakikatte asidir*. Veya Tevfik Fikret'in *Milletim nev-i beşerdir, vatanım ruy-i zemin* (Milletim insanlık/Vatanım yeryüzü) dediği şeydir.

"Allah yoluna kendini adayan kişi, bu birlikle bütün nes nelerin kendine bağlı olduğunu ve bu nesnelerin kendi kişili ğinde bulunduğunu hisseder. Bu aşamayı izah etmek mümkün değildir ve bunu tatmayan tadını bilmez. Bundan dolayıdır ki, birlik (tevhid) üç kısımdan meydana gelmiştir: *İlmi Birlik:* Bu birlik, ağızdan ağıza dolaşarak ve kitaplardan okuyarak elde edilir. *Uyarıcı Birlik:* Bu birlik, Allah Teâlâ tarafından verilen birliktir. Uyurken rüyalarla, gerçek olaylarla veya ilham yolu ile sunulan birliktir. Bu birlik birincisinden üstündür. *Kendiliğin den ve zevkle yapılan Birlik:* Bu birlik hepsinden üstün olup, asıl amaçlanandır."

Yani, *kamu âlemi bir görme*, insanlar arasında din, dil, ırk, ka vim, etnik, sınıf, statü vs. ayrımı yapmadan herkesi bir ve eşit gö

me hali üç türlüdür: 1-Kitaplarda yazar, insanlar birbirine anlatır. 2-Kişi bunun böyle olması gerektiğini yaşanan olaylardan anlar, sezer, inanır. 3-Bu hâl bizzat ve bilfiil yaşanır; bireysel hayatta yaşam biçimine, toplumsal hayatta sisteme dönüşür.

"Tasavvuf tamam olunca münafıklık başlar. Gerçek sufi, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir gönlün sezmediği şeyleri bilir. 'İnsanlara akıllarının alabileceğini anlatır. Söylediği takdirde öldürülmesine neden olabilecekleri ise, içinde saklı tutar.' Bu durumda gerçek sufi münafık olmaz da ne olur? Seriyyi's-Sakatî'nin sözlerinde de buna işaret edilmektedir. Allah rahmet etsin Sakatî şöyle der: "Gerçek sufi marifet nuruyla takva nurunu söndürmez. Kitabın zahirî anlamıyla çelişen batınî bilgisini açığa vurmaz. Kerametlerini, haramların üstündeki örtüyü parçalamak için halkı aldatmakta kullanmaz." Burada gerçek tasavvufun ikiyüzlülüğe yol açacağı söylenmektedir. Fakat buna şöyle de cevap verilebilir: Gerçek sufi gizlediği şeye itikat eder, açığa vurduğu şey de itikadıdır. Bu durumda dışı içine uygundur. Münafık (ikiyüzlü) sayılmaz. Şaşılacak husus şudur, iki zıt tutum nasıl bir arada olabilir? Biraz derin düşünülürse her birinin yerine göre gerekli olduğu görülür."

Şeyh Bedreddin'in burada *gerçek sufi* dediği kimse aslında bir din yenilikçisi, aydın ve devrimci kişiliktir. Öyle ki, *gerçek sufi* bazı şeylerin farkına varmış ama bunları söylediği takdirde öldürülme tehlikesi vardır. Ulaştığı gerçekleri açıklamayıp içine atsa ikiyüzlülük yapmış olacak, açıklamasa canından olacaktır. İçine mi atsın, açıkça söylesin mi? Şeyh Bedreddin yere ve zamana göre hareket etmelidir diyor. Mesela gerçek sufi, *kamu âlemin bir olduğunu*, sonradan ortaya çıkan çelişki, ayrılık, gayrılık gibi görünen şeylerin hepsinin aslında bir olduğunu, her şeyin sonunda bire döneceğini, eşitleneceğini görmüştür. Din, dil, ırk, sınır, sınıf, zenginlik, statü, para, devlet, saltanat, bayrak vs. bunların hiçbiri aslında sonsuz, ebedi değildir. Sonsuz olan sadece Allah'tır. Bunlar gerçek varlık değildir. Gerçek, Hakk, Mutlak Varlık sadece Allah'tır. Fakat aklı kıt olanlar bunlara takılıp birbiriyle savaşıp

durmaktadır. Şimdi bunu çıkıp söylese, dinlerin, ırkların, zenginlerin, sınıfların, sınırların, devletlerin, bayrakların bağnazları onu öldürebilir. Çünkü bunların yok olması, onların da çıkarlarıyla birlikte yok alması demektir. Öte yandan zamanın değişmesiyle birlikte şeriatların da değişeceği kaçınılmaz olacağından, önceki şeriatların bağnazları da ulaştığı yenilikçi fikirleri kitabın zahirine ters bularak öfkelenebilirler. Görüldüğü gibi batınî bilgi denilen şey buradan bakılınca aslında çok dinamik bir fikirdir. Zahirde olanı aşarak işin gerçeğine, özüne, esas ruhuna ulaşma çabasını ifade etmektedir. Aralarına bir "sınır" çizerek yüz yıllardır birbiriyle savaşan iki tarafa, bu sınır aslında uydurma, boş, geçici, fani, anlamsız, kalkması lazım demek gibidir.

"Allah'ı bilen kişilerin, ilme'l-yakin, ayne'l-yakin ve hakka'l-yakin anlamlarına dair değişik görüşleri vardır; bunu bil! Bunları buraya aktarmamın bir faydası olacağını sanmıyorum. Bu fakirin aklına gelen ve yalnız birlikte değil, aynı zamanda yiğitlik ve cömertlikle de ilgisi bulunan bazı söylenenleri zikredelim. Buna örnek olarak sadece kulaktan kulağa duyulan ve görülmeyene ilme'l yakin denir. Görerek öğrendiği ise, ayne'l-yakindir. Kendi yaptığı bir iş ise de, hakka'l -yakindir. Böylece bir şeyi ilme'l -yakin bilmek, ayne'l -yakin görmek, hakka'l -yakin ise yaşamaktır. Birlikte gerçekleşmesi için şunlar söylenir: Kişi Hakk Teâlâ'nın varlığını başka bir etken olmadan ve şüphe kanıtı aramadan bilirse, ilme'l-yakindir. Bunu tanık, kanıt ve gözle görüp anlamaya çalışırsa, bu duruma da ayne'l -yakin denir. Bu sözler esasında rüya ve gözle görmeyi değil, hünerin olgunluğunu ifade eder. Zira Allah benzerden ve benzetilmeden münezzehtir. Kişi Allah'tan başka bir varlığın bulunmadığını ve bütün varlığın Allah olduğunu bilirse, buna hakka'l-yakin denir. Zira bu Hakk'la gerçekleşmiştir. Bu durumda varlık kalmaz; bütün varide Allah Teâlâ'nındır. Allah'ı anma, anan ve anılan birdir ve bu da Allah'tan başka bir varlığın bulunmadığı anlamındadır. Allah varlığın gerçeği dolayısıyla, anma, anılma ve anılan üçü de birdir. Bu da ilme'l ya

kindir. Hakka'l -yakin ise, kendini Allah yoluna adayan kişinin bunda tahakkuk etmesi anlamına gelir."

Örneğin insanlar arasında din, dil, ırk, kavim, etnik, sınıf, statü vs. ayrımı yapmadan herkesi bir ve eşit bilme (Allah'ın bir olduğunu bilme) *ilme'l-yakin*, bunun böyle olduğunu tecrübelerden hareketle anlama (Allah'ın bir olduğunu anlama, görme) *ayne'l-yakin*, bireysel ve toplumsal olarak bunu bir yaşam biçimine, sisteme dönüştürerek hayata geçirme (Allah ile yaşama) *hakka'l-yakin*dir.

"Dillerde dolaşan zikir gerçek zikrin suretidir. Bu bakımdan kalbe gerçek zikr (anma, hatırlama) adı verilmiştir. Kalp, Hakk'tan ibaret olduğu için zikir-zikreden-zikredilen üçü de birdir. Bu durum tıpkı suyun rüzgâr estiği zaman dalgaya dönüştüğü hâle benzer. Hâlbuki gerçekte dalga sudan başka bir şey değildir. Kalp de böyledir. Zikir bütün kalbi kaplar ve böylece kalp bütünüyle zikre dönüşür. Dildeki zikir kalpteki zikrin suretidir. Fakat kalp şekilden arınmıştır ama yerin darlığı beni bu ayrımı yapmaya zorladı. Bundan şu sonuç çıkar: Kalpte iki düşünce bir arada bulunmaz. Çünkü kalbe gelen her düşünce bütünüyle gönül olur. Bu hâl devam ettikçe kalbe başka bir şey sığmaz. Tıpkı deniz dalgalandıkça, dalga biçimini koruduğu sürece başka bir biçimde düşünülemeyeceği gibidir. Bunu iyi anla! Hassas bir konudur. Doğrusunu en iyi Allah bilir."

Burada esasında, şekil-ruh veya iç-dış karşılaştırılması yapılıyor. Önemli olan insanın iç dünyasıdır, kalbi, gönlüdür. Dilde dolaşan zikirler şekilden ibarettir. Kalp temizliği şekilden çok daha önemlidir. Sözü edilen, *Bir kez gönül kırdın ise bu kıldığın, namaz değil* ya da, *İncinsen de incitme* diyen ulu ozanların Şeyh Bedreddin dilindeki ifadesidir. Keza Kur'an'da geçen: Kestiğiniz hayvanların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz, O'na ulaşacak olan takvanızdır (Hacc: 37) ya da Hz. Peygamber'in: Şüphesiz Allah, sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Ancak amellerinize ve kalplerinize bakar (Müslim: 34) sözlerinin Varidat diliyle tefsiridir.

"Bazen kendimi gayet latif[25] olarak görürüm; bu görünü mün sebebi bedenimin şeklidir. İşte bu letafet de bedenî şekille ilgilidir. Ortada görülen nesne bu latif görüntüdür. Latif olan buharın da letafeti yoğunlaşmadan görünmez; yoğunlaşınca bulut olup görünür. Bulutun bu biçimi buhardan farklı bir nesne değildir; buharın ta kendisidir. Yoğunlaşmış ve ona başka hiçbir varlık eklenmemiştir. Şahıslarda görülen letafet de aynıdır; yoğunlaşınca görünen bir biçimi kazanır.

Bu sadece bir örnek olup, gözlemlere dair söylediklerimize işarettir. İnsanla buhar arasında hiçbir yönden benzerlik yoktur. Bazı zamanlar okumaya dalmış meşgul olduğumda, gönlüme sanki pırıl pırıl parlayan birtakım kişilerin görüntüsü düşer. Düşüncelere dalar ve bu kişilerin görüntüsü beni meşgul eder. Her ne kadar bu düşünceyi gönlümden atmaya çalışırsam da atamam. Bir de bakıyorum ki ertesi gün o kişi beni ziyarete geliyor ve böylece onu bilfiil görüyorum.

Hazreti Resûlullah buyurmuştur ki: 'Peygamberlikten sadece müjdeli sözler geriye kaldı.' Yine Hazreti Peygamber buyurmuştur ki: 'İyi rüyalar peygamberliğin kırk altı bölümünden biridir.' Böylece Peygamber rüyaları peygamberliğin ayrıntı kısımlarından biri saymıştır. Bundan dolayı Allah'a ulaşmak isteyen kişi rüyalardan vazgeçmemeli ve yorumlarını da takip etmelidir. Zira onları bilmede büyük faydalar vardır. Onlarla birçok bilinmeyen olay aydınlatılabilir. Kendini Allah yoluna adayan kişinin sağlığı ve kötü halleriyle iyi rüya sahibinin de hâl ve durumları rüyalarla anlaşılabilir. İyi rüyalar gören kişinin aydınlanması için gösterilen Allah'ın ışıklarından bir ışık parçasıdır. Bir gece bu ışıklı rüya beni de bağladı, kendimden geçtim, şaştım, ıstırap ve büyük haz duydum ve o esnada aşağıdaki beyit'i dile getirdim:

Ey nefs göz daima Allah'ın adını an ve kederden ölüver
Yüce Allah'tan başka hiç kimseye ihtiyaç elini açma

25 Latîf: görülmeyecek kadar ince ve saydam, madde olmadığı için görülmez.

O esnada etrafımda bir grup fakih öğrenci de vardı; durumumdan etkilenip, benim için korktular. Bu öğrenciler arasında, Mısır'daki Barkukiye Medresesi müderrislerinden olan Mevlana Seyfeddin vardı. İlk başta Şeyhuniye Müderrisi Mevlana Zâde'yi gördüm. Fakat ikinci defa baktığımda yerine yukarıda adı geçen Seyfeddin'i gördüm. Şunu bil ki; bazen bir kişi başka bir kişi gibi görür. Kişinin kendisi olarak görünmesi şart değildir. Bunda başka bir mesele var; bütün bunlar varlıkların birliğini doğrular."

Rüyalar, latif haller, öğrenciyi müderris, müderrisi öğrenci gibi görme *Kamu âleme bir nazarla bakmak*, *72 milleti bir görmek* ve *varlığın birliği* (vahdet-i vucud) fikrine sahip bir sosyal ıslahatçının zaviyesinden bakıldığında anlamını bulur. Buradan baktığımızda şu denmek isteniyor olmalıdır: Öyle latif olmalıyız ki kibir, öfke, kin, haset gibi iç tutkulardan, servet, iktidar, ganimet, ün, şan gibi dış emellerden arınmalı, bunların hiçbirinin bize şekil/biçim veremeyeceği kadar incelmeli, görünmez hâle gelmeliyiz. Buradan o incelmiş ruhla baktığımızda dış âlemdeki çelişkiler bize görünmez olur. Zengini yoksul, güçlüyü zayıf gibi birbirinin yerine geçecek şekilde görürüz. Çünkü deniz dalgalanıp şekillense de özü sudur, değişmez. Yeryüzünün dağı, ovası, pınarı, inişi, çıkışı denizin dalgası gibidir. Aynı şekilde insanlık âleminin renk, din, dil, sınır, sınıf ayrılıkları da denizin dalgası gibidir, aslında bunların hepsi birdir, özü aynıdır. Sonradan ortaya çıkma görüntüler, suretler, şekiller, çelişkiler, zıtlıklar bizi yanıltmamalıdır.

"Allah Teâlâ buyurmuştur ki: Âdem'e bütün isimleri öğretti, sonra eşyayı meleklere gösterdi.[26] Buradaki isimlerden maksat *semî* (iyi işiten), *basîr* (iyi gören), *alîm* (iyi bilen) gibi Allah'ın isimleridir. Burada meleklerin değil; insanın bu isimlere mazhar olduğu anlatılıyor. Şu hâlde ayet; Allah, ilim, kudret, işitme, görme, irade, ihtiyar (özgür irade) gibi sıfatlarına ve bunlardan türemiş ilahî isimlerine tam manasıyla mazhar

26 Bakara 30

olmak üzere melekleri değil; insanı yarattı, manasına gelmek tedir. Asıl şeref budur. Yoksa taş, ağaç gibi birtakım nesneler için konulmuş adları bilmek hüner değildir. Çünkü sırf sözleri, harfleri bilmenin insan için övünülecek bir tarafı yoktur."

Bu paragrafta Şeyh Bedreddin insana dair düşüncelerini gö rüyoruz. Ona göre insanın şeref sahibi olması Allah'ın sıfat ve isimlerini kendinde bulundurmasından kaynaklanmaktadır. İn san, bu özelliği ile kuru bilgi değil, bilinç; duyma değil, anlama; bakma değil, görme sahibi bir varlık olmuştur. Ezber ile bilinç, özgürlük ile tutsaklık arasındaki farktır; işaret parmağıyla uğraş ma ile işaret edilen yöne gitme arasındaki farktır.

"Gökleri, yeryüzünü, unsurlarını ve başka şeyleri yönet mekle görevlendirilmiş melekler, bunlarda bulunan doğal kuv vetlerdir. Bu kuvvetler Allah'ın iradesiyle ortaya çıkar. Onlar göz açıp kapayıncaya kadar süren kısacık süre içerisinde bile Allah'a itaat etmekten geri kalmazlar. Meleklerin başlangıçtan sonsuza kadar Allah'ın adını andıklarını Yüce Allah ayet-i ke rimede şöyle belirtmiştir: Onu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız.[27] Şey tanlar ise insanın içindeki hayvanî tutku ve şehvet kuvvetle ridir. Bu kuvvetler insanı Allah ve şeriata karşı gelmeye sü rükler. Allah'ın selamı üzerine olsun Peygamberimiz buna şu sözleri ile değinir: Şeytan, kanın damarlarda dolandığı gibi içinizde dolaşır."

Şeyh Bedreddin'in *melek* görüşünü çağdaşı Nakşibendi-Me lamatî şeyhlerinden Seyyid Muhammed Nur, Varidat Şerhi'nde şöyle açıklar: Hz. Muhammed'in kişiliğinden var olan kuvvetler meleklerdir. Çünkü dış âlem (âfak) iç âlemin (enfüs) bir açıkla masıdır. Cebrail Muhammed'in aklının dış âlemdeki (âfak) sureti (yansıması), İsrafil kalbinin, Mikail dua ve niyazının, Azrail endi şe ve korkusunun, diğer melekler hayalinin, şeytanlar beşeriyeti nin, dünyevî ve uhrevî cinler ise tasvir etme gücünün suretleridir.[28]

---

27 İsra, 44

28 A. Baki Gölpınarlı: Melamîlik ve Melamîler, s. 253 Milenyum Yay. 5. Basım İst, 2013

"Ey cahiller! Ey gelenekçi âlimler! Sizler Allah'ın, peygamberlerin ve velilerin söylediklerini anlamıyorsunuz. Akıllarınızın eksikliği, gönüllerinizin bulanıklığı, ahretle ilgili gafletiniz ve aşırı derecede dünyaya düşkünlüğünüz, sizi gerçeklerden uzaklaştırmış ve gerçeği öğrenmenizi engellemiştir. Fakat hidayetiniz de delalet içinde. Bundan dolayı şeriatı vazeden (şâri), cahilliğinize acıdığı için bunları (ahret halleri, melek vs. konularını) böyle açıkladı. Çünkü sizin hidayetiniz cahilliğinizde. Kader meselesinde de en bilgiliniz, en cahilinizdir. Gözleriniz var ama görmüyorsunuz. Peygamber ve Allah dostları bunu bilmez değiller; Güneş'i Ay'ı bildikleri gibi bilirler. Ama siz sefil, kibirli ve zayıf akıllı olduğunuz için, o şekilde izah etmiyorlar. Biraz kalbinizi temizleyecek olsanız belki onların sözlerini anlarsanız.

Hakk'ı arayanlar büyük iyiliklerini ve kâmil hallerini küçük, küçük günahlarını, eksikliklerini ve kötülüklerini büyük görmelidir. Böyle yapmazsa maksada ulaşmada umut yok demektir. Aynı şekilde Hakk'ı arayan kişi, Kur'an'a bakarak dünya ve ahrete ilişkin ayetleri karşılaştırmalı, aralarındaki ilişkiyi bilmeli, buna bakarak ömrünü dünya ve ahret işleri arasında paylaştırmalı, ona göre çaba harcamalıdır.

Kur'an otuz cüzdür. Bu otuz cüzden aşağı yukarı bir cüz kadarı dünya geçimiyle, geri kalan yirmi dokuz cüzün hemen hepsi ahretle ilgilidir. Kur'an'ın bu şekilde düzenlenmesi, esasında insanlara bir uyarıdır. Bu uyarı insanlara ve âlimlere dünya ve ahret işlerine ne oranda süre ayırmaları gerektiğini göstermektedir. Allah daha iyi bilir. Allah'tan gelen emirlerden biri de budur."

Burada anlatılan dünya ve ahret işleri ayırımı, daha önce geçmişti: "Dünya ile ilgilenmek Hakk ile ilgilenmek anlamına geldiğinden mübahtır, belki de ibadettir. Dünyaya dalmak şeklinde olursa mekruhtur" sözleri ışığında anlaşılmalıdır. Kastedilen *dünya işleri* salt borçlanma, evlenme, boşanma vb. şeylerdir. Dünyada doğru yaşama, dürüst olma, evlenirken, boşanırken, borçlanırken

vs. daima hakkı ve adaleti gözetme, haksızlığa karşı direnme, dünyayı ıslah yolunda çaba harcama vs. ahret işleridir. Ahret işleri, dünyadan el etek çekip sırf dua etmek, namaz kılmaz, oruç tutmaktan ibaret değildir.

"Şunu bil ki; sıfatların, isimleri hepsi istidada[29] bağlıdır. Yani ilim, kudret, irade, işitme (semî), görme (basar) gibi sıfatlar, yaratma (halk), oluşturma (tekvin), rızıklandırma (terzik), diriltme (ihya), öldürme (imate) gibi fiiller ve bunlardan türetilen isimler eşyada, mazharlarda zuhur etmektedir. Ancak bunların zuhuru kendi kendine değil, bu mazharlardaki[30] istidada göre gerçekleşir. İstidatlar olmasa bunların hiçbiri olmazdı. Kaderin sırrı da buna dayanır. Ben bu incelikleri ne kitaptan ne de bir üstattan öğrenmedim, Allah bunları bana gösterdi, hamdolsun."

İslam kelam tarihinde Eşariler Allah'ın kudret sıfatına, Mutezile adalet sıfatına vurgu yapmalarıyla bilinirler. Allah'ın doğal yasalara (istidada) uymak zorunda olduğu fikrini Eş'ariler Allah'ın mutlak kudretini sınırladığı gerekçesiyle kabul etmezler ve "Allah yaptıklarından sorumlu tutulamaz, dilediğini istediğini yapar" (faili muhtardır), derler. Mutezile ise "Allah yarattığı eşyanın doğal yasalarına uyar, kudreti adalet ile sınırlıdır" der. Bu tartışma batı düşüncesinde determinizm olarak bilinir. Şeyh Bedreddin'in bu konuda Mutezile eğiliminde olduğu görülüyor. Bu kelâmî meselenin siyasi ve sosyal yansıması ise devletin (sultanın, gücün, erkin) kudreti ile adaleti tartışması şeklinde ortaya çıkar. Nasıl ki Allah doğal yasalara uyuyor, devlet de adalete/hukuka uymak zorundadır, görüşü buradan gelir. Eğer Allah'ı kudreti sonsuz, yaptıklarından sorumsuz (layu'sel), dilediğini yapan, hiçbir kurala uymak zorunda olmayan bir varlık olarak düşünürseniz, devleti de öyle görürsünüz.[31]

---

29 İstidat: Doğuştan gelen yetenek, kabiliyet. Evren için kullanıldığında doğal yasalar, sebep-sonuç ilişkileri. Madde için kullanıldığında alaşım, birleşim, oluşum kuvveti.

30 Mazhar: Görünme, belirme, ortaya çıkma yeri ve zamanı.

31 Bkz: İ. Eliaçık; İlkeli Allah, İlkeli Peygamber, İhyadan İnşaya, İnşa Yay., İst. 2015

"Cennet, esasında melekût âleminden ibarettir. Âdem aleyhisselam buradan çıktı. Bunun anlamı, kendi suretini alıncaya kadar alçalıp yoğunlaşmasıdır. Ahret işleriyle ilgilenen bilginler, ahret yolu için gerekli olan bilgileri, kitap ve sünnetten öğrendiler. Fıkıhla uğraşan bilginler de, dünya işlerine dair bilgileri ve alım satımlara dair meseleleri yine, o kitaplar ve sünnetten elde ettiler. Kişi, ahret yoluna dair bilgileri elde etmek isterse, ahret konularını ele alan kitapları incelemelidir. Fıkıh konularına dair bilgileri elde etmek istiyorsa, fıkıh kitaplarını okumalı ve incelemelidir. Biri kalkıp, ben de kitap ve sünnetten yararlanarak bu bilgileri, ahret ve fıkıh işleriyle ilgilenen bilginlerin eserlerini gözden geçirmeden elde edebilirim, onlar insandı, ben de insanım derse, doğru olmaz ve bu düşünce ömrü boşa harcamaktan başka bir işe yaramaz.

Hakk'ın zatını göz ile idrak etmek, algılamak mümkün değildir. Allah'ın sevgisiyle coşan bir arife bazen Allah bilinmeyen bir surette tecelli eder. Fakat bu çok nadiren olur. Burada önemli olan temiz bir kalple Allah'a yönelmedir. Bu olursa, Allah görünüş olarak değil, belki anlayış şekliyle ve duyularla tecelli eder ve şüphe ortadan kalkar.

Ağacın (Musa aleyhisselâma) Ben Allah'ım demesi, insanın da böyle söyleyebileceğine kanıttır. Mademki evren Allah'ın suretidir, o hâlde, 'Ben O'yum' diyen doğru söylemiş olur. Çünkü bu söz, söyleyen parçaya değil, evrenin suretine bürünen bütüne aittir. Örneğin Ben Zeyd'im diyen bir et parçasından başka bir şey olmayan Zeyd'in dilidir. Fakat söz bütün olarak Zeyd'e aittir. Keza ağaç veya insan, 'Ben Allah'ım' derse doğrudur. Yine her zerre de, 'Ben Allah'ım' derse doğrudur. Buna karşılık, başkası için, 'O Allah'tır' ya da 'Sen Allah'sın' derse doğru olmaz. Tıpkı dilin, 'Ben Zeyd'im' demesinin doğru olması, ancak Zeyd'in dili için başkasının, 'O Zeyd'dir, Sen Zeyd'sin' demesinin doğru olmaması gibidir. Selam ona olsun Allah'ın Elçisi'nin: 'Allah vardı ve onunla başka hiçbir nesne yoktu' sözleri, Allah'ın vahdaniyet (safi birlik) mertebesine işa-

rettir. Buradan, her şeyin o mertebeden çıktığı anlaşılır.

Şunu bil ki, var oluş ile yok oluş (kevn ü fesad) ezelî ve ebedî dir. Dünya ile ahret ise görecelidir (izafidir). Görünen dünyaya geçici (fani), görünmeyen ahrete sonsuz (baki) denmiştir. İkisi de ezelden beri vardı ve sonsuza kadar da var olacaktır. Kişilerin elde ettikleri kemâlâtın tatları, huriler, köşkler ve cennetlere benzetilmiştir. Bunlar takma adlardır. Çünkü eksik, câhil ve kıt akıllı kişilere gerçek ancak böyle anlatılabilirdi. Onlara açıkça anlatılsa bile, dünya lezzetlerinden geri kalmazlar. Bu nedenle böylesi bir dil kullanılmış, böylece bu kişilerin şevkinin arttırılması amaçlanmıştır. Böylece Allah'a ulaşmak için ibadetlere yönelirler ve gayret ederler de Hakk'ı idrak ederler.

Allah gerçeği söyler ve doğru yolu gösterir. Allah'ın selamı ona olsun Peygamberimiz, hadisi şerifinde buyurmuştur ki: 'İnsanların malik olduğu şeylerden uzak dur, insanlar seni sever. Allah'ın katında bulunan (kibriya, azamet) gibi sıfatlardan uzak dur, Allah seni sever.' Sonuçta Allah'ın cennet vaatlerinin ve azap tehditlerinin tümü doğrudur ancak bütün mesele bunları anlamaktır.

Ölmeden önce öl ta ki ölümsüz kalasın, denmiştir. Bu cümle şöyle yorumlanır: Ölmeden önce ölmekten maksat dünya lezzetlerinden, hayvanî şehvetlerden uzak durmaktır. Ne var ki insanlar dünya hayatını sevdiği için öyle bir hayata razı olmaz, rağbet etmezler. İkincisi: Ölmeden önce öl, demek, ilahî ahlak sahibi ol demektir. Bu durumda hadisin diğer anlamı şöyle olur: Ölümden sonra güzel vasıflarla anılarak ebediyen diri kalmak için ilahî ahlak sahibi ol. Üçüncüsü: Ölmeden önce öl, sözünde denmek istenen, fenafillah (Allah'ta yok olmak) mertebesine ulaşmak, Allah'tan başka bir şeye varlık isnadında bulunmamaktır. Dolayısıyla hadis şunu anlatmak ister:

Kendi varlığını yok say, kendinin ilahî varlık pınarlarından biri olduğunu bil; ikilik gütmeden Hakk'a kavuş. Böyle yaparsan ebediyen diri olursun. Gerçekten de bu mertebeye ulaşan Hakk yolcusunun nazarında ancak bir varlık kalır; bu varlığın yokluk ile sınırlandırılması imkânsızdır."

Fenafillah (Allah'ta yok almak) tabiri sufi literatüründe her türlü mülkiyetten arınmayı ifade eder. Öyle ki Hakk yolcusu kendini bile yok saymalı, vücudunun dahi kendisine ait olmadığını bilmelidir. Kur'an, makamı mahmud'dan bahseder (İsra; 79). Makam-ı mahmud, övülmüş makam demektir. Meşhur bir rivayete göre Hz. Peygamber bu makamı şöyle açıklamıştır: Yoksulluğum övüncümdür. Hz. İsa da İncil'de şöyle der: Ne mutlu ruhta yoksul olanlara, göklerin egemenliği onların olacak (Matta; 5-3). Şeyh Bedreddin'in ölmeden önce ölmek rivayetini açıkladığı bu paragraf bu sözlerin açıklaması olarak okunmalıdır. *Yoksulluk,* mülkiyetten arınma, *ruhta yoksulluk,* mülkiyet hırsından, açgözlülükten, tamahkârlıktan arınma demektir. Ölmeden önce kişi övünç duyulan bu makama erişerek ölmeli, *fenafillah* olmalıdır yani Allah'ta/halkta yok olmadır. Hacc'daki ihramda olduğu gibi her türlü sınıf, kast, statü, renk, ırk, ulus belirtisinden arınmalıdır. Bu varlık makamlarını Hacı Bektaş-ı Veli'ye de nispet edilen Şems-i Tebrizi'nin şu sözleri çok iyi açıklar:

Şeriat der ki: seninki senin benimki benim; tarikat der ki: seninki senin benim ki de senin; marifet der ki: ne benimki var ne seninki; hakikat der ki: ne sen varsın ne ben.

"Cennetin sekiz, cehennemin ise yedi kapısı olduğu hakkında bazı haberler gelmiştir. Bundan maksadın ne olduğu kalbime şöyle ilham oldu: Cennetin tavanı arş (dokuzuncu kat gök), arşın tabanı ise sabit yıldızlar göğüdür. Sabit yıldızlar göğü de cehennemin tavanıdır. Göklerin her birinin altında cennetin bir kapısı vardır. Böylece cennetin sekiz kapısı olur. Çünkü dokuzuncu kat göğün altında sekiz gök vardır. Bunlar: Menâzil (sabit yıldızlar) göğü, Zuhal (Satürn) göğü, Müşteri (Jüpiter) göğü, Merih (Mars) göğü, Şems (Güneş) göğü, Zühre (Venüs) göğü, Utarid (Merkür) göğü ve Kamer (Ay) göğü. Ay göğü göklerin sonuncusudur. Yıldızlara ait göğün içbükeyi cehennemin tavanını oluşturuyorsa, altında yedi gök kalır. Her göğü bir kapı sayarsan, cennetin sekiz ve cehennemin yedi kapısı olur. Bunu yazınca Kur'an'dan birkaç ayet okuyayım diye mushafı açtım ve şu ayetle karşılaştım: Ayetlerimizi yalan sa-

yıp, onlara karşı büyüklük taslayanlara, göğün kapıları açılmaz ve cennete giremezler.[32] Bu da, göklerin cennetin kapıları olduğuna dair söylediklerimize bir işarettir. Diğer bir deyişle, cennetin kapıları olan gökler, onlara açılmayacaktır."

Sekiz cennet, yedi cehennem kapısı'nın, gezegenler ile açıklanması, cennetin ve cehennemin, varlığın (kâinat, evren) içinde olduğu düşüncesinden geliyor. Dünya gezegeni de Ay göğünden sayılıyor ve tüm evrendeki o gün bilinen gezegenler hem cennet hem cehennemin kapsam alanı olarak tarif ediliyor. Kur'an buna melekût (kâinat, evren, varlık âlemi) der. Şeyh Bedreddin'e göre bu evren Hakk'ın zuhur âlemi olup yok olmayacaktır. Cennet de cehennem de buradadır. Dünya dâhil bütün bu âlemde ayette geçtiği gibi müstekbirlere (büyüklük taslayanlara) cennetin kapıları kapalıdır. Çünkü istikbâr (büyüklük taslamak) her nerede görülse, bulunduğu yeri ateşe (cehenneme) çevirir; yakar, yıkar, öldürür, işgal eder, yok eder; büyüklük taslayarak cennete ulaşılamaz. Bu bakışa göre, öteki dünyaya inanmak, şu an var olan savaş ve zulümle dolu dünyadan sonra kurulacak barış ve adaletle dolu öteki bir dünyaya inanmak demektir.

"Kaza namazlarının düzenlenmesi hakkında çeşitli haberler gelmiştir. Bazıları bunların gerekliliği, bazıları da gereksizliği görüşündedir. Ebu Hanife birinci, Şafiî ikinci görüşe katılır. Aynı durum namazın selamında da böyledir. Hanefiler diğer bazılarına göre, namazda selam, baş iki yana çevrilerek verilmesi gerekir, Malikilere göre selam öne doğru verilir. Tahiyyât duasında da durum böyledir. Şafiîler bu duanın evlenme duası gibi yapılabileceğini savunurlar. Hanefiler ise bunun caiz olmadığı söylerler. Böyle birtakım şekil ve kabuk tartışmaları vardır ki sürer gider.

Oysa önemli olan kalp temizliği ve güzel ahlaktır. Asıl buna çaba aranması gerekir. İşin şekline ve kabuğuna takılıp kalmış zahir ulemasını Allah ıslah etsin! Bunların kalbi yarılıp bakılsa dünyaya düşkünlük, tamahkârlık ve iktidar hırsından başka dinle ilgili hiçbir ize rastlanmaz. Allah onları rezil etsin!"

---

32 A'raf, 39.

Buradan anlaşılıyor ki Şeyh Bedreddin, dini esas olarak ritüel tekrarı ve tartışması değil, davranış (amel) güzelliği olarak görmektedir. Kalp temizliği ve güzel ahlak vurgusu sufi irfanının vazgeçilmez temalarından birisidir.[33]

"Allah Teâlâ, Taha Suresi'nde: 'Sana dağları sorarlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak, yerlerini düz, kuru bir toprak haline getirecek; orada ne çukur, ne tümsek göreceksin' buyurmuştur. Bu ayet ahir zamanda Allah varlığının ortaya çıkışı ve bir olan Allah'ın (Hakk'ın) her yeri kaplaması anlamına gelmektedir. Bu durumda eğikliği ve pürüzü bulunmayan ve bir olan Allah karar sahibi olur ve böylece dağların özellikleri ortadan kalkar. Bu durumda sadece birlik (tevhid) olacak ve tüm insanlık bu birliğe katılacaktır. Allah çelişkileri açıklayacak ve gönülleri yumuşatacaktır. Allah ve Rahman adları ile adlandırılan Zat'ının iradesi nitelikleriyle belirecek ve böylece Zat'ın iradesi ortaya çıkarken, diğer niteliklerin hepsi kaybolacak, izi kalmayacaktır."

Şeyh Bedreddin'e göre Taha Suresi'ndeki bu ayet, pürüzsüz bir dünya'yı anlatmaktadır. Dağlar, dünyanın bildiğimiz taş ve topraktan oluşan tepeleri değil, insanlar arasındaki tepeler, sınır, sınıf, dil, din, ulus ayrışmalarına dayalı bilgi, servet ve iktidar tepeleri/tekelleridir. İşte bunların egemenliği ve insanlar arasında yarattıkları kin, öfke ve hasetler un ufak olacak, her şey doğal haline dönecek, bu doğallık içinde insanlar eşit hâle gelecek yani tevhid gerçekleşecektir. Allah'ın Rahman (sevgi ve merhamet) ismi her yeri kaplayacaktır. Şeyh Bedreddin'in burada, dinlerin *cennet* dediği evrensel ufku dile getirdiğini görüyoruz. Sınırsız, sınıfsız, sömürüsüz, saldırısız, savaşsız bir dünya özlemi, dağların ortadan kalktığı, pürüzsüz dünya, olarak ele alınıyor.

"Yüce Allah, Enbiya Suresi'nde şöyle buyurmuştur: 'İnkâr edenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı görmediler mi?' Bu ayetin tefsirinde şöyle deniyor: 'Göklerle yer-

---

33 *Yunus Emre der hoca*
Gerekse var bin hacca
Hepisinden eyice
Bir gönüle girmektir

yüzü yapışıktı.' Ben de derim ki: Bununla insan kastediliyor. Gökler melekût âlemini, yeryüzü ise mülk âlemini ifade eder. İnsan her ikisinin karışımıdır. Rahimde bir damla sıvı iken, onları yarıp ruhu üfürdük ve böylece mülk ve melekût izleri onda belirmeye başladı. Velilik, gönlün dünya sevgisinden boşalması ve ilahî sevgiyle dolmasıdır."[34]

"İhyâ-ü Ulûm, Kimyâü's Sa'âde" ve benzerleri, hakikat ile taklit ilmi arasında bir geçittir. Bu da, halkı aydınlatmak için güzel bir yoldur. Çünkü halkın başlangıçta gerçeği araştırma kabiliyeti yoktur. Dolayısıyla onlara gerçekler hemen açıklanırsa tabiatları gereği ürker, gerçeği kabule yanaşmaz, hakikati anlayanları sapıklık ve kâfirlikle suçlamaya kalkarlar. Böylesi bir geçit aslında karmaşık bir yoldur. Bazen olumlu, bazen olumsuz sonuç verir. Bu nedenle yavaş gitmek gerekir.

"Şunu bil ki: Cinler, meleklerden, şeytandan ve iblisten daha yaygındır ve bunların hepsi ruhlar âlemiyle ilgilidir, cisimler âlemiyle ilgili değil. Ruhlar âlemi ise cisimlerdeki bütüne ve parçaya ait kuvvetlerden ibarettir. Allah'a yaklaştıran kuvvetlere melek, Allah'tan uzaklaştırıp dünyaya yaklaştıranlara da şeytan adı verilmiştir. Ayet-i kerimede: Allah'la cinler arasında da bir soy bağı icad ettiler[35] **sözleri, bizim (benim), cinler meleklerden daha geneldir sözümüze dair kanıttır. Kâfirler, 'melekler Allah'ın kızlarıdır' derlerdi. Fakat cinler ve şeytanlar Allah'ın kızlarıdır, demezlerdi. Yüce Allah bunlardan münezzehtir. Bu söylenenler, meleklerin de, cinler kavramı içinde yer aldığı anlamına gelmektedir."**

Yani cinler, görünmeyenler demektir. Melek, *görünmeyenler* içinde, Allah'a yaklaştıran kuvvetler, şeytanlar da uzaklaştıran kuvvetler manasına gelir. Dolayısıyla cinler melekleri ve şeytanları da kapsamaktadır. Örneğin duygularımız görünmez fakat

---

34 *Dünyayı sevenler veli değildir*
Canı terkedenler deli değildir
İnsanoğlu gamdan hali değildir
Her birini bir efkâra yazdılar (Aşık Sümmanî)

35 Saffat, 150

bunların içinde iyilik, sevgi, merhamet duyguları melektir. Hırs, kibir, haset, şehvet duyguları ise şeytandır. "Şeytan'dandır" değil; şeytandır.

"Allah Teâlâ, Kur'an'da buyurmuştur ki: Yağmur suyunu indirir ve onunla her türlü ürünü yemişleri yetiştiririz; ölüleri de bunun gibi diriltip, çıkarırız; belki bundan ibret alırsınız.[36] Bu ayet, kıyamet günü dirilen cesetle, çürüyen vücut arasında hiçbir bağlantı bulunmadığına işarettir. Aynı şekilde, yerde çürüyen ürünlerle yeni yetişen ürünler arasında bir bağlantı yoktur; sadece benzerlik vardır."

Yani kıyamet (ayağa kalkış), ölmüş, bitmiş kişi ve toplum ruhlarının yeniden dirilmesi demektir. Ahlakî açıdan çökmüş, bilimsel, sosyal ve ekonomik olarak bitmiş kişi ve toplumlar, ahlaka, bilgiye, soysal adalete, ekonomik eşitliğe dönerek, bunları kendinde yükselterek yeniden dirilirler. Böylesine dirilen kişi ve toplumlar, eski çökmüş, çürümüş kişi ve toplumların benzeridir; onların yerine geçerler ama aynısı değildirler.

"Yüce Allah kitabında: Ey insanlar! Sizin yaratılmanız ve tekrar dirilmeniz tek bir nefsin yaratılması ve tekrar diriltilmesi gibidir[37] buyurmuştur. Bu ayet tüm evrenin yükseğiyle, alçağıyla, gizlisiyle açığıyla tek bir kişi gibi olduğuna işaret eder. Nasıl ki organların çok ve çeşitli olması insanın birliğini bozmuyorsa, eşyanın çok ve çeşitli olması da evrenin birliğini bozmaz. Zira evren (âlem, kâinat) Hakk'ın görüntüsüdür."

Organların çok ve çeşitli olması insanın birliğini, eşyanın çok ve çeşitli olması evrenin birliğini nasıl bozmuyorsa, bir toplumdaki çokluk ve çeşitlilik de onların birliğini bozmaz. *Kesrette vahdet; vahdette kesret* söz konusudur. Tek olan sadece Allah'tır. Fakat Allah'ın yarattıkları (sufilikte mazharları, zuhuru) çoktur, çeşitlidir, rengârenktir. Demokrasi ve çoğulculuk fikrinin dinî, kelamî ve teolojik temeli buraya dayanır.

---

36 Araf, 50

37 Lokman, 28

"Eşyanın bilgisine ulaşmak nefsine hâkim olmak (riyâzât) ve yoğun çaba (mücâhede) ile mümkündür. Bu çabalar çağ ve zamanlara göre değişebilir. Bundan dolayı da şer'i hükümler/ yasalar da değişebilir. Peygamberlerin hâl ve hareketleri bunun ispatıdır. Bütün peygamberler şüphesiz hak yolundadır. Getirdikleri şeriatlar teferruatta farklıdır, asılda aynıdır."

Şeriatların asıl (kadim) değerleri:

Nuh'un yedi kanunu: 1) Öldürmemek, 2) Çalmamak, 3) Zina yapmamak, 4) Putlara tapmamak, 5) Küfürden kaçınmak, 6) Adalete riayet etmek, 7) Canlı hayvan yememek.

Musa'nın on emri: 1) Tanrı'ya şirk koşmamak, 2) Put yapmamak ve onlara tapmamak, 3) Rabb'in ismini boş yere ağzına almamak, 4) Cumartesi yasağına riayet etmek, 5) Anne-babaya saygı göstermek, 6) Öldürmemek, 7) Çalmamak, 8) İftira atmamak, 9) Zina yapmamak, 10) Hiç kimsenin evine, barkına, karısına, hizmetçisine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine tamah etmemek.

Budha'nın beş emri: 1) Öldürme, 2) Verilmeyeni alma, 3) Yalan söyleme, 4) İçki içme, 5) Beline hâkim ol!

Zerdüşt'ün beş ilkesi: 1) Kötü söz söylememek, 2) Et yememek, 3) İçki içmemek, 4) Zinadan uzak durmak, 5) Hiçbir canlıya zarar vermemek; insanı, hayvanı, bitkiyi, toprağı, ekini, suyu vs. korumak.

Mani'nin üç mührü: 1) Eline, 2) Beline, 3) Diline sahip olmak.

Eflatun'un dört ana erdemi: 1) Ölçülülük, 2) Cesaret, 3) Bilgelik, 4) Adalet.

Aşağı yukarı temel insanlık değerlerini oluşturan bu kurallar değişmez fakat bunları hayata geçirmek için öngörülen hükümler, cezalar, kanunlar çağ ve zamana göre değişir. Şeyh Bedreddin'in, "Şeriatların aslı birdir, teferruatı zamanla değişir" sözünün anlamı budur.

"Lailahe illallah diyen cennete girer." Bu sözün birkaç anlamı vardır: 1-Genel olarak bilinen huri, köşkler ve benzerleri

anlamındadır. 2- Savaş sırasında esir alınan kâfirlerin malları ve canları alındığı için, bu sözleri dile getiren kâfir, bu durumlardan kurtulur ve güvenliğe kavuşur. Bu durum cennet sözüyle ifade edilmiştir. 3-Kişi, bu sözü söylemekle kendini, malını ve ailesini korumuş ve böylece cennete girmiştir. 4-Her iki dünyada ve kâinatta da Allah'tan başka bir varlık bulunmadığını bilen kişi, maddi varlıklardan kurtulmuş olup, cennete girmiş sayılır. 5-Kendini gerçekleştirip varlığından kurtulan kişi, karanlık vücut cehenneminden kurtulmuş ve ebedî olan cennete girmiş, orada korunmuş olur. 6-Her iyi duruma cennet ve her kötü duruma cehennem adı verilir. Tevhid iyi, şerefli bir durum, şirk ise kötü, aşağılık bir durumdur. Lailahe illallah diyen kişi, kötü durumdan iyi duruma geçer. 7- Lailahe illallah diyen, görünen, somut putlara tapmaktan vazgeçip, görünmeyen, soyut Allah'a yönelmiş olur. Bu durum görünmeyen, gizlenmiş anlamına gelen *cennet* ile ifade edilmiştir. İşte bu içle ilgili yedi durum böylece tamamlanmıştır. Kur'an'ın da böyle içi ve dışı vardır ve iç kısmının da yedi izahı vardır. Allah'ın selamı onlara olsun peygamberlere de kelimelerin anlamları bildirilmiştir."

Lailahe illallah: İlah yok, yalnızca Allah var anlamına gelen bu söz, Kur'an'ın, *Lehu'l-Mülk* (Mülk Allah'ındır) şiarından sonra dünyaya söylediği esas cümlesidir. Bu anlayışa göre esas cümle (kelime-i şahadet) iki cümleden ibarettir: *Lehu'l-Mülk ve Lailahe illallah*. Muhammed Resulullah, esas cümleyi insanlığa duyurmak için görevlendirilmiş kurum (risalet) ve kişinin adıdır (bkz. A'raf; 158). İşte bunu söyleyen cennete girer demek, Şeyh Bedreddin'in yukarıdaki paragrafta verdiği 7 yoruma göre: Her türden ilahı (varlık, mülkiyet, ayrılık, ikilik, imtiyaz, sınıf) reddedip, sadece Allah'ı, varlık, mülkiyet, birlik, teklik sahibi olarak görmedikçe, kişinin cennete (iyiliğe, güzelliğe, adalete, eşitliğe, özgürlüğe, imtiyazsızlığa, sınırsızlığa ve sınıfsızlığa) ulaşması mümkün değildir.

"Şunu bilesin ki, hem dünya hem de ahretle ilgili her iyi ve yüce duruma cennet denilir. Aynı şekilde ateş, yılanlar, akrepler ve zakkumlar gibi her kötü ve aşağılık duruma da cehennem

denilir. Daha önce söylediğimiz gibi bunlar suretlerdir. Bunların suret olduğunu şuradan anlıyoruz: Kişi rüyasında kendini bir bağ veya yüksek bir köşkte görürse, bundan yücelik elde edeceği ve amacına ulaşacağı anlamı çıkarılır. Rüyalarda görülen suretler, ahretteki suretler cinsindendir. Zira uyku, kısa ölüm gibidir. Böylece ahret, cennet, huriler ve köşkleri iyi tanı ve dikkatli ol, aldanma! Bundan böyle okuyup, anlayıp, inandıktan sonra nefsine hâkim olmayı (riyazet), çaba ve gayreti (mücahede) sakın elden bırakma. Zira insanı yücelten ilim buluş, kemâlât gibi üstün mertebeler bu çabalara bağlıdır. Herhangi bir kişi yanılıp 'Dünya, âhiret, huriler, köşkler ve cennet böyleyse gereği yoktur' derse katli mübahtır. Çünkü o delalete düşmüştür."

Katli mübahtır cümlesi Şeyh Bedreddin'in Varidat boyunca anlattığı din anlayışına ters duran bir ifadedir. Çünkü cennete veya cehenneme inançsızlık öldürme nedeni olamaz. İncelediğim birçok farklı Varidat metni % 99 birbirine uyuyorsa da uymayan kimi yerler de var. Bu da bunlardan birisi olmalı.

"Şunu bil ki, kıyamet ekâbire karşı Zât'ın ortaya çıkışının ve (ekâbire ait) nitelikler saltanatının son bulması anlamına gelmektedir. Dilersen, ölen kişi için, kıyameti başlamıştır diyebilirsin. Yeniden dirilme aynısının tekrarıdır. Allah sözlerinde tam olarak belirtildiği gibi, ateş ve cahillikten sakınınız. Her peygambere vahiy yolu ile gelen bilgilerin tümü doğrudur ve her yönüyle amaçlananı içine alır."

Yani kıyamet, ayağa kalkış demek olduğundan, böylesi bir durumda Zat'ın (Allah'ın, Hakk'm) nitelikleri ile yani hak, adalet, eşitlik, imtiyazsızlık, pürüzsüz (sınıfsız) bir dünya kurulacağından, ekâbirin (büyüklerin, kodamanların, güçlülerin, zorbaların, despotların) nitelikleri, yani zulüm, haksızlık, ayrımcılık, çelişkiler vb. ortadan kalkacaktır.

"Peygamber zamanında bazı kişiler kıyametin gerçekleşeceğini, Deccal'in ve Dabbetü'larz'ın ortaya çıkacağını bekliyorlardı ve bunların kendi zamanlarında gerçekleşeceğini zan-

nediyorlardı. Bu beklentiler kitaplarda da belirtilmiştir. Daha sonra gelenler bu durumların kendi dönemlerinde gerçekleşeceğini sandılar ve bu hususta kitaplar yazanlar da oldu. Bazıları bu olayların üç yüzüncü yıl içinde cereyan edeceğini, bazıları ise, Mehdi'nin ve Hâtemül-vilâye'nin çıkışıyla birlikte, yedi yüzyıl ile sekiz yüzyıl arasında gerçekleşeceğini ileri sürdüler. Hâlbuki Peygamber efendimizin zamanından bugüne dek sekiz yüzyıl gelip geçtiği hâlde, onların söyledikleri ve cahil halk tabakasının tahayyül ettiği gibi herhangi bir olay gerçekleşmedi. Bunların söylediklerinden hiçbiri, yıllar geçse de gerçekleşmeyecek ve iddia ettikleri gibi ölü cesetler dirilmeyecektir."

Deccal: Bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak manasına gelen Arapça 'decl' kökünden türemiş bir sıfat olup, çok yalancı, aldatıcı, hilekâr demektir. Rivayete göre ahir zamanda, Mesih'in ikinci kez yeryüzüne gelmesinden önce insanları dinî inancından saptırarak kötülüğe ve sapkınlığa yönelteceğine inanılan ve şeytanı temsil eden varlıktır. Hıristiyan eskatolojisinde *Antichrist*, Yahudi eskatolojisinde ise *Armilus* karşılığı olarak bilinir. Emeviler ve hadis ehli ise Emevi otoritesine tehdit oluşturan ve akla dayanan, akıl ve bilgi ile çelişen nakli (hadisleri) reddeden İslam yorumu ile Ebu Hanife'yi deccal ilan etmişlerdir. Deccal karakteri ile ilgili uydurma, ekleme ve yorumlar ile zenginleştirilen birçok hadis bulunmaktadır. Örneğin: "Alnının ortasında sadece Müslümanların görebileceği kefere (kâfir) yazısı vardır." "Kendisini önce peygamber daha sonra Tanrı olarak tanıtacak ve dünyaya fitne yayacak olan kişidir. Onun ölümü yalnız İsa tarafından olacaktır ve kıyametin 6. alametidir." Şia'ya göre "O, mehdi tarafından öldürülecektir." Deccal ile ilgili uydurma hadislerden bir diğeri: "Ben, Deccal ile beraber olanı ondan daha iyi bilirim. Onun yanında akar iki nehir vardır. Onlardan biri dış görünüş itibarıyla beyaz bir sudur, diğeri alevlenmiş bir ateştir. Sizden biri ona yetişirse ateş olarak gördüğü nehre gelsin. Sonra başını daldırıp ondan içsin, çünkü o, soğuk bir sudur. Deccal'in sol gözü yoktur, üzerinde kalın bir perde vardır. İki gözü arasında kâfir yazılıdır.

Okuması olan olmayan her Müslüman o yazıyı okur." Görüldüğü gibi Şeyh Bedreddin, bu tür rivayetleri hurafe olarak görüyor ve reddediyor. Aslında, dinî kültürde Deccal diye anılan varlık, Şeyh Bedreddin'in, "her kötü duruma şeytan denir" ifadesinin aynısıdır. Yeryüzünde kötülük çıkaran, öldüren, çalan, iftira atan, yalan söyleyen, sömüren, zorbalık yapan, işgal eden, despotluk yapan her kişi Deccal, her olay Deccaliyettir. Yoksa uydurma rivayetlerde geçtiği gibi kıyamete yakın zuhur edecek, kazma dişli, korsan gözlü, özel bir kişi değildir.

Dabbetü'l-arz: Arapça *Dabbe* kımıldamak, hareket etmek demektir. Rivayetlerde ahir zamanda (yerden) ortaya çıkacağına inanılan canlı varlık olarak bilinir. Buna göre: "Dabbe'nin başı öküz başı gibi, gözü domuz gözü gibi, kulağı fil kulağı gibi, boynuzu keçi boynuzu gibi, boynu deve kuşunun boynu gibi, göğsü aslan göğsü gibi, rengi kahverengi gibi, böğrü kedi böğrü gibi, kuyruğu koç kuyruğu gibi, ayakları deve ayağı gibidir." Diğer hadislere göre: "Dabbe'nin başı gökte, kuyruğu kutupta, ayakları Arabistan yarımadasındadır." Kimine göreyse: "Dabbe'nin bir elinde Hz. Süleyman'ın mührü, diğer elinde Hz. Musa'nın asası vardır."

Görüldüğü gibi Şeyh Bedreddin bu tür inançları kesin bir dille reddetmektedir. Deccal kavramı geçmese de Dabbetü'l-arz Kur'an'da geçer: O söz, başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir Dabbe çıkarırız; o da, insanların bizim ayetlerimize kesin bir bilgiyle inanmadıklarını onlara söyler (Neml; 82). Ayette geçen Dabbetü'l-arzın kelime manası yerin kımıldaması, hareketlenmesi demektir. Şu ayette geçtiği gibi: O gün yeryüzü, bütün haberlerini anlatacak (Zilzal: 99/4). Demek ki *Dabbetu'l-arz* mecazî/sembolik bir tabirdir. Yeryüzünün dile gelip konuşması ve Allah'ın ayetlerini inkâr edenleri haber vermesi anlamında kullanılmaktadır. Şeyh Bedreddin'in yukarıda geçen ifadelerine göre yorumlarsak: Ekâbirin (zalimlerin, zorbaların, servet ve iktidar sahiplerinin) saltanatının devrilmesi anlamına gelen kıyamet (ayağa kalkış/kıyam) başladığında, bu devrilişi haber veren yerdeki (ülkedeki) gelişmeler, kımıldamalar, halkın hareketlenmesi,

ayağa kalkması, zalim ve zorbalara Allah'ın ayetlerini (adaleti, hakkı, eşitliği, paylaşımı, bölüşümü) inkâr ettiklerini yüzlerine haykırması/haber vermesi demek olur.

Göreceksin toz toprak kalkınca
At mıdır altındaki, eşek mi yoksa!

"Yüce Allah: Oysa Allah onları arkalarından çevirmiştir[38] buyurmuştur. Benzetmek gibi olmasın, Zeyd nasıl bütün yönleriyle gövdesindeki organları kaplıyorsa, Allah da bütün dünyayı kaplamaktadır. Zeyd'in gövdesinin her organı, onun isteğiyle kıpırdar ve iş yapar. Bu organlar Zeyd'in açık görünüşüdür; o istediği biçimde, her organ ortaya çıkar; mesela elle tutmak, ayakla yürümek, dille konuşmak ve kulakla dinlemek gibi işler, bu türlerdendir. Buna dayanarak konuşan duyandır, yürüyendir, tutandır ve bu kişi Zeyd'dir. Zeyd bütün bu işleri bir bütün olarak yerine getirmekte; çünkü o, bölünmeyi kabul edemez. Görmüyor musun? Zeyd birini dövdüğü zaman, dövülen kişi, beni Zeyd dövdü der. Fakat Zeyd'in eli dövdü diyemez. Zira Zeyd, bölünemez bir bütündür. Fakat el gövdede görünüş alanına (hareket ile) çıkmıştır. Bu bedene Zeyd denmiştir, çünkü duygu yönünden arada fark yoktur. Yoksa gerçek Zeyd sözünü ettiğimizdir. Zeyd'in bütün organları konuşur, döver, duyar veya yürürse, işler parçalara değil, bütüne aittir. Mesela her bölüm bir bütün olarak ben Zeyd'im dese, bu durum Zeyd'in çokluk hâlinde bulunmasını gerektirmez.

Yüce Allah'ın yaratıklarına karşı durumu da böyledir. Bundan dolayıdır ki, bütün işler ona isnat edilir. Allah'tan başka söyleyen, duyan, hareket eden ve iş yapan yoktur. Yüce Allah: Eğer o yörelerin halkı inanmış ve bize karşı gelmekten sakınmış olsalardı, onlara göğün ve yerin bolluklarını verirdik. Ama yalanladılar, bu yüzden onları, yaptıklarına karşılık yakalayı-

38 Buruc, 20.

verdik[39] buyurmuştur. Bu da şu demektir: Varlığı duyulanlar yolumuzda uğraşıp, çaba harcasaydılar, onlara mülk ve melekût âlemlerinin yollarını açardık; her iki âlemin gerçeklerini aydınlatan ilâhi ilham ve bilgileri kolayca verirdik. Gökler melekûtun ve yeryüzü de mülkün belirtileridir. İnsan konuşan nefis ve bedenden ibarettir ve her birinin rızkı ve gıdası vardır. İnsan nasıl bedeninin parçaları için uğraşıyorsa, aynı biçimde ruhunun parçaları için de uğraşmalıdır. Akıllı kişi odur ki, ruhunun rızkı için koşar. Bunun aksini yapan hüsrana uğrar. Hazreti Peygamber: Çağınızın günlerinde Allah'ın solukları vardır; çalışın ve onları kazanmaya bakın, demiştir. Bunların anlamlarıyla olgun kişilere dair belirtiler bulunduğunu anladım. Hazreti Peygamber: Kişi sevdiği toplumdan sayılır, demiştir. Zira nesneye yaklaşan nesne ile belirlenir.

Buraya kadar yazılanlar, Allah rahmet etsin Şeyh Bedreddin Simavnalı'nın "Varidat" adlı eserinden yazılmıştır."[40]

39 A'raf, 96

40 Varidat tercümesinde karşılaştırmalı olarak şu çeviriler esas alınmıştır: Varidat; Çev: Prof. Dr. Mehmet Kanar, Tekin Yayınevi, İst., 2015. Varidat (tam metin); Dr. Cengiz Ketene, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank., 1990. Varidat; Cemil Yener, Elif Yay., İst., 1970.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FIKIH (HUKUK) KİTAPLARI
[Letâifu'l-İşârât, Câmiu'l-Fusuleyn, et-Teshîl]

Letâifu'l-İşârât: Şeyh Bedreddin'in temel fıkıh (hukuk) eseri *Letâifu'l-İşârât ve fi Beyâni'l Mesâili'l- Hilafiyyât* (Fıkıh Ekolleri Arasındaki Tartışmalı Konuların İncelikleri) ve onun kolay anlaşılması için yazdığı açıklaması olan *et-Teshîl* (Kolaylaştırma) ile bu ikisi arasında Musa Çelebi'ye kazaskerlik yaptığı dönemde yazdığı muhakeme usulüne dair *Câmiu'l-Fusuleyn* adlı eserleridir.

Et-Teshil'in önsözünde şöyle diyor:

"Bu kitapta kendi zihni çabam ve kendi şahsi düşüncemle ürettiğim yaklaşık bin nükte bulunmaktadır. Kitapta '*Ben derim ki*' ifadesiyle başlayan yerler -farklı bir durum olmadıkça- bana ait olup kendi şahsi görüşümdür. Başkaları tarafından dile getirilmiş görüşleri, birkaçı müstesna kendime nispet etmedim. Zeki kişiyi ahmak kişiden ayıran şey özgün düşünce üretebilme özelliğidir. Yoksa sadece mevcut rivayet ve görüşleri ezberleyip nakletmekle zeki olan, olmayandan ayırt edilmiş olmaz... Fıkıh ilmi dışındaki ilimler kolay olduğu için âlimlerin bu ilimlerde rahatlıkla tasarrufta bulunduklarını, yazıp çizdiklerini görürsün. Ancak bu âlimler fıkıh ilminde sağır ve dilsiz olup taklidin elinde esirdirler. Bu gibi kimseler fıkıh ilminde tasarruf etme, yeni şeyler söyleme şöyle dursun çoğu defa bu ilmin inceliklerinden bile anlayamazlar..."[41]

Bu sözlerinden anlıyoruz ki Şeyh Bedreddin, 'özgün düşünce üretebilme' ve yenilik yanlısı bir fakihtir. Nitekim fıkıh kitapların-

41 Şeyh Bedreddin; Letâifu'l-İşârât ve fi Beyâni'l Mesâili'l- Hilafiyyât ve et-Teshîl (Çev: Editörü: Hacı Yunus Apaydın, Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 16-17, İst., 2012)

da Hanefi mezhebini esas almasına rağmen bu mezhebe yönelik 1000'den fazla eleştirisi vardır. Bu eleştirilerini özellikle *et-Teshil*'de '*Ekulu*' (Ben derim ki) diye başlayan cümlelerde belirtmiştir. *Et-Teshil*'de 'Ben derim ki' diye başlayan 850 civarında cümlesi vardır.[42]

Letaifu'l-İşârât mukayeseli hukuk kitabı gibidir. Daha çok tartışmalı olan konularda karşılaştırmalar yapar ve hangi imamın hangi görüşü neden savunduğunu açıklar. Fıkha dair yazdığı ilk eser olup yazımına Mısır'da bulunduğu sıralarda başlamış ve muhtemelen Edirne'de inzivaya çekildiği yıllarda tamamlamıştır.

Eser klasik fıkıh kitabı tasnifi ile giriş kısmı ile beraber 50 bölümdür. Fıkıh kitaplarının bilinen tasnifleri esas alınarak kitaplar (bölümler) halinde *ibadet* (abdest, namaz, zekat, oruç, hac), *muamelât* (alım-satım, kira, şirketler, emek ve sermaye ortaklığı, vekâlet, kefalet, havale, hibe, vakıf, gasp, emanet, borç verme, tarım ortaklığı vs.) *munekahât* (evlenme, boşanma, süt kardeşliği) ve *ukubât* (cinayetler, diyetler, hadler, avlanma vb.) seyrini takip eder.

Bölümlerden bazılarına göz atacak olursak Şeyh Bedreddin'in fıkıh kitabı, İslam fıkıh geleneğine göre yazılmış tipik bir Sünni kültür ürünüdür. Diğerlerinden farkı meseleleri bilinen tüm Sünni fıkıh ekolleri arasında karşılaştırma yaparak ele almasıdır.

Eser *Kitabu't-Taharet* (abdest ve temizlik) bölümü ile başlar. Abdestin farzlarını, sünnetlerini, abdesti bozan şeyleri, gusül abdestini imamların (Ebu Hanife, İmam Muhammed, Zufer, Ebu Yusuf, Şafii, Malik vb.) görüşleri çerçevesinde ayrıntılı olarak anlatır. Mesela Şeyh Bedreddin'e göre hayızlı, nifaslı ve cünüp kimseler ile abdestsiz kimselerin 'kılıfı olmayan' Mushaf'a el sürmeleri veya üzerinde bir ayetin yazılı olduğu bir şeye el sürmeleri caiz değildir. Kılıf, Mushaf'a yapışık olan deridir veya ayrı bir kaptır. Fıkıh kitaplarının tipik konusu sular ve kuyular bahsi de genişçe ele alınır. Mesela fare ve serçe kadar hayvan düşerse, kuyudan 20 kova su boşaltılırsa su temiz olur, güvercin veya tavuk kadar hay-

42 Letâiful-İşârât; age. s. 17

van düşerse 40 kova boşaltılması gerekir. Bu konuda Ebu Hanife, Muhammed, Ebu Yusuf arasındaki görüş ayrılıkları en ince detaylarına kadar ele alınır.[43]

Kitabu's-Salât bölümünde namaz konusu fıkıh kitaplarının tertip ve anlayışı çerçevesinde yine genişçe ele alınır. Namaz vakitleri, ezan ve kamet konuları bilinen fıkıh kitaplarının görüşleri çerçevesinde karşılaştırılarak işlenir. Şeyh Bedreddin yer yer klasik görüşlerin dışına çıkarak kendi görüşünü de yansıtır. Mesela *et-Teshil*'de 'kadın sesiyle ezan'üzerine yazdığı şerhte (ek açıklama) şöyle der: *"Ben derim ki: Kadının sesi her halükarda avret (haram/yasak) değildir, belki sadece sesini yükseltmesi avret olabilir. Böyle olmasaydı kadının sesini yükseltmeden yabancı bir erkek ile konuşmasının da mekruh (iyi görülmeyen) olması gerekirdi. Öte yandan bir kadın Hz. Peygamber'in evinde şarkı söylemiş ve Hz. Peygamber onu işittiği halde engel olmamıştır. Bu rivayet kadının sesini yükseltmesinin de, söylediği şarkı bile olsa avret (haram) sayılmamasını gerektirmektedir. Kadının şarkı söylerken bile sesini yükseltmesi avret olmuyorsa tespih, zikr ve benzeri şeyleri nasıl avret (haram) sayılabilir?"*[44]

Bu örneklerde de görüldüğü gibi Şeyh Bedreddin, *Letâifu'l-İşarât*'ta tipik bir Sünnî-Hanefî Osmanlı âlimi durumundayken *et-Teshil*'de kendi kitabını aşarak yeni görüşler ileri sürme eğilimindedir. *Letaifu'l-İşarât* herhangi bir fıkıh kitabının içerdiği hemen tüm konuları içerir. Kitapta abdest, namaz, oruç, zekât, kurban konuları, alım, satım, kiralama, hibe gibi özel borç münasebetleri, evlenme, boşanma gibi aile hukuku konuları, adam öldürme, hırsızlık, zina gibi suçlarla bunların cezalarının incelendiği ceza hukuku konuları, kadılık adabı, şahitlik gibi muhakeme usulü konuları, gündelik hayattaki helaller ve haramlar ve daha birçok konu yer almaktadır.

Letâifu'l-İşarât'ın kaynakları Hanefi ekolünde fetva yargıda muteber kabul edilen ve ekol içinde "mutun-ı erbaa" (dört temel metin) olarak adlandırılan kitaplardır. Bunlardan *Mecma'u'l-Bah-*

43 El-İşarât, age. s. 40-41.

44 El-İşarât, age. s. 57.

reyn İbnu's-Saatî'ye (öl. 1295), *el-Muhtar* el- Mavsılî'ye (öl. 1284), *Kenzu'd-Dekâik* Ebu'l-Berekât en-Nesefî'ye (öl. 1310), *el-Vikâye* Burhanu'ş-Şerîa el Mahbûbî'ye aittir.[45]

Câmiu'l-Fusuleyn: Musa Çelebi'ye kazasker olduğu yılda, kendi ifadesine göre on ay içinde yazdığı ve daha çok yargılama usulüne ait olan ve bu konudaki önceki örnekleri bir araya getiren bir kitaptır. Kitapta konular daha çok kurucu Hanefi imamların görüşleri üzerinden ve sonraki imamların ilaveleri üzerinden verilmekte, nadiren Şafii, İbni Leyla gibi diğer mezhep imamlarına atıf yapılmaktadır.

Şeyh Bedreddin kitabını Hanefilerin muteber kitaplarından derlemiş olmakla birlikte, gerekli gördüğü yerlerde "Ben derim ki" diyerek itirazlarını ve kendi görüşünü belirtmektedir. Bedreddin'in bu üslubunun, çağdaşı olan ulema tarafından eleştirildiğini ve buna dair cevap mahiyetinde birkaç kitap yazıldığını da görüyoruz.

Et-Teshîl: Fıkıh alanında yazdığı üçüncü ve son kitabıdır. Kendi eseri olan *Letâifu'l-İşarât*'ın şerhi olan kitabın yazımına Edirne'de Musa Çelebi'ye kazaskerlik yaptığı sırada başlamış ve İznik sürgünü sırasında tamamlamıştır. Kitabın giriş bölümünde şunları demektedir: *"Şerhi yazmaya Edirne'de hicri 816 yılının pazartesine denk gelen sekizinci gününde (1 Ocak 1414) başladım. 816 yılının 27 Cemaziyelahir çarşamba günü İznik'te bitirdim. Bu esnada bir müsibete düçar olmuş hapis belasından kaynaklanan, günler geçtikçe ateşi bir kor gibi yüreğimde tutuşan devamlı bir gurbet, sıkıntı ve hüzün halini yaşıyordum. Eğer bedenim ve kalbim demirden olsaydı içimde yanan bu ateş erir giderdi. Allah bizi ve üzüntü ve keder içinde kıvranan diğer Müslümanları sıkıntılardan kurtarsın."*[46]

Şeyh Bedreddin bu kitapta özellikle Hanefi ekolünün kurucu imamlarının kimi görüşlerinin tutarsız olduğunu ileri sürerek eleştirmiş ve kimi konularda kendine özgü tercihlerde bulunmuştur. *"Ekulü"* (Ben derim ki) diyerek ifade ettiği ve sayısı 850 ci-

45 El-İşarât: age. s. 19-20

46 age. s 20-21

varında olan bu tercih ve eleştirilerine cevap vermek üzere Emir Fazıl bir kitap yazmış ve Bedreddin'in eleştirilerini eleştirmiştir. Zaten bu kitabın yazımından iki yıl sonra da idamla sonuçlanan olay vuku bulmuştur.

Her ne kadar Tarihçi Halil İnalcık, Şeyh Bedreddin'in fıkıh kitaplarının Osmanlı medreselerinde yıllarca okutulduğunu söylüyorsa da buna dair herhangi bir kanıt şu ana kadar ortaya çıkmamıştır. Kaldı ki yazarını idam etmiş bir hanedanın kitabını temel hukuk kaynağı yapması psikolojik olarak mümkün görünmüyor.[47]

Zaten geldiğimiz noktada İslam fıkıh (hukuk) anlayışının gelişimi, Şeyh Bedreddin'in yaşadığı askeri tarım imparatorluğu çağının ihtiyaçlarının çok geride bırakmıştır. Fakat Şeyh Bedreddin'in nasıl bir tarihsel dönemde yetiştiğini göstermesi bakımından bunlar önemlidir. Yoksa fıkhın (hukuk) kendisi zaten tarihseldir, evrensel olan hukuk mantığı ve felsefesidir. Şeyh Bedreddin'in bu konuda zamanın değişmesiyle beraber hükümlerin de değişeceğine dair yenilikçi hukuk mantığına ve değişim felsefesine sahip olduğunu görüyoruz. Ki bizim ondan alacağımız da zamanı geçmiş fıkıh hükümleri değil; kullandığı mantık ve felsefedir.

47 age. s 22

BEŞİNCİ BÖLÜM

OKUMA PARÇALARI

Şeyh Bedreddin'in Son Duası [48]

Hazır iken (cümle) ahbâb ahî
Hakk'a münâcât idüptür ol sahî
(*Dost kardeş hepsi hazırdı yanında*
O cömert insan yakardı Hakk'a)

Didi kim sen şâhid ol ya zel-celâl
Ne kim iderler bana olsun helâl
(*Dedi: Ey Celal sahibi! Şahidim sensin*
Bana kim ne yapmışsa helal ettim)

Benim içün eyleme arz-ı itâb
Ben ki kemter kulunam itdüm helâl
(*Benim için kızma onlara*
Ben ki aciz bir kulunum helal ettim)

Evliyâullaha haslet bu olur
Cümle takdirâtı hep Hakk'tan bilür
(*Allah'ın dostlarının böyledir hasleti*
Hakk'tan bilir bütün takdirleri)

Milk anundur kul anundur hükm anun
Kahr anundur kahr anun lütf anun
(*Mülk O'nundur, kul O'nundur, hüküm O'nun*
Kahr O'nundur, kahır O'nun, lütuf O'nun)

---

48 Hafız Halil: Şeyh Bedreddin Menakıbnâmesi, s. 132. Abdülbaki Gölpına lı-İsmet Sungurbey, Eti, İst., 1967.

Her ne olsa cümle anun hükmüdür
Belki anun kahrı ayn-ı lutfudur
(*Her ne olsa hep karar O'nundur*
Belki O'nun kahrı aslında lütfudur)

Her kim eyler suâl olmaz a'na
Emrine râm olmadur sen hemân
(*Her ne ederse sual olunmaz*
Emrine uymalıdır hemen)

Kulısan kullukta olgıl sen heman
Bu ömür sermayesin kılma ziyân
(*Kul isen kulluğunla kal sadece*
Bir ömür sermayesini boşuna harcama)

Torlak Kemal Ağıdı

Anonim

Aydın ellerinde ceren gezerdi
Analar al yeşil tuğra bezerdi
Bacılar tuğraya sedef düzerdi
Sedefin üstüne ayet yazardı

İriş pirim iriş, gör ki olanı
Kurtar muhannetten elde kalanı

Başparmak üstünden bir bulut ağdı
Bulut değil de bir koca ağdı
Alazlanıp gelen billâh çerağdı
İrahmet çekildi, ok, cıda yağdı

İriş koç yiğidim uğrular geldi
Uğrunun soluğu bağrımı deldi

Kılıç üşürürdü, beyi sultanı,
Atını koşturdu veziri hanı
Biz de helal ettik bu kuşça canı
And verdik yoluna, dökeriz kanı

İriş Dede Sultan kavgaya iriş
İndi can günüdür gazaya iriş

Aydın'da Ortaklar, Karaburun'da
Kılıç ceren oldu oynuyor kında
Bir elim harmanda bir elim kanda
Kanara kurarız biz de yakında

İriş pirim iriş gör ki olanı
Kurtar muhannetten elde kalanı

Sultanoğlu leşkerine buyurdu
Buyruğunu dört bir yana duyurdu
Kılıç çaldı ana, bebe savurdu
Yalım esti her yanları kavurdu

Vur yoldaş vuralım, kavga günüdür
Ahırı evveli, gine ölümdür

Sultana paşadan muştu salındı
Leşker ortasında ziller çalındı
Dedemin başına ferman kılındı
Bir seher vaktiydi kaddi alındı

Sesimi banlasam varabilemez
Gayri benim yüzüm gülebilemez[49]

49 İsmail Özmen; Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi, C.I, s. 468, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

ŞEYH BEDREDDİN

Şeyh Bedreddin elli altı yaşında, Serez çarşısında üryan (çırılçıplak) asıldı. Börklüce Mustafa'yla birlikte İzmir Karaburun'daki isyana katılanların sekiz bini savaş alanında, iki bini esir edildikten sonra kafaları kesilerek öldürüldü. Börklüce ise çarmıha gerilip deve üzerinde gezdirilerek öldürüldü. Torlak Kemal'in ise Manisa'da binlerce kişiyle birlikte kılıçla kafası uçuruldu.
Zamanın muktediri Osmanlı padişahını (Mehmet Çelebi) bu kadar kızdıran ve kitapları da yakılmak suretiyle tamamen bu topraklardan silinmek istenen fikir ne idi?

Şeyh Bedreddin'in savunduğu fikir ve eylemi, ta Hz. Peygamber, Hz. Ali, Ebuzer el-Gifari ve Hz. Hüseyin'den beri gelen bir çizginin devamı, tarih boyunca Ebu Müslim Horasani'den Mutezile düşünürlerine, Özgür İrade Ekolü'nden Ebu Hanife'ye, Zenc İsyanı'ndan Karmatilere, İsmaililerden Hürremilere, İmaduddin Nesimî'den Şahkulu'na, Babaîlerden Celalîlere kadar akıp gelen Öteki İslam Tarihi'nin kendi çağındaki ifadesi olarak görmek icap eder.

Şuursuz medeniyet yıkılışları karşısında ilk sosyal devrimi yapmaya çalışan, Modern Çağ'ın müjdecisi Bedreddin, düşünce ile davranışlarını birleştiren büyük bir kişidir.

R.İHSAN ELİAÇIK

www.tekinyayinevi.com
/tekinyayinevi
/tekinyayinevi

ISBN 978-9944-61-191-6
9 789944 611916

₺14